

TORBJÖRN KEVIN

MIN ORYGGELIGA VILJA

OM C.G. ESCHNER OCH EN STIFTELSE

Jag gav jag ombord
för att med Berge
Dama Maria Capten Bonar
afgä till Rio de Janeiro
62 Jag har under min långvarigt sjukligt mågus gång, under
Gomstofs, plågsamma nätter, med smärta erinrat mig de flera tider
Jag utv. vandra först förval,

C. G. Eschner

Min oryggeliga vilja

Om Carl Gustaf Eschner och en stiftelse

TORBJÖRN KEVIN

MIN ORYGGELIGA VILJA

OM C.G. ESCHNER OCH EN STIFTELSE

ÅBO 2019

© Stiftelsen Eschnerska Frilasarettet

ISBN 978-952-94-1650-9

Layout, ombrytning & pärmdesign: Mikael Rehn/Leo Graphics Ltd, Ekenäs

Tryck: Oy Nord Print Ab, Helsingfors 2019

INNEHÅLL

Utgivarens förord.....	6
Författarens förord.....	7
C. G. ESCHNER – PIONJÄR BLAND ÅBOS DONATORER.....	9
Handelsbetjänt i hemstaden...11 • Abraham Kingelin besöker Lovisa...12 • Bokhållare hos Kingelin...14 • Kingelin – en förebild...15 • Engels rutstad – det nya Åbo...16 • Nytt centrum ”avlägset från Åbo”...17 • Runsala blir affärsmännens paradiset...19 • Åbo på 1830-talet – en byggnadsplats...22 • Vinstmarginalen på portvin 57 %...25 • C.M. Dahlström kommer till Åbo...27 • Uppsving för handeln...28 • Eschners betydelse för nya ÅÅ...29 • ”Total frånvaro av skägg”...30 • Burskap samma år för Eschner och Dahlström...32 • Det sociala livet i Eschners Åbo...34 • Dominerande släkter...35 • Piga deponerar – Runeberg lånar...37 • Eschner stöder handelsskolan...38 • ”Brilliant” kejsarbal...40 • ”Vuoriberget” får planteringar...43 • Dricka brunn i Kuppis...45 • Sjuklingen Eschner till Brasilien via Stockholm...46 • Patient hos framstående läkare...49 • Hemma igen 1843...55 • Ägare i varv och valfisksbolag...57 • Partredare med ålänningar...59 • Aktionär i transportbolag...60 • Säre, Österblad, Rettig...63 • Här bodde Eschner...66 • ”Minnesvärda dispositioner”...66 • Fosterfar till Mathilda Ekholtz...68	
”MIN ORYGGELIGA, YTTERSTA VILJA”	71
Lasarettet ska vara en prydnad för staden...77 • Varför 30000 rubel silver?...79 • Bouppteckning i snabb takt...80 • 18 kannor arrak...84 • Pengar för dugliga tjänstepigor...85 • Fruntimmersföreningens främsta gynnare...87 • Första världskriget smular sönder fonden...89 • Lokalpressen pressar på...90 • Företrädet inte tolkningsbart...91 • Tiden mogen – arkitekt kopplas in...92 • Polemisk ÅU-redaktör...93 • ”Jag har under min långvariga sjuklighet”...94 • ”Suruton – Sorgenfri”...101 • Läkare på två stolar...102 • 6 dec 1917 – startord för Eschnerska stiftelse...103 • Samppalinnaberget aktuellt för sjukhuset...104 • Kan stadens och Eschners pengar mötas?...106 • Vad ville Eschner?...107 • Principbeslut att placera i reala värden...108 • Man växer i fastigheter...109 • Explosiv utveckling på börssidan...110	
”ÄR DET NÅGON SOM SETT DETTA SJUKHUS?”	113
700 berättigade till fattigstöd...114 • Det allmänna axlar större ansvar...115 • Den moderna medicinens genombrott...116 • Vården blir kommunalt driven...117 • Någon som sett detta sjukhus?...118 • Femton sjukvårdsdistrikt!...118 • Enbart för tub-patienter?...120 • Eschners vilja och förändrade villkor...121	
ETT SJUKHUS TRÄDER FRAM	123
Steg ett: lån som efterskänktes...124 • Stiftelsen har stått för segel...125 • Tomtköp ”en skänk från ovan”...127 • ”En rivning vore en skandal”...130 • Sjukhuset får hålla sin direktion...131 • Dödläget bryts – stiftelsen köper Teboil-tomten...131 • Vårdreform väcker frågor...132 • ”Som att sätta pengar i en mörk korridor”...133 • Distriktet mot utbyggnad...134 • ”Eschnerska kan rikta kanonerna åt ett annat håll”...135 • ”I den gropan går vi inte”...136 • ”Stiftelsens ståndpunkt är orubblig”...137 • Nästan 13 miljoner euro till ÅS...138	
ATT LEVA UPP TILL EN VILJA.....	139
1960-talet en brytningstid...140 • Storsatsningar på åldringsvård...141 • Växande förmögenhet...142 • Var tar man pengarna?...143 • Lång sikt också i stiftelseorganen...144	
Litteratur.....	148
Pro gradu-avhandlingar:	149

UTGIVARENS FÖRORD

CARL GUSTAV ESCHNER föddes i Lovisa 1805 och avled 1853 barnlös och ogift i Åbo, som affärsman inom handel och sjöfart. Han lät upprätta ett testamente som han undertecknade tio dagar före sin död. På grund av sin svaga hälsa tillbringade han långa tider på vårdinrättningar. Här antas att tanken till Eschnerska Frilasarettet föddes.

Testamentet innehöll en donation på 30 000 rubel silver som grundplåt för ett frilasarett. En frilasarettsfond verkade 1862–1918 utan att kunna förverkliga Eschners dröm. 1919 grundades Stiftelsen Eschnerska Frilasarettet. Fram till 1967 fick den många inviter till samarbete men testatorns i detalj utformade vilja kunde inte realiseras. Stiftelsens delegation konstaterade 1967 att ”en användning av stiftelsens medel för det ursprungliga ändamålet var uppenbart ogenomförbar”, varpå stadgarna ändrades. 2008 gick man in för att stöda också förebyggande hälsovård.

När stiftelsen nu fyller 100 år ville styrelsen gå tillbaka till rötterna. Publicisten Torbjörn

Kevin kontaktades med önskan om en tudelad bok. Den ena skulle beskriva samhället Åbo där Carl Gustaf Eschner var verksam och den andra hur stiftelsen levt upp till den testators viljeyttring, som under årens gång reviderats av samhällsutvecklingen.

Styrelsen vill rikta sitt varma tack till Torbjörn Kevin som på ett utomordentligt sätt lyckats föra läsaren till Eschners barndom, uppväxtår och affärsmannatid. Författaren har skapat en levande bild av tiden i Åbo på 1800-talet. Boken beskriver också ingående frilasarettprojektets vändningar och motgångar.

Verket *Min oryggeliga vilja* är ett värdefullt tillägg i bokfloran om gångna tiders Åbo, samtidigt som det illustrerar vad en ensklid person med vilja kan åstadkomma.

Åbo, den 4 februari 2019

Henrik Carlstedt

Styrelseordförande

Stiftelsen Eschnerska Frilasarettet

FÖRFATTARENS FÖRORD

FÖRELIGGANDE BOK ÄR inte en historik. Den Eschnerska stiftelsen ville ha en bok om handelsmannen Carl Gustaf Eschner, om det Åbo där han verkade 1830–1853, och om hur man respekterar ett testamente som är skrivet för en annan tid. Carl Gustaf Eschner var vad vi i dag kallar en doldis, han levde ett anspråkslöst liv och han formulerade sig ödmjukt på sin dödsbädd. De lågmälda orden i testamentet har under cirka 166 år nått en förpliktande styrka. Stiftelsen Eschnerska Frilasarettet har under 100 år försökt leva upp till viljan i ett samhälle under idelig förändring. Det har inte varit en lätt resa. Jag hoppas boken visar hur stiftelsen har lyckats i sin split vision: ena ögat på testamentet, det andra på framtiden. I anspråkslösa anda.

Jag tackar styrelsen för Stiftelsen Eschnerska Frilasarettet för att jag fått detta inspirerande uppdrag, inkluderande rätt fria händer vad gäller utformningen.

Jag har undvikit att använda notapparat, litteraturförteckningen i slutet av boken berättar vilka verk jag har lutat mig mot. Mina källor har för övrigt i hög grad använt sig av samma metod.

Ett speciellt tack går till släktforskaren Gustav Sundström, Pargas, som hjälpt mig navigera i såväl fysiska som digitala arkiv. Det har varit ett nöje att ”krafsa” (Gustavs uttryck) i arkiven under en så inspirerande sakkunskap.

Vid Vårdberget i Åbo, den 4 februari 2019

Torbjörn Kevin

C. G. ESCHNER – PIONJÄR BLAND ÅBOS DONATORER

DET FINNS EN enda avbildning av Carl Gustaf Eschner, porträttet i olja som pryder den här bokens pärm. Det är inte märkligt i sig. Fotokonsten tog sitt första steg 1842 då länsläkaren Henrik Cajander med en så kallad dagerrotyp fångade Nylandsbacken ner mot Domkyrkan.

Men det säger något om Eschner, om anspråkslöshet och ett tillbakadraget liv.

Carl Gustaf Eschner gick inte i de främsta och synligaste leden under sin livstid. Men han gjorde skillnad. Han var en pionjär bland stadens donatorer. Några skulle överglänsa honom i kändisskap och summor. Men han fick ge namn åt först en fond och senare en stiftelse. Den senare, 100-åringen, växer och ser framåt.

Han fastnade aldrig på bild. Men han är fortfarande närvarande i den aboensiska vardagen. Om det ska vi berätta.

Den 17 februari 1805 kommer i den lilla trästaden Lovisa ett gossebarn till världen. Margaretha Eschner (född Ståhlberg) nedkommer med vad som i kyrkböckerna plitas ned som Carl Gustaf Eschner. Om modern vet vi ingenting utöver namnet. Fadern Carl Fredrik uppges däremot ha varit kämnarspreses, förman i lägsta rätten, och rådman i staden, dit han 1770 hade flyttat från grannstaden Borgå.

Carl Gustaf var ett söndagsbarn. Folkloren tillskriver dem egenskaper som genererar framgång. Man förleds kanske också av titlarna att tro att nyfödde Carl Gustaf hade en liten men dock silversked väntande i hemmet i Lovisa. Men rådmannen återfanns lågt nere på tjänstemannastegen. Magistratens och rådstuvurättens löner var vid slutet av den svenska tiden låga. Så beskrevs de också under de första åren av den ryska regimen. Carl Fredrik Eschner

hade sannolikt inte någon juridisk utbildning. Kämnersrättens ledamöter kan ha besuttit någon specialkompetens i mindre juridiska tvistefrågor, men var inte jurister i dagens mening.

Unge Carl Gustaf hade dock ingen förstahandsinformation om den karriärvägens pekuniära sida. Fadern hade dött året innan sonen föddes. Den tidiga barndomen präglades av en mor som var ensamförsörjare för fem barn och eftersom hon dog när Carl Gustaf var tio år kan vi anta att barndomsåren präglades om inte av knapphet så åtminstone inte av överflöd. Modern kunde möjligen ha hunnit ge Carl Gustaf några ord inför framtida karriärval. Han hade sannolikt hunnit uppfatta att den lägre tjänstemannabanan inte var en snitslad bana till välbestånd.

Tonåringen Eschner fann trots allt ett minimum av ekonomisk trygghet hos löjtnanten Adolf Unonius föräldrar. Familjen Unonius fanns – som vi kommer att se – bland dem som Eschner under sina sista levnadsdagar lät flimra förbi i sitt testament. De 1 000 rubel silver som tillföll barnet i familjen beskrivs som en ”en ringa tacksamhetsgård för den myckna godhet och vänskap, jag under mina barnaår, åtnjutit i hans föräldrars hus”. Det hemmet låg efter 1807 i Näse i Pärnå, men man hade sannolikt säte också i Lovisa.

Carl Gustaf Eschners syster Fredrika Dorothea, född 1798, bodde enligt kommunionboken som fosterdotter hos änkefru Christina Juliana Unonius. Den här systemen dog 1848. De

två andra systrar som dyker upp senare i berättelsen, Margareta och Maria, flyttade till Åbo först i november 1844. Brodern Carl Gustaf hade då varit Åbobo i fjorton år. Adolf Fredrik, född 1803, försvinner ur berättelsen när han flyttar till S:t Petersburg. Men både Carl Gustaf och Adolf Fredrik har i kommunionboken titeln ”scholaries”, vilket betyder att de hade getts möjlighet att gå i skola, sannolikt i den trivialskola som var en av landets åtta skolor på denna nivå.

Kommunion- och andra böcker visar att föräldrarna Eschner hade haft kontakter som tryggade barnens liv efter att föräldrarna hade gått bort. Margareta finns 1820 noterad som boende och anställd hos handlanden Lorenz Henrik Tesche, vid sidan av Unonius en av de dominerande affärsmännen i staden. Carl Gustaf hann innan han flyttade till Åbo vara handelsbetjänt hos änkan till kommerserådet Jacob Holmsten i cirka fem år. Före åren hos Holmstens var han betjänt hos Anders Gustav Silvius, en person vi saknar uppgifter om.

De Eschnerska barnen flyttade efter föräldrarnas död runt i Lovisa, men allt tyder på att de hade tillgång till ekonomiskt stabila kretsar i staden.

Fadern Carl Fredrik Eschner bodde på en centralt placerad tomt i Lovisa efter köpmannen och rådmannen Gustav Felin, tillika en av stadens förmögna skeppsredare. Den Felinska tomten vid Drottninggatan var den största i centrumområdet. När Felin 1763 flyttade till en annan del av staden övertogs tomten av

Eschner, som senare lokalhistoriker beskriver som inflytelserik stads- och häradsnotarie och rådman – vid sidan av den roll som ordförande för kämnarsrätten som han normalt förknippas med. På tomten invid drev för övrigt Anders Ståhlberg ett gästgiveri. Hans dotter Helena blev 1781 fru Eschner – dock för en tragiskt kort tid. Helena avled som 19-åring i plötslig och hög feber, varefter Eschner 1792 gifte sig med Margaretha Ståhlberg, av samma släkt men inte – som det ofta hävdas – syster till den avlidna Helena. Denna Margaretha födde 1805 Carl Gustaf Eschner.

Lovisa var ingen betydelselös håla som den tidens mest östsvenska utpost. Staden besöktes 1802 av kung Gustav IV Adolf och drottning Fredrika – syster till den ryska kejsarinnan. Kungaparet bodde under detta officiella besök i ett borgarhem, i Tesches gård vid torget, samma Tesche där Carl Gustafs syster Margareta hade anställning drygt tio år senare. När kejsar Alexander I på sin första resa till Borgå – lantdagsstaden – besökte också Lovisa tog han in hos kommerserådet Jacob Holmsten. Kommer-serådinnan förärades med ett juvelbelagt skärpsänne och en så kallad fermoir (ett spänne också det).

HANDELSBETJÄNT I HEMSTADEN

Det var i denna miljö Carl Gustaf under fem år hann fungera som handelsbetjänt innan han rev upp sina rötter ur Lovisamyllan. Den anty-

der starkt att de Eschnerska barnen via faderns sociala status gavs möjligheter till en tryggad uppväxt även om de blev föräldralösa i ung ålder.

Den Unioniusska släkten – med rötter i Gävle – var som sagt en av traktens mera framgångsrika köpmannasläkter. Formuleringen i testamentet tyder på att Eschner var en återkommande gäst i familjen och möjligen erhöll regelbundet materiellt stöd, snarare än att han skulle ha varit stationär i hemmet. Men relationen gav Carl Gustav Eschner under några år möjligheten att i en perifer men tydlig regelbunden närvaro i släkten få en inblick i att kommersens kvistar var grönnare än det grå minnet av en tjänstemannafader han aldrig hade träffat.

Vad annat kunde ynglingen Eschner ha fått en inblick av i 1820-talets Lovisa? Liksom i andra kuststäder förenades här köpmannaskap, handel och rederiverksamhet. Åren efter kriget 1808–1809 hade varit lönsamma för stadens handelsmän. Men konjunkturerna – de världspolitiska och därigenom indirekt också de ekonomiska – andades efter det ingen bestående stabilitet. Fyra år innan Eschners sorti från staden beskrevs läget som illavarslande, med ständiga ”banqueroutter” bland de handlande och deras ”mer eller mindre avtagande rörelse”.

Det ekonomiska intresserade trots det Carl Gustaf Eschner. Han gick den klassiska vägen och stod som tonåring som bodbetjänt i sin födelsestad. Man kan anta att han via sin kontakt med handeln kom åt att hålla sig informerad

om hur den tedde sig också utanför stadens gränser. Världen inom bodens väggar var begränsad, men boden var en del av en större helhet som sträckte sig ut över inte enbart stadens utan ibland också landets gränser. För den som funderade på sin framtid bjöd handeln på perspektiv. Hans familj var därtill upplöst, han hölls inte tillbaka av plikter gentemot den tidigare generationen. Lovisa framstod inte som hans enda möjlighet.

Trivialskolan i Lovisa var 2–3-årig och differentierad: i den så kallade räkneklassen gavs undervisning i läsning, skrivning och räkning och vad man kallade borgerlig geografi (i motsats till den bibliska). Räkneklassen var avsedd för elever som skulle bli handlande och hantverkare. Sannolikt var det här Carl Gustaf lärde sig läsa, skriva och räkna. Av allt att döma hade han en klasskamrat som hette Carl Magnus Dahlström. Han skulle få en stor betydelse för Åbo. Men det var som vi ska se Carl Gustaf Eschner som gick före.

ABRAHAM KINGELIN BESÖKER LOVISA

Något senare hände detta: En av Åbos märkesmän, Abraham Kingelin, vägrade efter den stora branden 1827 passivt betrakta ”askhögen Åbo”. Men det rådde brist på byggnadsmaterial och Kingelin uppges ha sonderat marknaden i Lovisa – staden med den skogsrika Kymmenedalen bakom sin rygg. Det passerade säkert inte obemärkt i affärskretsar och nådde san-

nolikt också den bod där Carl Gustaf Eschner under lugnare stunder hade tid att grunna på sin framtid.

Givet de Eschnerska barnens sociala bakgrund och anställningar i kända Lovisafamiljer under tidiga vuxenår hade Carl Gustaf Eschner sannolikt kommerserådinnan Holmsten att tacka för att han i Åbo vann inträde i det Kingelinska handelshuset. Bokhållare i stadens förnämsta handelshus blev man inte utan rekommendationer.

Carl Gustaf var inte helt omeriterad när han anträdde resan till Åbo. Han hade fått gå i skola, han hade lärt sig etikett på hög social nivå, och han hade några års praktik som bodbetjänt.

Men varför Åbo? Slutet av 1820-talet var trots allt en mollbetonad räcka i Storfurstendömets första stad. En blomstringstid hade nått sin kulmen. S:t Petersburg hade inlett en systematisk nedgradering av Åbo – som hade varit säte för senaten, ämbetsverk och en räcka andra administrativa enheter. Också Åbo Akademi hade varit ägnat att höja stadsbornas självkänsla, det svenska rikets tredje universitet gav miljön en särprägel som förunnats få städer. Finska hushållningssällskapet hade några år på nacken. Åbo var fortfarande en bit in på den autonoma tiden den forna östsvenska riksdelens politiska, andliga och ekonomiska centrum. Influenser västerifrån rann in i staden. Det hade varit en trumf, men det hade vänts till sin motsats.

Den ryska kejsaren, och inte minst hans sufflörer i det nya storfurstendömet, hade i ett

tidigt skede efter erövringskriget 1808–1809 börjat se Åbo som opålitlighetens näste. Kontakterna till Sverige var gamla och intensiva, Åbo Akademi utgjorde en ur Rysslands synvinkel negativ andlig potential med sina livliga kontakter västerut. Ryska kejsaren fruktade att man här ville återförening de östsvenska områdena med moderriket. Hjälpen i målandet av hotbilder fick han av ”finländare” på framskjutna platser. Landshövdingen i Nylands och Tavastehus län, Gustav Fredrik Stjernvall, var veterligen den första som föreslog att huvudstadsstatus skulle framtas Åbo till förmån för Helsingfors. Greve Gustav Mauritz Armfelt var en stigande stjärna i S:t Petersburg. Han hatare Åbo. Om det var äkta eller taktiskt betingat är egalt. Han spydde galla över staden. Överlag hade en stor del av storfurstendömet ståndspersoner och ämbetsmän gjort kalkylen att den personliga framtiden låg i en medgörlig attityd till den nya makten.

Alexander I:s beslut den 24 mars 1812 att flytta huvudstaden till Helsingfors var startskottet för en nedmontering av Åbos status och ställning. De som hade en karriär att förvalta hade märkt varifrån det blåste. Det fanns gott om kappvändare i de kretsar där manövern var en investering i framtiden.

Det hjälpte inte att den första representanten för den Bernadotteska ätten på den svenska tronen, den franske marskalken Carl Johan Bernadotte, sommaren 1812 lovade Ryssland att Sverige inte ställer sig på Napoleons sida.

Carl Johan försäkrade att Sverige hade avstått från sina anspråk på den östra rikshalvan. Regeringen och de högre ämbetsverken skulle innan decenniet hade klingat ut arbeta i den nya huvudstaden. De nya makthavarna tog det säkra för det osäkra. Man litade inte på Åboborna.

I Åbo mottogs degraderingen med bestörtning men också med stil. En grandios bal med 600 inbjudna hölls till kejsarens ära i september 1819. Hantverkarna hade på den sociala stegen fått konkurrens av det handlande borgerskapet. Med handelns expansion följde framväxten av en rederinäring som ytterligare stärkte handelsmännens position. Åbo var i början av 1800-talet landets främsta rederistad. En mer renodlad handels- och köpmannaklass växte fram parallellt.

Åbo såg ut att övervinna den politiska motgången. Men först skulle man drabbas av ett avbräck av omvälvande mått. Från ett hus invid det som i dag kallas Trätorget flög den 4 september 1827 en gnista till höskullen på högkaren Carl Gustav Hellmans gård. Över 2 500 byggnader, tre fjärdedelar av staden, förvandlades till aska. Över 10 000 Åbobor blev hemlösa, ovärderliga böcker i Åbo Akademis bibliotek föll offer för lågorna. Trakten kring Trätorget kallades efter detta länge Olycksbacken.

I den aboensiska folkloren hette det länge att branden var orsaken till att Åbo Akademis nästan tvåhundraåriga era tog slut. Sanningen är att branden fick fungera som en förevändning för en snabbare genomförd flytt till Helsing-

fors. Universitetet hörde enligt kejsaren hemma där den administrativa makten fanns. Det skulle ha flyttats även om den röde hanen inte hade ödelagt staden.

Handeln, industrin och sjöfarten fick efter branden ensamma bära staden. Den hade fråntagits sitt kulturella och administrativa ledarskap.

I Lovisa hade Carl Gustaf Eschner våren innan fyllt 22 år. Branden i Åbo hade med säkerhet inte undgått honom. Han var fortfarande bodbetjänt. Regelverket förutsatte en femårig, i vissa städer sexårig, tillvaro som lärling innan man via så kallat burskap tilläts ta ett första steg mot egen rörelse. Eschner var på väg, men det sista formella steget skulle han ta i en annan stad – i öst-västlig skala på maximalt avstånd från födelsestaden Lovisa.

BOKHÅLLARE HOS KINGELIN

Tre år efter branden, 1830, rullade det Eschnerska ekipaget in i Åbo österifrån. Hösten hade anlänt. Eschner var 25 år, han antecknas som boende från och med den 1 oktober.

Hans val av – med dagens terminologi – arbetsgivare andas potential. Han fick anställning hos högst densamme Abraham Kingelin, redan före branden en framgångsrik affärsman. Kingelin var en av stadens främste och skulle de närmaste decennierna finnas med där det hände något. Eschner hade med andra ord god träffsäkerhet i sin första placering för en solid framtid.

Abraham Kingelin hade sina rötter i Keuru socken, där han på fädernet kunde blicka tillbaka på generationer av idel kapellaner (hjälppräster). Kingelin, född 1788, kom 1803 till Åbo och som många andra på denna tid – utbildning för alla var ett långt senare fenomen – började han som bodbetjänt. Han tog den faser grundligt och stannade i elva år hos Chr. Birkstedt – som också han hade startat som bodbetjänt. Kingelin öppnade eget 1814 i en gård vid Aningaigatan och fick snabbt intresse för det industriella. Han grundade Littois klädesfabrik, var delägare i skeppsvarv, och ingick i direktionen för det första ångfartygsbolaget. Eftervärlden har betraktat honom som en av sin tids märkesmän, men i jämförelse med samtida affärsmän efterlämnade han en rätt ringa förmögenhet. Han hade låtit sina penningströmmar rinna mot det allmänna. Han såg till att teatern fick en tomt och var med om att låta uppföra teaterhuset, han tog initiativet till ett återupplivande av Musikaliska sällskapet – och han såg till att landet fick sin första handelsskola, självfallet i Åbo. Hans fäbless för det allmänna renderade honom politisk makt, redan 1825 invaldes han i stadens äldsta och han satt med i otaliga direktioner. Abraham Kingelin förlänades 1835 den inte helt vanliga titeln kommerseråd.

I denna makt- och kultursfär hade Carl Gustaf Eschner funnit sin första position. Kingelin hade vid denna tid minst 2–3 bokhållare, främst bland dem huvudbokhållaren Berndt Ylander. Ylander hade trätt till i slutet 1810-talet. Han

hade varit bolagets prokurist och skötte som Kingelins högra hand affärerna på hemmaplan när Kingelin befann sig på sina utrikesresor.

Ylander bodde i Kingelins nybyggda gård vid dagens Universitetsgatan 10 (tomt nr 4 i sjunde kvarteret, sjätte stadsdelen). Här bodde också bodbetjänter, drängar och pigor. En stadsgård bestod av flere byggnader och de anställda var folkbokförda på samma plats som principalen och ägaren. En stadsgård var en ekonomisk enhet, men också en social miljö. Lite av landsort mitt i staden om man så vill.

Huvudbokhållaren Ylander dog ung – inte fyllda 40 – 1828. Vi vet inte vem som efterträdde honom, men dödsfallet gav av tvång upphov till en rotation inom handelshuset Kingelin. Det kan ha öppnat för en Lovisayngling med blicken västerut.

KINGELIN – EN FÖREBILD

När Carl Gustaf Eschner hösten 1830 anlände till Åbo hade han med andra ord en ordnad tillvaro från dag ett: arbetsplats och bostad på samma gård. Han fick insyn i en stor och mångflätad kommers – men: också i hur man trots den ekonomiska framgången kan leva flärdfritt. När Kingelin avled 1849 hyllades han mångordigt som en man ”av välvilja utan anspråk”. Mycket talar för att Abraham Kingelin i många avseenden hade varit en förbild för den relativt unge bokhållaren Eschner. Liknande ord skulle för övrigt fällas vid Eschners frånfälle.

Abraham Kingelin, d. 1849,
var Eschners första principal
(arbetsgivare).

Åbo Akademis bildsamlingar.

Några år efter branden hade Abraham Kingelin skapat sig en position bland stadens ledande namn, Trapp, Julin, Gestrin m.fl. Tiden var dynamisk och expansiv. Handelsmän och affärsmän vidgade sina aktiviteter och fann snabbt – och logiskt nog – att affärerna krävde relationer till utlandet. Vägen till de internationella kontakterna var maritim. Man började engagera sig i rederinäringen – Abraham Kingelin bland de första och i dubbel mening: Han satsade på såväl skeppsbygge som rederiverksamhet.

Men hur kom det sig att Eschner överhuvudtaget valde Åbo? Det fanns både push- och pulleffekter. Lovisa hade hamnat i bakvatten när det Gamla Finland hade införlivats med Storfurstendömet. Eschner hade satt ett fuktigt finger i den ekonomiska snålblåsten. Fingret pekade mot Åbo. Staden hade påbörjat en återuppbyggnad efter branden. Den hade förlorat enorma förmögenhetsmassor, och de skulle ersättas – delvis med statlig assistens. Affärskretsar i Lovisa diskuterade efter branden de ekonomiska följderna men också den ekonomiska potentialen i en ödelagd miljö. Carl Gustaf Eschner, ung och ambitiös, tog till sig av de äldres spekulationer.

Det är inte lätt att rekonstruera vad som ingick i en bodbetjants uppdrag, skyldigheter och rättigheter i 1820-talets Lovisa. Men att vara handelsman begränsade sig inte till anspråkslös kvartersbutik. Man utsträckte sin kommers till marknader i landets olika delar. Åbo som furs-

tendörets ledande stad var självfallet målet för många handelsfärder.

Det är möjligt att Carl Gustaf Eschner redan som bodbetjänt hade besökt staden. Och om så inte var fallet hade han med säkerhet hört ryktet om en stad under återuppbyggnad. Det är likaså känt att andra karriärer i Åbo hade startat vid handelsbodens disk. Samtiden drog inte individen vidare via institutionell utbildning. Det var fortfarande upp till den enskilde att via ambition, vetgirighet och uppoffring – utnyttjande dygnets alla tider – skaffa sig en bättre framtid. Carl Gustaf Eschner hörde till denna kategori ambitiösa ynglingar. Det skulle åren i Åbo visa.

Eschner gjorde sannolikt kalkylen att han hade bättre möjligheter att ta sig fram i livet i ett Åbo som höll på att resa sig i stället för i ett Lovisa som knäade.

ENGELS RUTSTAD – DET NYA ÅBO

Det Åbo som Eschner mötte hade fått en ny stadsplan under några hektiska veckor efter branden. Carl Ludwig Engel hade importerats från Helsingfors och skred till verket utan senare tidens byråkratiska tågordning, regelverk och politiska intressen. Engel hade som intendentkontorets chef indirekt kejsarens fullmakt. Nu uppstod den rutstad som senare Åbobor tar för given. Engel lät slå ihop tomter och drog raka linjer i räta vinklar. Åbo skulle plötsligt bli en

empirestad i trä – inte minst på den ”nya” sidan av ån.

Mellan domkyrkan och Stortorget skapades vida parkområden och när Engel hade kommit igång ritade han också nya torn till domkyrkan. Också den nya predikstolen bar hans signatur. Med tanke på hans insatser i en kritisk tid kan en eftervärld förvåna sig över i hur försvinnande liten utsträckning Engel har fått ge namn åt gator eller andra offentliga platser i Åbo.

Som baslinje för stadsplanen tog Engel Slottsgatan (fram till 1830 hette den Drottninggatan) på åns västra sida och dess motsvarighet på andra sidan av ån, Tavastgatan. Resten av gatorna skulle löpa parallellt med dessa och tvärgatorna skulle skära dem vinkelrätt. Som huvudgator i planen räknades förutom Slottsgatan och Tavastgatan gatan mellan Nylands och Aningais-tull, gatan från Puolalaberget till Lill-Heikkilä landsväg (dagens Aura- och Kaskisgator) och gatan mellan Stor-Heikkilä och Sotalais (Allé- och Martinsgatorna). De två baslinjegatorna breddades, de tre tvärgatorna var nya, och kom i praktiken att utvisa var staden, delvis långt senare, skulle få tre nya broar. Stadsdelarna fick namn, till exempel Vårdberget, Tjärhovet och Slottsmalmen. Nu fick också kvarteren namn som i dag återfinns i husnamn, såsom Panthern och Hjorten.

Branden och rutstadsplanen förändrade staden på många plan. Landshövdingen L.G. von Haartman tillskrivs inflytande över att Engel

ritade in vidsträckta parkområden runt domkyrkan. Också åsträndernas promenader kom till – om uttrycket tillåts – tack vare branden. Den nya konfigurationen andades visionen av ett modernt stadsliv.

Engel arbetade som sagt snabbt och med stora fullmakter. Men den nya staden föddes inte utan konflikter. Vilka var till exempel tidigare tomtägars rättigheter i en stad som rekonstruerades utan hänsyn till tidigare tomtgränser? Engel hade därtill dragit stadens nya gator utan att beakta de obrända gårdar som trots allt uppgick till en tredje del av det tidigare beståndet. Effekten av Engels skrivbordsprodukt – en term som cirka 150 år senare skulle användas för generell kritik av planerande tjänstemän – var att antalet tomtägare i staden minskade från 645 före branden till 255 efter Engel.

NYTT CENTRUM ”AVLÄGSET FRÅN ÅBO”

Ledande borgare protesterade också mot att stadens nya centrum – i praktiken Rådhus-torget – hade placerats ”avlägst från Åbo”. Herrar Christian Trapp, P.J. Gylich, Abraham Kingelin och Erik Julin ansåg den nya platsen vara olämplig med argumentet att de nya huvudgatorna på åns båda sidor saknade ”gemenskap” med det nya torget. Som motförslag lanserade borgerskapet ett torg invid nuvarande Aurabron, vid det kvarter där Svenska Gården Verdandi byggdes i slutet av 1800-talet. De protesterande an-

såg att ett torg intill ån skulle ”utgöra vacker anblick” från åstranden och Slottsgatan, liksom från nuvarande Kaskisbacken.

Planfrågan, inklusive torgets placering, avgjordes i senaten. De protesterande Åboborna vann inte beslutsfattarnas gehör. Senaten såg stadens framtida centrum ligga där Engel hade placerat det – ett stenkast från ån, på torgets nuvarande plats. Ett av argumenten var att den nya stadsplanen byggde på en symmetri som hade äventyrats av att den planerade bron över ån skulle ha sitt ena brohuvud nära ett av torghörnen.

På hantverkarhåll tyckte man sig ha blivit förvisad till stadens mera avlägsna delar – de verkade ju före branden i stadens absoluta centrum. Kring Domkyrkan fick efter branden uppföras bara byggnader – företrädesvis offentliga – i sten.

Vad gäller tomternas värde valde senaten att följa principen att det allmänna via tomtvärdets stegring inte bör gå ”miste om den därav uppkomna vinsten”. Tidigare tomtägare skulle med andra ord få ersättning utifrån tomternas värden före den nya regleringen. Tanken på att bara stenhus skulle tillåtas i stadens centrala delar förkastades med motiveringen att hela medborgargrupper – bland annat ämbets- och tjänstemän – i så fall skulle utestängas från stadens bästa tomter.

Den nya regleringsplan som stakade ut stadens nya geografi – populärt Engels stadsplan

– daterades den 23 februari 1828. Grunden för det framtida Åbo var lagd.

Boendet präglades för många Åbobor en längre tid efter branden av ett tillfälligt boende. En sjätte del av stadens invånare bodde i gamla trähus i vad som ansågs vara stadens utkanter. För dagens Åbo kan det te sig främmande att de områden man avsåg var Puolalabacken, Klosterbacken och Barkbacken. De här trähusmiljöerna har sedermera fått ge plats för ett modernare Åbo.

Drygt tio år efter branden saknade staden fortfarande en organiserad brandkår på seriös bog. Enligt en gammal brandordning, och utifrån en nyare, instiftad efter branden, hade tomtägarna att se till att det fanns utrustning för brandvärn. Också staden ägde redskap och det fanns ett system för hur de var fördelade. Det låg ”hantverkslärningar och andra kroppsarbetare” att stå för värnet under borgerskapets chefskap.

Denna så kallade allmänna kår fungerade dåligt. En brandvaktskår hade att nattetid alarmera stadens invånare via ”tutsignaler” från Observatorieberget. Då signalerna i regel lockade löst folk till brandplatsen och då dessa ”frivilliga” inte visade något intresse att delta i det konkreta brandvärnet fick borgerskapet nog.

Till skott kom man 1838, via en lista där hushåll fick anteckna sitt intresse att gå med i en brandkår. Här finns namn som passerar revy i många sammanhang under de år Eschner

verkar i staden; Julin, Arnell, Thomé, Gylich, Hjelt, Ithimaeus, Pinello, Trapp, Säve, Kingelin, Åkerman, Broman, Richter, Nomell, Dahlström, Ekblom m.fl.

Det intressanta med denna lista är att Carl Gustaf Eschner finns med. Han var en av de 154 stiftare av kåren. Likaså iögonenfallande är att den frivilliga brandkåren vid tiden för dess födelse i högsta grad ansågs vara en angelägenhet för de välsituerade. Men här låg också en logik: De hade mest att förlora på en ny omfattande eldsvåda. Åbo FBK:s 50-årsskrift nämner att ”man ansåg herremannaklassen böra gå i spetsen för företaget”.

Skriften finner det dock nämnvärt att notera hur den sociala strukturen hade förändrats. De som 50 år senare förser kåren med medlemmar fanns inte med vid starten. Den sociala stratifieringen var maximal, vilket illustreras av hur de första organen i den nybildade frivilligkåren hade bemannats. Samtliga chefer, inklusive standarförarna, handlanden Säve och fabrikören Richter, var ledande borgare. Apotekaren Erik Julin, en av initiativtagarna också till FBK, blev kårchef 1840 och bestred den posten i 18 år. Att han i dag står staty utanför FBK-huset är ingen slump. Julin hade för övrigt ett brett intresse och kunnande. De så kallade ”hattbrickorna” i bleck var designade av honom.

RUNSALA BLIR AFFÄRSMÄNNENS PARADIS

Branden 1827 hade långtgående indirekta följder. Stora delar av tidigare periferi – betraktat från den administrativt och ekonomiskt tunga historiska sidan av ån – hade varit betes- och odlingsmark för Åboborna. Hushållningen i staden var fortfarande också rural. Stadsgårdarna bildade ekonomiska helheter med uthusbyggnader, bagarstugor, stall och källare. En borgare i staden var också en producent för husbehov. Den odlade delen av stadens åkerjord var 1819 230 tunnland. Engels stadsplan lade sig som en urban matris över största delen av marken.

Hur skulle det kompenseras? Behovet av åkermark hade inte blivit mindre. Stadens äldste fann råd. Ön Runsala väster om staden hade sedan medeltiden lytt under Åbo slott, och blev senare boställe för landshövdingen. Den så kallade kungsladugården inkluderade bland annat öarna Stora och Lilla Bockholmen. När överlåtelsen aktualiserades den 1 december 1843 bodde på ön cirka 140 personer, en mestadels finsk befolkning som livnärde sig på jordbruk och fiske. Den sociala strukturen skulle förändras radikalt på 1840-talet.

Det ter sig som en eftertänksfulla insikelse att de äldste i ansökan till senaten återopade behovet av åkermark. Sexton år efter branden var kanske inte behovet längre så akut, om än ett behjärtansvärt draperi. Den viktigaste orsaken till

att man aktiverade sig var att man såg Runsala som en plats för borgarnas trevnad. Expressiv verbis fick senaten – och indirekt ryske kejsaren – veta att många Åbobo i publik tjänst eller med ”Borgerlig rörelse” på grund av sitt kontinuerliga ansvar inte hade möjligheter att för längre tid lämna staden. De kunde i stället få tillgång till smakfulla villor som också skulle försköna inloppet till staden.

Enligt Svante Dahlström var planen tydlig att bereda Åbobo inom handels-, hantverkar- och ämbetsmannakårerna en ”nyttig och vilsam sommar i skötet av den lika natursköna som i förhållande till Åbo väl och bekvämt belägna ön Runsala, dels att ekonomiskt gagna stadskassan.” Det senare i form av försäljningen av nästan 50 villatomter till hugade köpare.

Man kan undra varför staden inte hade aktualiserat frågan tidigare. Det sannolika svaret är att Runsala ännu under landshövding Lars Gabriel von Haartman stod för en del av avlöningen. von Haartman lämnade landshövdingskapet 1842, men han hade redan 1840 trätt till som vice ordförande i senatens ekonomidepartement (vilket med dagens terminologi hade gjort honom till statsminister). von Haartman satt med andra ord centralt placerad i den instans som skulle ge Åbo ön Runsala. Senaten, med säkerhet ledd därtill av sin ordförande, hade beslutat att ersätta avlöningen för landshövdingar med kontanta medel.

Åbo stad hade goda argument, och man hade som mottagare av petitionen en person som kände för staden. Bland de stadens fäder som skrev under anhängan till kejsaren fanns återkommande namn i stadssocieteten: Abraham Kingelin, Carl Åkerman och Nils Petter Cajander bland handlandena, stadsarkitekten Per Johan Gylich bland tjänstemännen och Johan Erik Hummelin bland hökarna (handlande i livsmedel).

Senatens ekonomidepartement rekommenderade affären den 21 december 1843. Men det krävdes omröstning. Ordföranden von Haartman stod inte oväntat för ett av de tyngre inläggen i diskussionen. Han hänvisade till att bortflyttningen av de viktiga statsinrättningarna ”därifrån den [staden] och kringliggande landsort hämtat liv och rörelse, hotas Finlands mest odlade trakt med förfall och avtagande välstånd, om ej en utvidgad handel och välberäknad industri förmår att upprätthålla detta samhälles trevnad och lovvärda strävanden”. För överlåtelsen talade också senatorn Pipping, född i Åbo och med ett förflutet vid Akademin.

En klar majoritet talade för Åbo. Frågan sändes till Hans Majestät Kejsaren fört avgörande. Men där var frågan en bland många i det vidsträckta kejsardömet. Det tog nästan två år innan kejsaren biföll anhängan. T.f. generalguvernörens förmedling av det kejsarliga ja:et anlände den 22 november 1845. Redan den 26

november förelåg ”Runsalas grundlag” som explicit tillät en ”klyfning i mindre delar”.

Med det kejserliga bifallet i skriftlig form beslutade magistraten i Åbo snabbt att klyva området i 47 ägolotter – möjliggörande jordbruk i liten skala. Ett skarpt nej uttalade man för eventuella strävan att på ön idka ”skeppsbyggeri eller någon borgerlig näring av vad namn och beskaffenhet den vara må”.

Den sociala strukturen på Runsala blev per samma beslut enhetlig: Lotterna tillföll de mestbjudande.

Vi skriver 1846 och Eschner hade varit afärsman i 14 år. Men vi finner inte hans namn bland dem som drog in på ön. Enligt historikern Rauno Lahtinen hade praktiskt taget alla förmögnare familjer vid seklets slut en villa på Runsala. Från början, år 1847, bodde där bland andra handlanden P.C. Rettig, kommersrådet Abraham Klingelin, handlanden E.P. Thomé, borgmästaren L Kekoni, handlanden G.W. Nomell, handlanden E.G. Brander, handlanden J Scharlin, konsul Axel Kumlin, löjtnanten (senare stadsarkitekt) P.J. Gylich, handlanden G.W. Säre, handlanden C.F. Bernstedt, handlanden E.J. Bahne, handlanden C.G. Reims, handlanden Mikael Hellman, urmakaren E. Eklom, redaren O.R. Spoof. C.M. Dahlström antecknas som ägare år 1871. Runsala hyste i praktiken stadens elit.

När detta namnstarka garde hade börjat bygga sig villor på ön aktualiserades naturligtvis

dess tillgänglighet. De första åren sköttes trafiken via färjhållning mellan Slottsudden och Hevoskari (där Åbo bårtvarf senare etablerade sig). Staden hade bundit ris för egen rygg, man hade inför auktionen av lotterna ”lämnat skäliga garantier” för att en fast led skulle byggas. Man inledde med att konstruera ett vägsystem på själva ön. Ryska bergsprängare, sandsläpare och brunnsgrävare arbetade för en billig penning. Men vad gäller bron hade staden börjat backa från tidigare försäkringar. De nya boarna på ön ställdes inför utsikterna att en bro skulle bli till inom de första tio åren. 24 lottinnehavare reagerade med en hårt hållen skrivelse där man betonade att man redan bittert ångrat att man hade etablerat sig på ön. De 24 ansåg sig därtill redan ha betalt bron via den ”rundeliga inkomst” som auktionen hade gett staden.

En blick på namnen som 1847 hade flyttat till ön låter oss förstå att den färska skrivelsen satte fart på staden. Till en början, sommaren 1849, investerade man i en 22 fots båt som skulle öka transportkapaciteten. Men den drevs av åror och roddarna utgjordes av ”halvvuxen, svag ungdom”. En överfart i ena riktningen kunde ta upp till två timmar. Broprojektet avancerade också för att P.J. Gylich, själv öbo, agerade i kapacitet av stadsarkitekt och politierådman.

Skulle Runsala bli Åbos Djurgården – ett uttryck som förekom i debatten – krävdes en fast förbindelse. Bron öppnades för trafik den 15 juni 1852 – alltså fem år efter att ön hade tagits

i besittning av de nya tomtägarna. Brohuvudet på stadssidan låg söder om slottet. Underhållet av bron finansierades delvis med en brotull på 1–6 kopek silver. Broavgiften avskaffades först i slutet av 1930-talet.

C.M. Dahlström hade agerat kassör för projektet. Han hade målmedvetet flyttat fram sina pjäser i staden.

ÅBO PÅ 1830-TALET – EN BYGGNADSPLATS

Tillbaka till 1830-talet. Eschner var nykomling i staden, men det var inget handikapp när det gällde att orientera sig efter nya namn och ny geografi. Också stambefolkningen hade att ta till sig en tillvaro av nya gatunamn och trafiklösningar. Eschners Åbo var dessutom större än staden före branden, den nästan fördubblade sin formella yta i och med Engels stadsplan. Senaten i Helsingfors agerade snabbt och generöst och staden kunde införliva områden som Slottsfältet, Stor-Heikkilä och Lill-Heikkilä.

Men en plan är ett skrivbordsarbete. Det rådde efter branden brist på timmermän, murare och stenhuggare. Yrkesmän som hade blivit hemlösa befann sig ute på landsbygden – under stor tvekan om huruvida det fanns födkrokar att återvända till. Nya gatuprojekt låg halvfärdiga och var inte i körbart skick. Ett slags anarki bland tomtägarna hade lett till att leder som var tänka för genomfart hade blivit blockerade. Myndigheter i Helsingfors som hade beviljat

staden stöd för återuppbyggnadsarbetet såg med oblida ögon på den långsamma takten.

I Åbo såg man lite annorlunda på läget. Under sju år efter branden byggdes 72 privata stenhus och 530 trähus som tillsammans stod för ett värde på cirka 3 miljoner rubel banko. Historikern Oscar Nikula låter en brittisk resande berätta om livet 1830: ”Allt var liv och rörelse: i den övre delen av staden var arbetare flitigt verksamma med att spränga klippor för att få byggnadsmaterial och för att lägga nya gator, hus byggdes på alla håll, och hammarslagen, som började vid en mycket tidig timme och fortsatte till skymningen, påminde om larmet vid ett skeppsvarv, när karlarna är sysselsatta vid skeppen på staplarna.” 1829 restaurerade man Domkyrkan och Akademihuset byggdes om, Brinkkalahuset gjordes om till rådhus och den första av tre broar, Aurabron, påbörjades. Följande år reste sig gymnasiebyggnaden, Hushållningssällskapets hus och 1831 Dombron (också kallad Norra bron eller Kyrkbron) och 1832 ett fattighus. Den tredje bron i Engels plan – dagens Martinsbro – skulle få vänta i nästan hundra år, den uppfördes 1940 och ersatte den så kallade övre Förin.

I praktiken tedde sig staden några år in på 1830-talet som en stor byggnadsplats. Rester av gamla nedbrunna hus låg fortfarande 1834 på Stortorget. Det hindrade inte att en torghandel hade kommit igång framför Brinkkalahuset.

Den relativt nyinflyttade Eschner kunde på sina vandringar i staden bevittna hur områ-

det kring Domkyrkan fick ny struktur. Östra Strandgatan sänktes nedanom Nikolaitorget, vilket möjliggjorde uppförandet av en bodbyggnad för fem bodar. Som fasad restes en pelarrad, de så kallade Gylichska pelarna efter stadsarkitekten P.J. Gylich. I ån strax nedanför fungerade skärgårdsbornas båtar som en tidig marknadsplats i vars efterföljd man i dag – dock på en plats längre ner längs ån – arrangerar höstens strömmingsmarknad.

Åbopor med minnen av trähusgyttret kring Domkyrkan hade förmodligen svårt att anpassa sig till det nya. Låga trähus längs breda gator gav ett ödsligt intryck. Kullarna, bergen, låg kala med undantag för lite ljung och nödväxta granar. Staden skapade sig en ny identitet. Carl Gustaf Eschner kunde vara en del av processen. Men några djupa fotavtryck har han inte lämnat i det dagliga liv som samtid och senare tid har beskrivit i böcker.

1828 hände något med bäring på Eschners första år i staden. Den Engelska planen höll på att bli aboensisk verklighet och vardag. Skrivbordstomterna auktionerades ut. Abraham Kingelin ropar in tomt nr 6.7.4, dagens Universitetsgatan 10, och flyttar några kvarter norrut – från den centrala plats som senare tider skulle kalla det Ingmanska huset – till en tillvaro som samtiden måste ha sett som mera perifer. Det har en logisk förklaring. Tomten var logistiskt lämplig med tanke på den tilltagande handeln med lantbruksprodukter. Bönder levererade sina produkter, och åkte från det Kingelinska

handelshuset med varor de behövde. Lägg också detta på minnet, det gjorde med säkerhet en av bolagets bokhållare, Carl Gustaf Eschner, han såg kommersen på maximalt nära håll.

Åren i ett av stadens främsta handelshus var naturligtvis rena högskolan för unge Eschner. De gav honom dubbla perspektiv eftersom man sysslade med såväl parti- som minuthandel. Sortimentet var maximalt: livsmedel, möbler, järnvaror, tyger, skinn, färgämnen, njutningsmedel som viner, champagne och brännvin samt kaffe, socker och tobak, snus, gevärskulor, strumpor, glasvaror och kryddor. Inventarieförteckningen från 1833 upptog 570 produkter.

Som salt- och kramhandlare var Kingelin skyldig att importera och lagerhålla givna mängder av salt – kravet ingick i burskapet – och det gav handelsmännen incitament till och insikter i sjöfart och internationell handel. En efter en blev redare, Kingelin därtill i hög grad så kallade korresponderande redare – med ett ansvar att administrera fartygens affärer till och med på nivå av enskilda resor. Varje affärsresa på köl var i princip en ekonomisk enhet med eget bokslut. Vid sidan av det obligatoriska saltet seglade fartygen hem frukter, viner och kaffe från sydligare breddgrader.

Mycket av saltet importerades i början av 1830-talet från Cadiz i Spanien. Den årliga mängden uppgick till cirka 2 300 tunnor salt – av vilka en del förvarades i så kallat rörligt nederlag, ett buffertlager med utjämnande roll i varierande konjunkturer. Redan vid tiden för

Handelsbokhallaren	16	Stöckh.	6te St. Delen
Petter Mauritz Ekman	8/1808.	Stöckh.	20. Hektor
Handelsbokhallaren	17	Stöckh.	22. 4.
Carl Gust. Gchner	12/1805.	Lovisa	Lovisa
Handelsbokhallaren	21	Stöckh.	18te 10 30.
Carl Aug. Lindegren	11/1816.	Åbo	6te St. Delen
v. v.	25	Åbo	20. Hektor
Carl Magnus Dahlgren	11/1805	Lovisa	10/1831

En del av de anställda hos Kingelin i början av 1830-talet, ur kommunionboken.

Eschners inträde i kretsen stod Abraham Kingelin som partsredare till cirka tio fartyg – och korresponderande redare för de flesta av dem. Kingelins dygn bestod inte av fler timmar än andras. Förklaringen måste ligga i att han hade valt goda medarbetare. I den rollen kunde Carl Gustaf Eschner på nära håll bekanta sig med hur ett handelshus upprätthöll sina internationella kontakter.

VINSTMARGINALEN PÅ PORTVIN 57 %

Det Kingelinska handelshuset gled med tiden över från minuthandel mot en större satsning på partisidan. Vinstutvecklingen var god. I början av 1830-talet uppgick till exempel alkoholen till nästan en femtedel av affärerna. Avansen på portvin var inte lägre än drygt 57 procent, arraken gav vinstmarginaler kring 50 procent. För kaffets del varierade vinsterna mellan drygt 30 procent och drygt 50 procent.

Stockholm var av naturliga skäl en central handelsplats, den tidigare huvudstaden stod fortfarande för cirka 20 procent av importen. Bara i Stockholm hade Kingelin cirka 20 affärskumpaner – inbegripet knapphandel i ordets ursprungliga betydelse. Hamburg stod för 15 procent av importen, Portugal för nästan 12 procent och Tyskland (inte minst Lybeck) för nästan tio procent. Bara i Tyskland hade man affärsrelationer med upp till 8–10 orter. Liverpool, Amsterdam, Bordeaux, Marseille och

Lissabon – det Kingelinska huset hade försäkringar över hela Europa.

Också det blivande handelshuset Eschner & Dahlström skulle ha stora internationella kontaktytor. De Dahlströmska brev som finns förvarade i landskapsarkivet i Åbo visar att Dahlström efter att de två gått skilda vägar kommunicerade per brev på tre språk: svenska, tyska och engelska.

Om Eschner finns inga liknande uppgifter. Både Dahlström och Eschner hade förmodligen smärre insikter i finska, men något centralt språk var finskan inte vare sig i Åbo eller i handeln. Det gemensamma handelshuset hade som sagt affärer i huvudsak med Lybeck, Hamburg, Stockholm och S:t Petersburg. Omedelbart efter splittringen kom Rio de Janeiro med på listan över Dahlströms internationella kontakter, möjligen initierat av att Carl Gustaf Eschner sommaren 1842 i Stockholm steg ombord på en båt till Rio de Janeiro. Hans egentliga avsikt med den resan var dock, som vi ska se, icke-kommersiell.

Under de sista åren av Eschners tid i huset ökade exporten av pottaska till Sverige och Tyskland. Handeln med skinn riktade sig mot Ryssland. Kingelin hade här status av agentur. Med tiden hade han vidgat sin sfär till industrin och saluförde en del av produkterna via handelshuset. Via kontakterna till Sverige blev han i praktiken därtill ombudsman för svenska bankirfirmors och handelshus växande växel-

business. Affärerna med främst Tyskland och Sverige sköttes via kortfristiga skulder. Det Kingelinska huset fungerade som ett nav mellan skulder och betalningar.

Abraham Kingelins handelshus höll sig med ett 20-tal böcker där de ekonomiska transaktionerna bokfördes – allt från inventariebok till reskontra och de enskilda fartygens bokföring. Senare expertis har noterat att bokföringen gav insikter om vinsterna för de enskilda transaktionerna. Så länge de gav vinst fanns det inget behov av instrument som mätte den totala lönsamheten.

Kingelin idkade på äldre dagar lantbruk på Tourula gård i Yläne. Han var på många områden vad man i dag kallar innovator. Han var en av grundarna av Sparbanken i Åbo, liksom finska ångfartygsbolaget och han var med och startade sockerbruket. Han hörde till Finska Hushållningssällskapets styrande utskott. Tillsammans med A.F. von Pfaler och Crh. L. Hjelt grundade han Littois klädesfabrik. Han hade därtill en stark kultursyn och bidrog kraftigt till att Åbo fick sin svenska teater, Kingelin köpte 1832 den tomt där teatern några år senare (1839) byggdes. Teaterhuset ritades av arkitekten och tidigare officeraren P.J. Gylich, men det anses klarlagt att det var C.L. Engel som gav huset dess slutliga form. Den första premiären i huset var Gubben i bergsbygden.

Också Musikaliska sällskapet i Åbo kunde räkna med Kingelins insatser och han hade

redan som 37-åring invalts bland stadens äldste. (Den kommunala beslutsordningen med fullmäktige etc är en senare produkt, från och med 1860-talet.) Och, inte av minst betydelse i sammanhanget: Han var en av de stiftande medlemmar som grundade Handels societetens understöds kassa. Den skulle efter Eschners död förvalta en fond med hans namn.

Abraham Kingelin beskrevs av samtiden som en fulländad världsman. Minnesorden över honom tog fasta på ett ”älskvärt umgänge, öppenhjärtligt och flärdfritt väsende, tjänstfärdighet i råd och handling, klokhets och redlighet i affärer, fasthet i löften och förbindelser, välvilja utan anspråk och tyst hjälpsamhet”.

Eftervärlden kan se ett konkret spår av Kingelin: Det Kingelinska lusthuset mellan Åhuset och Sibelius museet är byggt efter ritning som P.J. Gylich skapade 1830. Lusthuset byggdes på den Kingelinska tomten vid Aningaisgatan 8 (hörnet med Universitetsgatan) och stod här – gömt inne i kvarteret – ända fram till 1976 då det flyttades till sin nuvarande plats. Flytten var det villkor ett aboensiskt byggnadsföretag ställde för en donation till Stiftelsen för ÅA. Lusthuset räknades ursprungligen som en del av den Kingelinska trädgården i sluttningen på hans stadsgård. Kingelin lät 1847 genomföra de förändringar som i dag är framtagna och synliggjorda där lusthuset fungerar som kabinett för den närliggande restaurangen Hus Lindman.

C.M. DAHLSTRÖM KOMMER TILL ÅBO

I denna krets och – får man väl säga – andliga miljö steg Carl Gustaf Eschner in hösten 1830. När han sex år senare lämnade det Kingelinska handelshuset blev han sin egen på halvpарт.

Kingelin skulle få också en indirekt betydelse för Eschner. Och Eschner en betydelse för det framtida Åbo.

Så låt oss slutligen introducera Carl Magnus Dahlström, född 1805 – samma år som Eschner – i Lovisa. Man kan utan risk för falskt vittnesbörd utgå från att Carl Gustaf och Carl Magnus hade känt varandra som barn och unga.

Eschner hade hunnit vara ett år¹ i Åbo när C.M. Dahlström synnerligen konkret följde honom i spåren och blev bokhållare hos – Abraham Kingelin.

Men Dahlström gick steget längre. Med en lätt tänjning av begrepp och avsikter kan hävdas att den Dahlströmska precisionen överträffade Eschners. Tolv år efter sin första kontakt med familjen gifte sig Dahlström med Abraham Kingelins dotter Sofia Karolina. Han hade förvisso avancerat i den Kingelinska rörelsen innan han blev svärson i familjen, men vetskapen i staden om de nära banden mellan Kingelin och Dahlström var naturligtvis ägnad att stärka den senares position. Dahlström fick därtill konkreta rekommendationer av sin blivande svärfar –

en man som kanske hade de mest omfattande affärskontakterna i hela staden. När Dahlström via kontakter till Rio de Janeiro ville köpa kaffe öppnade han dörrar med ett introduktionsbrev av Kingelin. Via kontakter till Stockholm initierade han samarbete med K.A. Almgren som skulle bli en av hans viktigaste partner i Sverige – den kontakten togs första gången, 1836, för Eschner & Dahlströms räkning. Det skriftliga varvades med besök utomlands, grunden för ett fungerande och långvarigt kompanjonskap i affärer gick via det förtroende man kände personer emellan. För den löpande informationen höll sig handelshuset med så kallade cirkulationsbrev mellan handelshuset. Handelshusens ägare och ledning företog därtill resor i en högre utsträckning än en efterkommande tid kan-ske inser.

Den internationella handeln följde under 1800-talets första hälft samma principer som i dag, men naturligtvis med undantaget att kommunikationerna skedde brevledes och långsamt. Telegrafen togs i bruk i Finland 1855, i Åbo 1856. Den förblev med andra ord Carl Gustaf Eschner främmande. Det var brev per båttransport som gällde.

1. De flesta böcker hävdar att Dahlström kom till Åbo 1832. De aboensiska kyrkböckerna är dock entydiga: Han kom till Åbo hösten 1831, nästan ett år efter Eschner.

UPPSVING FÖR HANDELN

Vännerna Eschner och Dahlström hade i andra avseenden tajmat sin Åboentré väl. Med undantag för några år under Krimkriget betydde tiden 1830 till slutet av 1870-talet ett stort uppsving för utrikeshandeln. Frukterna av den största expansionen hann Eschner dock inte njuta av – den inföll under seklets tredje kvartal. Båda två hade för övrigt gått den för tiden normala karriärvägen: bodbetjänt–bokhållare–handelsman. De hörde båda till de snabbare i karriären. Till exempel Carl Gustaf Hammar hade stått 18 år som bodsven hos köpmännen Simon Gröndahl och John Dahl. Lärlingstider på 10–20 år var inte ovanliga under 1800-talets förra hälft.

Det finns ingenting dokumenterat över Lovisaduons sex år som kompanjoner. Dagen före valborgsmässoaftonen 1842 utgick från Åbo ett cirkulationsbrev till kunder där Dahlström berättar att han och Eschner har gått skilda vägar. Som uttrycklig orsak nämns den senares sjukdom – ”i följd af vår Eschners iråkade sjuklighet”. Cirkulationsbreven hade en delfunktion som reklamkanal, man sparade inte på berömmet med de egna produkterna. Handelshus som hade uppnått en relation av förtroende fungerade också som varandras informationskanaler. Alla hade ju samma behov: att undvika affärer med part som inte ansågs pålitlig. Via de internationella kontakterna höll man sig därtill informerad om prisnivå, kvalitet och andra för affärerna väsentliga faktorer. Som att handelshuset Dahlström nu hade bara en ägare.

Bland de aboensiska affärsmännen var C.M. Dahlström en av de mest drivna. Vid sin död efterlämnade han en förmögenhet och ett anseende som hörde till de högst rankade i staden. Dahlström satsade tidigt på det gröna guldets och var en av grundarna av Kymmene-bolaget. Han var en storimportör av kaffe, alkohol och kryddor, under vissa år på 1860-talet uppgick kaffets andel till hela 70 procent av Dahlströms totalimport.

Med tiden, och speciellt efter att svärfadern Kingelin hade avlidit 1849, gled Dahlströms intresse från vanlig handel via utrikeshandel till satsningar på industriproduktion. Han grundade till exempel Aura sockerbruk och ägde vid sin död en fjärde del av bolaget – som mätt i produktionsmängder ansågs vara stadens största industrianläggning. Han var också, vid sidan av borgare som Säve, Lindblom och Lillja, och staden med om att lansera ett gasbolag. Centrala Åbo hade från 1862 gaslyktor. Också Littois klädesfabrik och Akkas ångsågs aktiebolag var föremål för Dahlströms intresse. När han avled 1875 ingick också ett ägande i Föreningsbanken i hans aktieportfölj.

Liksom svärfadern nådde han maktpositioner också i stadens förvaltning och hann representera borgarståndet i lantdagssessionen 1863–64. Bouppteckningen efter honom visade en förmögenhet på 1,5 miljoner mark (han hade för övrigt 1862 ingått i en deputation som hos ryska kejsaren hade talat för ett eget finskt mynt).

Vare sig Eschner eller Dahlström hörde ännu inte i mitten av 1840-talet till de högst beskattade köpmännen i staden. 1844 toppades den listan av idel bekanta namn: N.P. Cajander, Erik Julin & Co, Abraham Kingelin, G.V. Nomell, Adolf Serén, C.H. Trygg, C & F.Å. Åkerman och J.E. Hummelin. Men Dahlström skulle nå deras nivå och överträffa den.

ESCHNERS BETYDELSE FÖR NYA ÅA

Det Dahlströmska namnet förknippas av eftervärlden för de donationer som affärsmännen från en något senare tid lät träda upp som pärlor på ett band av stor och långvarig betydelse för staden. Carl Magnus Dahlströms roll i denna utveckling var faderns. Hans söner Ernst och Magnus – båda senare kommerseråd – stod för de främsta donationerna när nya Åbo Akademi grundades 1918. Åbo hade med affärsmännen i spetsen återskapat sin Akademi med egna krafter. Åbo brand var fortfarande ett centralt men avslutat kapitel i stadens historia. Det nya Åbo Akademi stod för en framtidssyn staden behövde.

Det har undgått den aboensiska historieskrivningen att de stora donatorerna Dahlström kanske aldrig skulle ha fötts i Åbo om inte Carl Gustaf Eschner hösten 1830 hade dragit upp sina bopålar i Lovisa – och ett år senare lockat barndomsvännen Carl Magnus Dahlström att följa honom i spåren.

C.M. Dahlström, Eschners
kompanjon 1836–1842, sedermera
kommerseråd.

Fotograf Charles Conrad Riis, 1860-1870-tal.
Åbo Akademis bildsamlingar.

Vi kan bara spekulera i hur samarbetet mellan Dahlström och Eschner hade utvecklats utan den sjukdom som begränsade Eschners radi och kapacitet för intensivare internationella kontakter. Tydligt hade Eschner dock hunnit skaffa sig tillräckligt med kapital för att kunna satsa på delar i rederier. Han blev med dagens terminologi mera en placerare än en aktiv affärsman. I bodrörelsen assisterades han i tilltagande grad av J.W. Söderström, hans högra hand på stadsgården vid Universitetsgatan 6.

De mest förmögna i staden hade 1844 betalt skatt på mellan drygt 82 och drygt 98 rubel. Handelshuset Eschner & Dahlström hade åren innan som mest noterats för skatt kring 50 rubel. När de två gick skilda vägar 1842 hade skatten sjunkit till 18 rubel, Eschner noterades efter det för som mest 22 rubel (1852). Den här tidens skatter var diversifierade och spridda på ett antal skattelängder. Siffrorna ovan ger en grov jämförande bild.

De rikaste hade naturligtvis resurser att synas i staden. Carl Henrik Trygg – inflyttad från Lovisa också han – kom många decennier senare att få en indirekt betydelse för det svenska Åbo. Han ropade 1831 in en större tomt i hörnet av Gamla stortorget och den nya Östra Strandgatan. På tomten lät han uppföra ett av den tidens största stenhus. Kompletterat med en flygel längs strandgatan bildade de den palatsliknande byggnad som i dag hyser gymnasiet Kate-dralskolan. Byggnaden blickar för övrigt mot ett annat större stenhus ned köpmannaanor:

det Trappska hus från 1833 som hyser Åbo Akademis förvaltning.

Adolf Seréns, en av männen i skattetoppen och med rötter i Kimito, far Matts var för övrigt svärfar till Abraham Kingelin. I det Serénska handelshuset arbetade Gustaf Adolf Lindblom, vars mor var syster till Adolf Serén. G.A. Lindblom blev sedermera en av stadens rika handelsmän och borgare. Den som vill kan se ett mönster här. Kretsarna var inte större än att man gifte sig kors och tvärs. Tomten vid Biskopsgatan 13 där Åbo Akademis Humanisticum i dag står ropades för övrigt 1828 in av Matts Serén.

"TOTAL FRÅNVARO AV SKÄGG"

En tidsskildring från en tid kort efter Eschners död illustrerar de små kretsarna och hur samma namn återkommer. Anders Ramsay, skriftställare och societetslejon med tidvis darriga affärer, ägde bland annat Björkboda bruk och ett antal lantgods i Dragsfjärd. Han skriver i sina memoarer "Från barnaår till silverhår":

"Även inom den förnämre borgerliga societeten funnos flere framstående hus, som nära tangerade 'de högre sfärerna' och vid många tillfällen blandades med dem. Så minnes jag nu grosshandlaren Per Ithimaeus, påminnande mera om en hovman än om en handlande; det den tiden på stor fot levande huset Thomé med dess vackra, ståtliga och firade döttrar; den allmänt avhållne, fine, tidigt bortgångne Abraham

Kingelin; de förmögna husen Kumlin, Julin, Dahlström och bröderna Åkerman; den ständigt i livets med- och motgång oförbränneligt muntre konsul Säre; samt kamrer Heldt, som – i detta avseende en föregångsman på denna tid, som skänkte så ringa aktning åt det gamla – hade åvägabragt en samling av de dyrbaraste antikviteter av historiskt värde, vilka helt och hållet uppfyllde de bägge våningarna av hans vid övre bron belägna stenhus. Jag beundrade dem många gånger, då den gamle, något originelle kamrern gjorde sig ett nöje att förevisa och beskriva dem. Det är verkligen att beklaga, att denna för landet så värdefulla samling efter hans död, 1856, förskingrades, då det mesta och den bästa delen uppköptes av ryska spekulanter och vandrade ur landet. Tyvärr existerade då ännu icke Åbo historiska museum, ej heller andra offentliga samlingar, och enskilda personer saknade intresse för sådant.”

Ramsay tecknar en skarp bild av modet på Eschners tid. Intressant nog fungerar den i det stora hela som en beskrivning av den enda bild vi har av Eschner: oljemålningen av Anna Augusta Granberg (1827–1905).²

Toaletten på 1840- och 1850-talen kännetecknades enligt Ramsay av ”de något stela och

stramt åtsittande kläderna samt de slätrakade ansiktena, den totala frånvaron av skägg”. Bara ryska köpmän och arbetare bar skägg medan också vår allmoge rakade sig. Alla civilpersoner var alltså slätrakade, endast militären bar mustascher och små och kortskurna polisonger. Håret fick däremot vara långt och äldre herrar kunde låta sina vita lockar falla ned på axlarna. Varken ”månsken” eller ”flint” var accepterade utan man bar peruk, en ny för bjudningar och en mer sliten och blekt i hemmet. Äldre herrar som inte ville bära peruk använde svart sidenkalott. Kala hjässor tåldes inte. Herrarnas dräkter skulle alltså vara tätt åtsittande, och ”pantalongerna” så strama som möjligt, de skulle ”tillåta benens former att tydligt framträda”.

Så minns alltså den åldrande Anders Ramsay de decennier som blev Eschners i Åbo. Också om likheten med porträttet och Ramsays generaliseringar är uppenbar ska han läsas med en relativiserande nypa salt. Carl Gustaf Eschner var inte, likt Ramsay, balernas och assembléernas borne centralfigur. Han levde ett tillbakadraget liv, märkt av sin långvariga sjukdom. Men moderiktig verkade han trots allt vara.

2. Anna Augusta Granberg föddes i Åbo den 21 november 1827, hon var R.W. Ekmans elev i Åbo ritskola och studerade också bl.a. i Paris. Hon var lärare i teckning och franska vid Augusta Heurlins fruntimmersskola, liksom i Viborg och senare i läroverk i Åbo. Hon dog den 20 januari 1905.

C.G. Eschner i olja, målad av Anna Augusta Granberg (1827–1906). Pryder i dag det Eschnerska kansliets vägg.

BURSKAP SAMMA ÅR FÖR ESCHNER OCH DAHLSTRÖM

Carl Gustaf Eschner och Carl Magnus Dahlström hade 1836 grundat egen handel under namnet Firma Dahlström och Eschner (ordningsföljden sannolikt alfabetisk) i manufaktur- och kolonialvarubranschen. De två följdes också annars åt. Samma år fick de burskap som salt- och kramhandlare och den 22 juni avlade båda den så kallade borgareden – en formell följd av burskapet. Intyg över borgareden erhöll de samma dag. För burskap krävdes att man hade minst sex år som bodbetjänt, därtill testades sökandes kunskaper i handel av lokala köpmän utsedda till examinatorer. En bodbetjänt gick under varierande namn, man kallades ”Läro-gässe” eller ”Kiöp-Sven”. Innan man nått den positionen skulle man ha lärt sig ett minimum av räkning och skrivning. Därtill skulle man ha elementära insikter i handelsböcker – den italienska, så kallade dubbla bokföringen lanserades under den här tiden.

Köpmanna- eller handelsmannakåren var ingalunda en homogen grupp under 1800-talets förra hälft. Vi har sett de främsta passera revy, men det fanns 1835 114 köpmän i staden, 55 bokförare – Eschner då ännu en av dem – och bodbiträden men hela 433 hantverksmästare. Gesällernas antal var 528, och de stora grupperna utgjordes av drängar, 1 151 eller 23 procent av de yrkesanställda, och pigor, 1 018 eller 20,3 procent.

Det handlande borgerskapet var under Eschners tid delat i tre gupper: salt- och kramhandlare, viktualiehandlare eller hökare och det finska borgerskapet. I borgerskapet ingick dessutom hantverkarna. Makten i staden fanns hos de två förstnämnda grupperna. De utsåg varsin tredje del av stadens äldste. Försök hade gjorts att luckra upp regleringen så att köpmännen skulle ha kunnat specialisera sig på till exempel kläder eller vin. Men det hade lett till ökad konkurrens och det handlande borgerskapet lyckades behålla en struktur som gynnade deras handelshus – med utbud över hela skalan av produkter. Merkantilismen dröjde sig kvar.

I Åbo Underrättelser ingick den 27 oktober 1838 en annons där duon Eschner & Dahlström saluförde ”Nyligen inkomna Tyska Äpplen, utmärkt god tugg Tobak Nigerhed, samt fullkomligt säkra Congrefska Swawelstickor”. I annonsen ovanför saluförde ”Fr Borisoff” ”Diverse sorter Kläden af Littois fabrikstillverkning, emot billiga priser, hos Abr. Kingelin”. Samtiden kunde vänja sig vid att namnet Kingelin återkom i nästan varje tidning. Annonserna ger en antydning om vad vi senare kan varsebli via bouppteckningen efter Eschner: Produktsortimentet var brett, därmed också mindre konjunkturkänsligt.

Bondhandel är en vag term, men brukar stå för att bönderna förde in varor till staden, ofta till en och samma köpman som köpte bland annat tjära, smör, spannmål. Köpmannen sål-

de också varor till bönderna – emellanåt på kredit. Det uppstod alltså ett sorts förhållande. För detta finns begreppet *majmiseri*, från ordet *majamies*, eftersom man vanligen övernattade på köpmannens gård under färder till torg och marknad.

Vi vet inte om det gällde också för Eschner, men via sin bondhandel hade han med säkerhet kontakt med bönder på den omgivande landsbygden. Själva handeln var fortfarande hårt reglerad. När handeln 1859 blev friare fri hade Eschner redan varit borta från marknaden, och det världsliga, i sex år.

Åbo dominerades under Eschners tid av hantverkare, drygt 50 procent av befolkningen, och torpare, drygt 22 procent. Andelen ensamma änkor och ”andra ensamma kvinnor” uppgick till drygt 13 procent. Det ryska inslaget var blygsamt och bestod närmast av militärpersonal, 1831 fanns i staden cirka 600 uniformerade ryssar, och när antalet ryska medborgare 1845 uppgick till 760 personer var hela 616 militärpersoner.

Vi vet som sagt inte i vilken mån Carl Gustaf Eschner talade eller förstod finska, som några decennier in på 1800-talet var det vardagliga språket för flertalet i den finska borgarklassen och bland hantverkare. Erik Julin, en annan märkesman i staden, noterade dock i sin skrift från 1873 att en stigande bildning och ökat välstånd så småningom trängde ut det finska. Medan det ännu på 1820-talet var vanligt att

ett rätt stort antal familjer ”bråkade sig fram” på svenska så gott man kunde, räknade man i början av 1870-talet in bara en handfull familjer som ”icke med ledighet och lättnad tala svenska”.

Vid det laget hade Åbo passerats av Helsingfors vad gäller invånarantal, det skedde 1841 då Åbobornas uppgick till 12 123 personer medan den nya huvudstaden räknade in 12 404 mantalsskrivna.

DET SOCIALA LIVET I ESCHNERS ÅBO

En nykommen bokhållare – låt vara hos självaste Kingelin – tar inte raka vägen in i den delvis efter branden omformade societeten. Carl Gustaf Eschner gäcker därtill efterkonstruktioner av hur han levde. Det finns hyllmetrar av böcker och mindre skrifter som beskriver det sociala livet i 1830-talets Åbo. Vi finner namn som Kingelin, Dahlström, Trapp, Ithimeus, Gestrin etc. Men Eschner levde som han dog, tillbakadraget och anspråkslöst. Kompanjonskapet med Dahlström noteras i senare skriftliga källor. Därtill hörde Eschner från och med 1840 till principalerna i Åbo (C.M. Dahlström blev principal 1842). K.J. Huldén skriver i sin 1992 utkomna bok att Eschner senare skulle ha varit medlem i bankens direktion. Författa-

ren till verket Åbo sjöfarts historia ger Eschner bankdirektörs titel. Någon bekräftelse på de uppgifterna står dock inte att finna i Erland Collianders ”Sparbanken i Åbo 1823–1923”, där Eschner uttryckligen nämns som en av bankens principaler.

Som vi ska se var han därtill engagerad i internationellt valfiske. Men mycket fylligare än så är inte den skriftliga dokumentationen av Eschners drygt 23 år i Åbo. Vi måste utifrån den miljö där Eschner genomlevde sina aboensiska år föreställa oss hans liv i den nya hemstaden.

Åbo var inte längre senatsstad, man hade förlorat universitetskretsarna och de högre statliga tjänstemännen. Det uppstod en förnyad societet och nya vanor. Erik Julin har i en liten skrift ”Strödda anteckningar om Åbo stad – av en gammal man som haft nöje av att leva uti minnena” (1873) beskrivit Åboherrarnas förmiddagsvandring. Man intog sina ”förmiddagsknäppar” med början på något av apoteken (gamla eller unga Julins – såväl far som son var apotekare), som tillhandahöll så kallade morseller³. Härefter vandrade man till fru Stoffel där man intog en likör med tilltugg, varefter man avslutade sin vandring hos mamsellerna (persikomamsellerna Pauwerell, av vilka den sista, Hedvig, höll sin likörkammare ända fram till sin död 1834).

3. Stelnad, tjock sockerlösning med ”välsmakande läkemedel”.

Enligt Erik Julin var det stadens förnämsta köpmän – tidigare också några senatorer – som företog vandringar av detta slag.

Att Eschner som relativ nykomling i staden skulle ha setts bland dessa vandrande likörsällskap är inte troligt. Han hade inte ens erhållit burspråk när likörkammaren i fråga upphörde.

Under det första hela år han bodde i staden, 1831, hemsöktes den av en koleraepidemi. Åbo Underrättelser publicerade i oktober 1831 en förteckning över antalet insjuknade under några dagar i september. Av totalt 35 insjuknade herrar och 32 damer avled 25 herrar och 16 damer medan 2 respektive 9 hade tillfrisknat. Under hela året 1831 avled 659 personer i kolera. Staden började åtgärda bristerna i avloppssystemet, man byggde avloppsrör som ledde vattnet ner i ån. Koleran återkom senare under decenniet, kolerabegravningsplatsen vid Littoisvägen har sin upprinnelse i epidemin.

Den medicinska beredskapen i staden var blygsam. Det fanns 1835 sex läkare, 1855 hade de blivit sexton. Drängar och pigor dominerade listan över samhällsgrupper i staden, de stod 1835 sammanlagt för drygt 40 procent av stadens yrkesverksamma befolkning. Köpmännens andel var 2,3 procent, hantverkmästarnas 8,6 procent, gesällernas 10,5 och sjömännens 4.1 procent.

En social stratifiering uppstod med tiden utifrån yrkena. Tjänstemän bodde i regel i trakterna av Nikolaitorget, dagens Gamla Stortorget, vid Nylandsgatan och Biskopsgatan, de ledande

köpmannafamiljerna hade sökt sig till gårdar på åns västra sida. Alexanderstorget, dagens Salutorg, höll på att växa fram som handelsplats.

DOMINERANDE SLÄKTER

Några släkter dominerade under första halvan av 1800-talet det borgerliga livet. När Carl Gustaf Eschner under första vintern i Åbo spatterade i staden kunde han i trakten av den så kallade Mätjärvi se ett ståtligt palats resa sig invid Domkyrkotorget. Johan Christian Trapp lät uppföra huset som under senare decennier fungerat som Åbo Akademis huvudbyggnad. Det stod färdigt 1833.

Den Julinska släkten hade flyttat in från Uleåborg. Apotekaren Johan Julins egid i Åbo blev kort, han avled efter sex år i staden. Hans roll var dock central och den har gemensamma drag med C.M. Dahlströms – hans son John Julin hade redan 1811 blivit akademiapotekare och byggde upp en förmögenhet. Innan han efter branden flyttade sina bopålar till Helsingfors hann han ta initiativ till Sparbanken i Åbo, den första sparbanken i landet. Brodern Erik Julin övertog efter faderns död stadsapoteket, men breddade snabbt sin aktivitet till rederinäringen, och var en av huvudägarna i det Chrichtonska verkstadsföretag som i obruten kedja i dag bär namnet Meyer-varvet. Eftervärlden minns Erik Julin som grundare av Åbo Frivilliga Brandkår. Han stod länge staty invid ett i förtid rivet byggnadskomplex vid Eriksgatan men flyttades

Erik Julin – en av stadens mångsysslare
under Eschners tid.

Fotografi av J.J. Reinberg. Åbo Akademis bildsamlingar.

av pietetsfulla beslutsfattare till sin nuvarande plats framför FBK-huset i hörnet av Eskilsgatan och Eriksgatan. För säkerhets skull bör nämnas att det inte är Erik Julin som har äran att ha gett gatan dess namn.

Efter branden köpte Erik Julin tomten Västra Strandgatan-Auragatan, och lät Charles Bassi rita ett trevåningshus i sten och några uthusbyggnader. Resten är aboensisk historia, också av den anledningen att Eriks son Johan, John kallad, hade sju barn, av vilka två systrar Rosina Sofia och Ellen sedermera gifte sig med bröderna Ernst och Magnus Dahlström, söner till den Eschnerska kompanjonen C.M. Dahlström. Handelshuset C.M. Dahlström köpte 1889 tomten av John Julin. Handelshuset drevs vid det laget redan av bröderna Dahlström.

Erik Julins livsverk kan till sin bredd jämföras med Abraham Kingelins. Båda var framgångsrika affärsmän med sinne och blick också för det allmänna. Namnen Julin och Kingelin illustrerar för sentida Åbabor ett utdött fenomen: förmögna affärsmän som också såg till stadens intresse. Andra köpmän i Åbo var förmögnare och mera framgångsrika som företagare, men Julin var mångsidigare. Han var en central person i staden, en förkämpe för dess ställning och en främjare av samfundets bästa. Med apoteksmatrikelns ord var han "en i alla afseenden framstående och allmänt aktad person", skriver Max Engman i Biografiskt Lexikon för Finland.

Efter branden kom manufakturerna, de mindre fabrikerna. Skeppsvarv, bomullsspinn-

ri, tobaksfabrik etc genererade en arbetarklass. Åbo hade 1845 75 varvsarbetare, 51 linnevävare, 60 järnarbetare och 84 tegelbruksarbetare. Arbetsdagen sträckte sig till 12–13 timmar.

Staden hade enligt Oscar Nikula en uppmuntrande syn på industrin. Man upplät beredvilligt lämpliga tomter till förmånliga priser, skattelättnader utgick för startfasen och man befriades från diverse avgifter under de första tio åren. 1840-talet såg många betydande industrier födas: Barkers bomullsspinneri, den Rettigska tobaksfabriken och Aura sockerbruk. De flesta av industrierna tillverkade varor för hela landet. Firma P.C. Rettig i Gävle konkurrerade med hjälp av ett lokalt ombud – Abraham Kingelin, vem annars? – ut några mindre tobaksfabriker. Den Rettigska närvaron i staden skulle bli långvarig, med vidsträckta följder för såväl stadens ekonomiska och indirekt kulturella utveckling. Firma P.C. Rettig kunde 1848 ta i bruk en modern fabriksfastighet i hörnet av Nunnegatan och Tavastgatan. Tre år senare fick staden sitt första ölbryggeri – med Abrahamn Kingelin som en part och J.A. von Essen som den andra. Bokhållaren C. Engblom kunde 1842 stämpla tusentals kortlekar, rörelsen övertogs året efter av svenska generalkonsuln i Åbo Jacob Wilhelm af Forselles som när produktionen var som störst kunde leverera handeln 40 000 kortlekar i året.

Firma Dahlström & Eschner ställdes 1840 i likhet med andra företagare i Åbo – och landet – inför faktum att Sparbanken i Åbo måste

avskaffa den dubbla bokföringen i rubel och riksdaler. Per den 20 augusti skulle allt omsättas i ryskt mynt. Oscar Nikula noterar att ytterligare en länk i förbindelserna till Sverige hade slitits av. Initiativet hade dock, som vi sett, varit ”finländskt”.

PIGA DEPONERAR – RUNEBERG LÅNAR

Sparbanken i Åbo hade grundats i gängse skola. Man ville lära de mindre bemedlade att förstå nyttan av att spara. Tillsammans med Bell Lancaster-skolan som introducerades vid samma tid skulle banken enligt skotskt och engelskt mönster fostra medborgarna, de första stegen i sparbanksrörelsen var med andra ord uttalat filantropiska.

När banken den 4 januari 1823 öppnade sina dörrar ringlade en kö på 40 personer utanför byggnaden. Den första deponenten hette Hedvig Nyström och var piga hos Birger Gestrin, kommerseråd. Nyström lade sex rubel på disken. Under startmånaden deponerades nästan 2 500 rubel. Man lånade in till en ränta på fem procent och man lånade ut till en ränta på sex procent. Om pigan Nyström representerade grundarnas målgrupp – de mindre bemedlade i samhället – var de första låntagarna män som skulle göra karriär. J.J. Nervander lånade 200 rubel, J.L. Runeberg 300 och J.W. Snellman 200 rubel banko. För samtiden var dock denna J-kedja inte lika känd som den skulle bli.

Efter en svacka efter branden då staden kämpade för sin överlevnad vände konjunkturerna på 1840-talet. Ett växande näringsliv ställde krav på förbättrad utbildning. Det hade funnits möjligheter att via privatlärare i Tyskland och andra europeiska länder avlägga handelsexamen. Men handelsbiträdena i Åbo hade självfallet inte ekonomiska möjligheter att gå den vägen. Borgerskapet i staden beslutade satsa på en egen handelsskola. Göteborg hade hunnit före 1826 och det fanns skolor i Leipzig (1831) och Danzig (1832). Hösten 1839 fick Åbo en handelsskola på initiativ av handels societeten och den finska borgarsocieteten. Drivande kraft var inte överraskande Abraham Kingelin som i sin egen rörelse hade känt av det konkreta behovet av elementär yrkesutbildning. Aktiva var också handlanden Nils Petter Cajander och hökarna Carl Ulric Grönberg och Johan Eric Hummelin – de två sistnämnda ur det finska borgarlägret.

Initiativet var privat, men byggde från början på statsstöd. Projektet stöddes av senaten med årliga summor. Lokala köpmän stod för skolans startkapital – 1 200 rubel banko – men rätt snart donerade Kingelin med maka hela 3 000 rubel. Skolan gav undervisning i språk, affärskunskap, historia och geografi. Dess första direktor Nils Wilhelm Goldsmith hade gett ut bland annat böcker i "Köpmans-Arithmetik" och "Dubbla italienska bokhålleriet". Mellan 1839 och 1847 utbildade skolan 154 elever, till en början i hörnet av Humlegårds- och Trädgårdsgatorna, på

den plats där det Aalto-ritade Maalaisten talo står i dag, från 1841 till 1851 i Kingelins hus vid Aningaisgatan 8 (i hörnet av Universitetsgatan), korta perioder i det Tryggiska huset (Katedralskolan), hushållningssällskapets hus och den Richterska gården vid ån.

ESCHNER STÖDER HANDELSSKOLAN

Det fanns i början av 1840-talet cirka 150 handlande, av vilka ett sextiotal hörde till de finska borgarna. Åbo hade förlorat sin högsta utbildning, men stadens affärsmän hade beslutat sig för att – med ett långt senare myntat uttryck – gilla läget. De skulle bli donatorer, kulturkämpar och initiativtagare på bred front – en del av dem, som Abraham Kingelin, utmärkte sig på alla dessa områden.

Handelsskolan fick statsstöd, men för merparten av pengarna stod de lokala köpmännen. Redan 1835 sände Kingelin ut en första trevare om understöd till potentiella principaler, som köpmännen kallades i relationen till sina anställda. Kingelin fick positivt svar av 35 handlande – bland dem män i staten som N.P. Cajander, G.W. Säve, C.H. Trygg C. Åkerman, A. Kumlin, A. Serén, E.P. Thomé, G.W. Nomell, Per Ithimaeus, J.E. Hummelin, H. Broman och C.G. Reims. De största enskilda stöden steg till 250 bankassigationer, de minsta till 25. Under Eschners tid i Åbo tilldrogs sig inte mycket utan att någon eller några av dessa fanns med i sammanhanget.

Vy från domkyrkobron mot Vårdberget med Katedralskolan
och Fiskehamnen. 1870-talet, foto: Johan Jakob Reinberg.
Under Eschners tid ägdes en del av byggnaderna av handlanden Trygg.
Åbo Akademis bildsamlingar.

En liten fanfar kan blåsas för de 50 bankasignationer som kom från Eschner & Dahlström – ett av de få punktnedslag man hittar för Eschners del innan han klingar av med sin stora donation 1853.

Som kuriosita kan nämnas att bland de första elever som skrevs in i skolan fanns Abraham Kingelins son Carl August och Julius Österblad – ett namn som senare skulle göra sig gällande i det aboensiska affärlivet.

Handelsskolan fungerade som ett slags institut för utbildning av befintliga handelsbiträden. Sålunda fungerade skolan till en början under vardagskvällar och söndagseftermiddagar – som ett slags aftonskola, fram till 1842 då utbildningen fick karaktären av en riktig handelsskola.

Livet gick vidare på alla områden. Nöjeslivet hade funnit sig snabbt i övergången från svensk till rysk tid, så kallade subskriberade baler, assembléer, var populära redan under slutet av den svenska tiden och kom igång snabbt i storfurstendömet. Baler ordnades främst i det nya akademihuset och därefter i de så kallade Seipells salonger vid dagens Lilltorget, från 1812 framåt mestadels i det nya Societetshuset (i dag stadshus).

Borgar- och hantverkarklasserna hade sina egna dansklubbar, soaréer, från och med 1842 varje onsdag i den Langellska gården vid Humlegårdsgatan (där Maalaisten talo står i dag). Andra frekventerade utrymmen på 1840-talet var i Julins gård vid Slottsgatan och urmakare E. Ekbloms stenhus i hörnet av Köpmansgatan

och Västra Strandgatan (i dag bland annat restaurang med samma namn). Societetshuset var inte bara en festlokal, här fanns en delikatessaffär som saluförde färsk hummer, ostron, viner, porter på flaska och medelhavsfrukter. Assembléerna hade inte sällan drag av välgörenhet, en del av avkastningen tilldelades stadens fattiga.

Handlanden som Erik Julin och Christian Trapp arrangerade därtill danser för sina vänner. Speciellt guterad sägs ”ungherrarnas bal” den 21 februari 1849 ha varit. Kan Carl Gustaf Eschner ha funnits bland de många tiotal som slöt upp? Han var trots allt ”i högsta grad ogift” – ett epitet som Svante Dahlström i sina Promenader tillskriver Åbooriginalet E.G. Wigren. Å andra sidan hade han av allt döma långt tidigare glidit in i den sjukdomsperiod som 1853 ändade hans liv.

1850 bjöd handlanden Ernst Petter Thomé på bal i sitt hem medan handlanden Nils Petter Cajander inbjöd cirka 300 personer till Societetshuset. Givet att de flesta privata baler skedde i handlandes regi redan på 1840-talet, då Eschner var etablerad handelsman i staden, är det inte långsökta att – trots sjukdomen – föreställa sig hans närvaro på någon bal.

”BRILLANT” KEJSARBAL

Det kanske också gäller de populära kejsarbaler som årligen firades på kejsar Nikolajs namnsdag den 18 december. Balen följde ett invariant mönster: illuminerade broar och offentliga och

privata byggnader – med kulmination på Societetshuset för 500 inbjudna gäster. Kejsarbalen 1840 var enligt Åbo Underrättelser den ”brillantaste” på länge, ”Allt hwad Åbo eger ädelt och skönt såg man här församladt: dansen var utmärkt liflig och glädjen allmän, ren och oförställd.” Vintrarnas släddpartier till Runsala och Kulho – ofta i regi av familjen Thomé – hörde till festivitas som bröt vardagens mönster. Släddturerna gick ibland också till Lilla Bocken strax utan för åmynningen.

Men det ligger en risk i att betona nöjeslivet. Statens stöd till trots gick återuppbyggnaden efter branden långsamt. Många yrkesutövare hade mist sina förmögenheter, det var långt ifrån alla förunnat att delta i ett kontinuerligt sällskapsliv. Bland dem som kanske hade möjligheter men trots det höll sig utanför fanns förmodligen vår man, Carl Gustaf Eschner. De yttre förutsättningarna hade han. Han ägde – som vi ska se – bland annat en frack och var relativt välbärgad.

För dem som hade både läggning och ekonomisk kapacitet för ett aktivare nöjesliv fanns det redan under första halvan av 1800-talet krögare som åkte ekonomisk berg-och-dal-bana. Från Stockholm hade till staden kommit A.F. Beckmark som skulle hinna göra en konkurs med Societetshuset redan innan branden. I ett par repriser på 1830- och 1840-talen återkom han som krögare i stadskällaren – en del av Societetshuset – och 1839–1847 var han mannen bakom teaterrestaurangen. Det av honom

grundade Beckmarks hotell bytte mot slutet av 1800-talet namn till Hamburger Börs. 1848 hade den mångkunnige Nils Henrik Pinello grundat det som i dag är Pinellan (husets svenska namn, den i byggnaden verkande krogen heter Pinella). Krogen stod först där Henrik Gabriel Porthan sitter staty och flyttade 1862 till sitt nuvarande läge för att ge plats åt en förstelnad version av landets första historiker.

Till de mer säregna sociala tilldragelserna hörde att på nyårsdagen åka runt och överlämna visitkort på så många ställen som möjligt. Enligt Oscar Nikula hade man på 1840-talet aktivt börja motarbeta seden, från och med 1846 kunde man anteckna sin ovilja att bli uppvaktad på en lista i den Frenckellska bokhandeln. Man förband sig dock samtidigt att bistå de nödlidande med penningbidrag. Vålgörenheten hade tagit sina första steg.

Någon utlysning av julfreden kunde däremot Eschner inte delta i under sina första Åboår. Seden hade brutits av branden och återupptogs först 1834.

Mellan den ryska erövringen och Krimkriget kunde Åboborna ibland räkna med att få uppleva större stjärnor än de lokala. Vägen mellan Stockholm och S:t Petersburg förde sångfågeln Jenny Lind till staden, den 15 juli 1843 uppträdde hon i teaterhuset med bland annat Belinis Norma, en indirekt hälsning från Sicilien.

Teaterhuset hade i Engels plan efter branden anvisats en plats som sedermera blev det Retigiska palatsets. Och vem stod bakom initiativet

till ett nytt teaterhus? Abraham Kingelin. Innan dagens stenhus blev till hann Kingelin låta uppföra en provisorisk teaterbyggnad i trä på en del av tomten. Det nya teaterhusets ritningar fastställdes i november 1833 och ritades sannolikt av P.J. Gylich som var medlem av teaterbolagets direktion. Teaterhuset i sten byggdes 1837–38. I en tidigt utnämnd byggnadskommitté återfanns namn som Trapp, Grönberg och – Kingelin.

Åbo sjöd av aktiviteter under Eschners första år i staden. På sina vandringar kunde han se hur P.J. Gylichs ritningar omvandlades till nybyggnader: Dagens geologiska hus intill ÅA:s huvudbyggnad, dagens Domvilla vid Gezeliushuset, Finska hushållningssällskapets hus vid Tavastgatan – liksom den ortodoxa kyrkan som stod färdig 1838, året innan teaterhuset invigdes.

Som köpman hade Eschner tillgång till ett antal tidningar, men var av allt att döma ingen flitig annonsör. Åbo Tidningar hade grundats 1820 och redigerades av bland andra den veritabla mångsysslaren, doktor Nils Henrik Pinello. Åbo Tidningar utkom med två nummer per vecka och innehöll inte minst dikter av docenten Axel Gabriel Sjöström. Under Pinellos tid låg tyngdpunkten naturligt nog på teater, konserter och litteratur. Bladet konkurrerades efter Krimkriget ut av Åbo Underrättelser, grundat 1824 av bokhandlaren Christian Ludvig Hjelt – också här med tyngdpunkten på litteratur. ÅU leddes kring 1830 först av Carl Johan Luthström och under nio år av Lars Ar-

nell, en svensk som oklara affärer i Sverige hade drivit till Åbo. ÅU hämtades varje onsdag och lördag av sina prenumeranter i en kiosk på den så kallade pennibro som förband Gamla Stortorget med stadens nya del väster om ån. Den Arnellska eran blev framgångsrik, upplagan steg och när han 1841 efterträddes av Herman Sohlberg utlovades en större satsning på nyheter och lokalt material – bara cirka 150 prenumeranter av 700 var under Arnells tid Åbabor. Om vi antar att Carl Gustaf Eschner återfanns bland tidningens prenumeranter kunde han läsa ett blad som i slutet av 1840-talet uppfattades som landets främsta. Till sin prenumerationsstock var tidningen tredje störst. Det fanns, skriver Oscar Nikula, många glädjeämnen att ta fasta på i staden – de stora förlusterna på 1820-talet till trots. Man dansade och umgicks, höll kalas och söp. För den som i denna glädje och aktivitet letar efter spår av vår donator är källorna som sagt knapphändiga. Det stimulerar fantasin, men det finns skäl att vara återhållsam. Carl Gustaf Eschner hade odiskutabel framgång under sina år i Åbo. Men liksom segrare skriver historien är det de mest framgångsrika som tecknar de lokala hågkomsterna. Det präglar de namn som får kanta lokalhistoriens mest uppmärksammade händelser.

Av den aboensiska litteraturen om denna tid kan vi dra slutsatsen att Eschners position i den sociala skiktningen med ett modernare uttryck låg under den sociala radarn. Det var det liv han hade valt.

Åbo kunde decennierna efter branden räkna med en inflyttning vars spår är synliga ännu i dag. Robert Wilhelm Ekman hade nått "hovmålares" status i Stockholm och återvände till hemlandet efter inbjudan att dekorera den restaurerade domkyrkans högkor med frescomålningar. Det konkreta arbetet inledde han först 1850 och ägnade det fyra år. Från Stockholm återvände också Carl Gustaf Söderstrand. Han hade i målarakademin i Stockholm blivit bekant med Ekman. Får man tro Ernst Lindberg utvecklades Söderstrand till den "förmästa i Åbo i sitt yrke" – som han utövade i Åbo mellan 1829 och hans dödsår 1862. Herrar Ekman och Söderstrand går till annalerna också som möjliggörare av en konstförening i vilken man 1846 fick teckna aktier. Bland de första tecknarna fanns länsguvernören G.A. Cronstedt, apotekaren Erik Julin, dr Nils Henrik Pinello och ÅU-redaktören H.F. Sohlberg. Kassaförvaltare var bokhandlaren J.W. Lilja. Åbo hade fått en konstförening som skulle få en stor betydelse.

Till Åbo hade redan 1834 kommit norrmanen Thomas Legler som hade fått anställning som ritlärare – den dåtida termen – vid gymnasiet. Om hans konst har sagts att den var behaglig i komposition och färg och hans tavlor kom på 1850- och 1860-talen att pryda mångt Åbohem.

Mellan 1841 och 1850 verkade i staden den svenske historiemålaren Johan Zacharias Blackstadius som blev känd inte minst för sina

altartavlor i landsändans kyrkor. Herrar Ekman, Legler och Blackstadius uppges ha stått för tavlor till den första lokala "konstexpositionen". Den första egentliga konstutställningen ägde rum i september 1847 och blev en publiksuccé – 900 besökare ansågs vara en hög siffra för denna tid. Inträdet var 10 kopek, tröskeln sattes med andra ord lågt.

Det väckta konstintresset hade redan i april 1846 resulterat i grundandet av landets första konstskola, med R.W. Ekman som föreståndare. Skolan fungerade de första åren i Söderstrands gård vid Biskopsgatan (nuvarande nr 8), i närheten, i den Pippingsköldska gården bodde Ekman. Konstintresset spred sig snabbt i staden och på 1840-talet väcktes tanken att det nyuppförda högkoret i domkyrkan borde målas. På Nils Henrik Pinellos förslag gick uppdraget till R.W. Ekman som hade erfarenhet av motsvarande arbeten i Uppsala domkyrka. Han utförde arbetena 1850–54 och erhöll 5 000 silverrubel i ersättning. Ekman anses vara en av banbrytarna i den finländska konstens historia. Han dog i Åbo 1873, som 64-åring.

"VUORIBERGET" FÅR PLANTERINGAR

Åboborna hade också andra estetiska projekt att bestyra. På Johannedagen 1842 sammankom en krets till middag på en gård i Reso – bland de närvarande finner vi grosshandlaren Per Ithimeus, några handelsmän, polismästaren Tamelander och landssekreteraren Arvid Haartman.

Åbo domkyrka, litografi. Konstnär Johan Knutson, tryckt
i Dresden av Adler und Dietze. Signering: "J. Knutson fec."
och "Lith u. Druck v. Adler u. Dietze in Dresden". Ca 1850?

Åbo Akademis bildsamlingar.

På initiativ av Ithimaeus diskuterades "Vuoribergets" skick och man fann att berget, dagens Vårdberget, borde få planteringar. De närvarande lovade spontant satsa 500 rubel på projektet. Via listor bland allmänheten tillkom ytterligare medel och förverkligandet anförtröddes Erik Julin och Ithimaeus.

Berget led total brist på mylla och med sprängsten från gångna tider fyllde man gropar. Bastmattor lades ut som fäste för leran. Något lätt arbete förestod inte, det var omöjligt att ta sig upp för berget med häst och de första jordlagren bars upp i säckar av ryska soldater. Det första trädet anses planterad 1843 men projektet i sig drog ut över tio år. Erik Julin vet berättat att sällsynta växter som valnötsträd, rödbok, murgrönan och gullrisbusken slog rot på berget. Under en torr sommar antingen 1846 eller 1847 befarades att växtligheten skulle bli lidande och Åboborna kunde en vacker kväll se män ur brandkåren pumpa upp vatten från ån längs Nunnegatan – "från spruta till spruta" och ända upp till den högsta spetsen av Vårdberget. Det visade dock att inte ens den mängden vatten räckte till. Men vid 23-tiden på aftonen öppnade himlen sina portar och fällde ett milt duggregn över berget.

På tal om vatten, Kuppis källa hade redan på 1600-talet fått status av hälsobrunn och ännu på 1830-talet ansågs vattnet vara mycket hälsobringande via sina halter av järn, magnesiumkarbonat, klorнатrium m.m. Kuppis hälsobrunn var ett slags nöjescentrum, men

vattnet hade enligt läkare medicinsk effekt åtminstone på reumatiska åkommor och febersjukdomar.

Stadsläkaren von Haartman hade redan på 1820-talet fäst de äldstes uppmärksamhet vid områdets potential. Man anlade planteringar och inhägnade marken runt källan. Senare anslöt man området till Trädgårdsodlingssällskapets anläggningar i engelsk parkstil. 1842 uppfördes vid källan ett vårdshus i en officin som handlanden G.V. Nomell hade ställt till förfogande. Kuppis hade enligt von Haartman de bästa förutsättningarna att fungera som vattenkuranstalt med medicinska förtecken. Termen vattenkur avsåg såväl invärtes som utvärtes behandling. Ännu på 1840-talet ansåg stadens läkare att kallvattenbehandlingen kunde ha effekt på gikt, katarrer, hemoroider och nervsjukdomar.

DRICKA BRUNN I KUPPIS

Kuppis brunn hade blivit central för nöjeslivet i staden. Nöjet var dock förbehållet en mindre krets. I en artikel i ÅU 1842 får läsaren veta att man i Kuppis kan lära känna stadens societet: "Styr då edra steg åt Nylands tull, till trädgården vid St. Henriks hälsokälla. Härtill bör Ni välja en vacker måndags-, onsdags-, eller fredagsafton, då Harminie-musik serveras för hugade åhörare och dessutom, om Ni är behagsjuk, gör Er toilette med liten mera soin (omsorg) än vanligt. Här får jag nu presente-

ra för Er grupper af herrar och damer, lägrade kring små gröna bord i det gröna. Vi finna en god restauration, billiard, kägelbana, musik och någonting gladt och treffligt, som sprider sig öfver det hela. Alla arrangemanger är gjorda med smak och ospard möda. Hvad kan man mera begära.”

I Kuppis ordnades brunnsbaler och assembléer, med fritt inträde för damer och mot en liten avgift för herrar. Den baltiske musikern Wilhelm Friedrich Siber ledde i regel musiken, som exekverades av inhemska ungdomar. Här uppträdde också musiker från hovkapellet i Stockholm.

Men, skriver Ernst Lindberg, en vacker dag visade den medicinska forskningen vattnets betydelse för utvärtes bruk. Fenomenet att dricka brunn i medicinskt syfte hade nåtts vägs ände. Kuppis fortfor dock vara en frekventerad nöjesplats med möjligheter också för motion, här fanns bland annat en kägelbana.

SJUKLINGEN ESCHNER TILL BRASILIEN VIA STOCKHOLM

Vi det här laget var Eschner ensam i sin handelsrörelse. Carl Magnus Dahlström och Carl Gustaf Eschner hade den 30 april 1842 i Finlands Allmänna Tidning meddelat att de går skilda vägar. Dahlström hade övertagit bolagets ”så väl Activa som Passiva affairer” och parterna uppmanade personer med oavslutade likvider att göra upp om dem med Dahlström.

Samma tidning meddelade för övrigt på annan plats att posten från S:t Petersburg inte hade anlant vid bladets pressläggning. Utländska tidningar som hade ”ankommit” över Sverige ”innehöllo ingenting nytt av betydighet”. Nyhetshetsen låg långt borta. Eschner hade dessutom annat att tänka på. Hans sjukdom hade förvärrats.

Sommaren 1842 skriver han med sirlig handstil fyra brev från Stockholm till ”Gode Broder Dahlström” i Åbo. Eschner var i Stockholm på grund av sin sviktande hälsa, men skötte också affärer, bland annat sålde han ett parti hudar som hade fraktats över från Åbo. Snabbt går han dock över till hälsan:

”Jag underrättade mig genast vid min ankomst hit om Doktor Huss berömda skicklighet som Läkare, äfven som om jag med visshet kunde påräkna hans oegennyttiga Råd om hvilken ort jag borde välja för botandet av min sjukdom, och alla människor sade mig att jag med fullt förtroende borde följa det råd han i detta avseende kunde lämna mig. Jag besökte Honom således i sällskap med Almgren som då ännu var hem, vi fick väl tala med Honom, men han hade då så många besök af patienter att han ej hant med mig, utan bad mig infinna mig påföljande Dag. Denna man är så öfverhopad av folk från 12 till 2 så att flera personer under hela denna tid sitta i hans förmak och vänta på tillträde. Andra Dagen inställde jag mig åtföljd af O Lundholm hos Huss och Då undersökte Han mitt Bröst med en Cylinder hvars ena ända han lade för sitt öbra och

Stockholm den 16 Juni 1842

Gode Broder Dahlström!

Jag är förgnäd med Det vänskapsfulla Brev af 11de och tackar Dig hjärtligt för Expeditionen med Medicinerna per Abolitionens förmåder. Endel här i Dag, högre pris än 38/1000 per 10 på 12 Kanster Nij Månader Långt i Jfr att erhålla, och Ensigla, även det så snart att till detta pris sälja dem genom, och det sig gör låter. Jag undervärdade mig genom med minn anhängst. Det om Doktor Skups beändad skicklighet som Läkare, även som jag med icke kunde påräkna Hans segerslytliga Läk, och berömt att jag borde välja för botandet af minn sjukdom, och alla Munkin fads mig att jag med frukt förtröande borde följa det. Vad Han i detta öfverende kunde lämna mig, jag besökte Hancen

Brev till "Gode Broder Dahlström".

den andra på flera puncter af mitt bröst och lyssnade noga och uppmärksam sedan – detta experement var slutadt redogjorde jag på det nogaste om början och fortgången af min sjukdom och därmed affärdades vi med tillsägen att han tills nästa dag närmare skulle tänka på saken. På bestämd tid inställde jag mig åter hos honom, och då yttrade han att jag hade

en åkomma i strupen som blir svår att bota, men bad mig ej oroa mig däröfver utan hoppades en god utgång. Att resa till Köpenhamn eller Tyskland ansåg han ändamålslost, under yttrande att samma ändamål säkert skulle vinnas här lika bra som på dessa orter och rådde mig att stadna i Stockholm och undergå en Brunns kur hvarmed jag förliden lör-

Åbo den April 1842.

Kärmest hafva vi äran underrätta H.H. att
vi i följd af vår Eschners irakade sjuklighet vän-
ligen öfverenskommit att låta den af oss hittills under Firma

ESCHNER & DAHLSTRÖM,

bedrifne gemensamma Handelsrörelse med denna dag upphöra
Vår C. M. Dahlström öfvertager så väl de
Activa som Passiva affärerna af vår Firma, och bedja
vi H.H. på honom öfverföra vår Räkning
Sjunde det vi betygga H.H. vår varmaste tack

Kompanjonerna meddelar
sina affärsbekanta om att de
går skilda vägar.

Handelsmannens
underskrift.

dag begynte. Varmt Enes vatten är det jag nhyttjar och varma salta bad. Jag frågade Huss om ej en Sjö Resa med något cofferdifartyg till Medelhafvet eller Italien vore tjänligt, hvartill han svarade att det visst är bra men att en sådan tur vore för kort, utan borde det bli en resa längre bort till America – Rio skulle räcka 9 á 12 månader. Men först ville han se hvad hverkan Brunns Curen medför innan han vill något i detta afseende yttra.”

Eschner meddelar att han därför stannar en tid i Stockholm – ”högst tråkig tid” eftersom dr Huss hade förbjudit honom att tala.

”Skrif mig till goda bror så ofta det passar och tiden medger, det är så angenämt att få höra något från hembygden – I affärsväg råder här en ovanlig stillhet och hvar mann beklagar sig öfver dåliga affärer och stor brist på penningar; jag tror vi i Åbo är många hundra procent lyckligare än kramhandlaren här. Jag har under mina vandringar här sällan sett någon människa i deras bodar. Vid dettas ankomst är marknaden överstånden och jag önskar den hvarit god och winstgifvande – tillsänd mig med det nästa Brunns Faktura på budarne och uppgif mig tillika frakten från Petersburg jämte alla kostnaderne i Åbo så att jag får se resultatet af affärerne.

Jag önskar Dig en glad och angenäm Johanne fäst och beder dig hälsa alla vännerna från den varma wännen

C.G. Eschner”

Brevet var daterat den 16 juni 1842. Almgren, i vars sällskap han besökte dr Huss, var K.A. Almgren, en av C.M. Dahlströms mångåriga och viktigaste kontakter i Stockholm.

PATIENT HOS FRAMSTÅENDE LÄKARE

Dr Huss var inte vilken läkare som helst. Han hade disputerat i kirurgi i Uppsala 1835 och hade efter studier i Tyskland, Österrike och Frankrike fått tjänst vid Serafimerlasarettet i Stockholm, där han startade den första verkliga medicinska kliniken i Sverige. Kliniken anses ha varit en vändpunkt i den svenska medicinens historia. Huss hade blivit extraordinarie professor 1840, och så småningom blev han ordinarie professor i medicin vid Karolinska institutet – en post som sågs som det viktigaste på området.

Carl Gustaf Eschner hade med andra ord via sina affärskontakter i Stockholm skaffat sig tillgång till den förnämsta medicinska expertis som fanns att tillgå. Det preliminära beskedet hade inte varit uppmuntrande. De medicinska rapporterna fortsatte att nå Dahlström i Åbo, den 14 juli skriver Eschner:

I dag slutar jag min Brunns kur och af den har jag ej förnummit minsta förbättring, utan är hostan allt lika ihållande och sträng som förr. Nu säger professor Huss att det enda råd han kan lämna mig i afseende å hälsans återvinnande är att företaga en resa till Brasilien emedan enligt hans öfvertygelse

Stockholm den 14 Juli 1842

Ödm. Bröder!

Tack för det vänstrosfulla brev afte 9 de som länade
mig uppgift ö omheltadane för Madam. Med lidnad efar jag
att Du är på afvarjant frukt av Du måste hålla kunnigt; jag vill
dock hoppas att du snart bli återställd och kan fortsätta dina
här i Hamburg. I dag stutar jag min Bröders kär, och af den
har jag i förnummet minsta förbättring utan en trohet att bli
ihållande och stäng som för. Nu säga Professor Hup att det
enda råd han kan lämna mig i afsende i halsens återkomst
är att fortsätta en lifa till Brasiliens inre och hans öfverlydelse
dessa är enda medel att om möjligt hafva det öfver i luft stigen,
och yllade han i går att jag i det minsta om förbättring. Han
sämnade om en pokrent som för per en sedan antitade honom
en dylik sjukdom och af wane beskaffenhet av min, som på
hufvudat en gäst en lifa till Rio och alihommet frukt. Jag
är afen vadparat Etats Rådets Rang från Hagenham som gilla
hufvudat och jag vill att det med det bästa jag kunde göra

Den 14 juli 1842 ber Eschner Dahlström skicka
honom kläder för en kommande resa.

detta är enda medlet att om möjligt häfva det onda i luftstrupen, och yttrade han i går att jag ej bör misströsta om förbättring. Han nämnde om en patient som för par år sedan anlitade honom i en dylik sjukdom och af värre beskaffenhet än min, som på Huss inrådan gjort en resa till Rio och återkommit frisk. Jag har äfven rådfrågat Slotts Rådet Bang från Köpenhamn som gillar Huss ordination och sade att det vore det bästa jag kunde göra emedan som orden föll all mina medicinering endast blir att spille deres tid och penningar.

Jag därför beslutat att resa till Brasilien hvar till jag har hopp att härifrån om 12 a 14 dagar finna god lägenhet. Detta skall innan veckans slut afgöras eljest begifver jag mig till Hamburg men håldst reste jag med en svensk för språkets skull – Gode Broder Dahlström! Jag måste således afstå från all tanke på några affärer under minst ett års tid hvarunder jag ej kan skaffa mig några andra inkomster än räntan på det kapital jag nu äger och som är i din hand, jag ber dig därför vid vår äldre rena ungdoms vänskap att du antingen sjelf mot ränta begagnar det revers capital och upplupne räntor som förfalla i april 1843 äfven som vad av utestående fordringar kan inflyta utöfver de utbetalningar Du kommer att göra för mig eller blacerar dem på någon ann säker hand bland vännerna tills min återkomst i augusti eller september nästa år. – Jag öfverlämnar denna angelägenhet med flera som jag lägger uppå Dig i din synnerliga vård och är öfvertygad att Du ej nekar mig de tjänster jag begär utan bedrifver dem som de vore dina egna.

I slutet av brevet är Eschners tankar redan vid de praktiska förberedelserna för den långa resan. Han ber Dahlström ”med Solides nästa tur” sända över hans ”gamla siälskinnsmössa – som om tiden undger bör förses med nytt foder och skärm”. Därtill behövde han ett par blå byxor, ett par ljusa sommarbyxor, en ljus klädesväst och fyra par av hans finaste grova lakan. Sex dynvar och ”tvänne ryska dynor” fullbordade önskan. Dahlström får noggranna uppgifter om var han hittar persedlarna.

Solide var en svensk ångare, satt i trafik mellan Stockholm och Åbo 1836. 1841 hade hon köpts in av ett nytt bolag i Åbo. I spetsen för bolaget stod J Chr Trapp, handlanden G.W. Säve och storredaren Adolf Serén. Solide såldes redan 1845 till St Petersburg. I sina memoarer berättar Anders Ramsey att Solide inte var större än någon av den tidens skärgårdsbåtar, men stor nog att väcka förvåning. Han hade som fyraåring 1836 sett fartyget glida in vid kaj i Helsingfors.

Redan den 21 juli nåddes Dahlström av ytterligare ett brev från Stockholm. Eschner har i ett svar från Dahlström fått budet att denne hade för avsikt att infinna sig i Stockholm ...

... då Du ger mig det glada hopp att möjligen personligen få taga afsked af Dig här och samspråka om ett och annat. Som du underrättade mig med ditt förra att Du var sänglegande sjuk och jag ytterligare behöfde några saker tillskref jag Broman

däröver med Apotekar Falck som i dag per Solide återreser till Åbo. Ställ nu så till goda bror att jag om möjligt får alla de Effekter jag såväl av dig som Broman begärt, låt även medfölja 2 st ljusa sommarvästar som ligger i min birong, de är lite söndriga i armbålan, låt reparera och om tiden medger tvätta dem. Fråga Broman om han vill och kan vara af med en respäls som han lofvade mig ifall jag skulle komma hem i höst från Lybeck som meningen var ty en sådan lär ändå bli nödvändig att medtaga på Sjön och här är sådana dyra och en bätter päls far för mycket illa på en sådan resa.

Om Dahlström och Eschner hann träffas innan Eschner lämnade Stockholm belyses inte av brevväxlingen. Men den 13 augusti dateras det sista av fyra brev till "Gode Broder Dahlström". Eschner har en del ekonomiska frågor att bestyra. Han ska på långresa:

I dag går jag ombord för att med Briggen Donna Maria Capten Broman afgå till Rio de Janeiro och får således säga dig ett vänskapsfullt farväl, under önskan att detta måtte träffa dig fullkomligen frisk – Jag tillskref C.U. Grönberg och anmodade honom att borthyra rummen till andra emedan jag inser huru ledsamt och opassligt det blefve för Maria att under min frånvaro flytta till Åbo. Jag har ej fått någon underrättelse från Grönberg om han lyckats få hyresgäster till rummet men jag hoppas nog sådana skall anmäla sig innan flyttningstiden. Männe vännen Löthman redan hyrt sig rum, skrif till honom när du bemkommer ifall Grönberg ej redan borthyrt rummen – bäste broder Dahlström,

jag öfverlämnar nu alla andra mina angelägenheter i din wård såsom likviderande av Stads och fattig afgifter.

Är även som Du är god och tillsänder min syster Maria 200 rubel Banko Assigner och debeterar mig derföre. Arangera nu gode bror med Snickar Lax att de af mig hos honom betalda meublere får quarta hos honom till min återkomst, även så birongen hos snickar Hammarström, kopparkokkärlden af Granqvist kan Du mottaga och likvidera ifall de vore färdiga – Reversen som i april månad förfaller äfven som den upplupna räntan å den, och de öfriga af Dina till mig utgifna reverser hoppas jag Du behåller till min hemkomst och derföre godtgör mig ränta lika som för de medel som inflyta af utestående fordringar, skulle Du få för mycket penningar så att du ej nyttigt kan Emplaicera dem och således ej vill hålla mina mot ränta så gif dem på kort tid till någon af våra säkra vänner som kan behöfva dem men med villkor att återbetalas vid min hemkomst. – Nu har jag ej något mer att förkunna utan innesluter mig i din vänskap och önskar Dig hälsa och välgång, spar Gud mig hälsa och lif återse vi hvarandra i nästa vår då jag personligen får tacka Dig för allt det besvär jag förorsakar dig. Hälsa alla vännerna från din tillgifne vän

C.G. Eschner

C.U. Grönberg var en av de synligare handelsmännen i Åbo. Han hörde till de större partredarna och var medlem i stadens äldste. Carl Gustafs syster Maria som nämns kom, liksom den andra systemen Margareta, till Åbo två år senare.

Stockholm den 21. Juli 1842

Ned i Stockholm emottog jag i dag kl 10 det
vänstfylla Brev af 18 de hvaraf jag ser att Salidas Styrmans
som gerna vid Ankasten till Åbo bort kunna Dig mitt Brev inte
verkställt det för en om måndags oflow. ingenting är emedeltat
förmunat då Du lofar mig de begärta Effecterna med wassa
Tair då Du ger mig det glada hopp att wärligen personligen
få säga afsked ^{af Dig} här och förspråka om ett och annat.

Som Du underställt mig med Dit förre att Du war
Sängligande Sjuk och jag ytterligare behöfde några saker till-
skuf jag Brorhan därmed med Apotthekar Falk som i Dag
har tillfört till mig till Åbo till den 21 de till den 21 de Bror

Korrespondensen fortsätter den 21 juli 1842.

Stockholm den 13 Augusti 1842

Goda Broder Dahlstrom!

I dag går jag ombord för att med Briggen Dama Maria
Capten Bonars afgå till Rio de Janeiro och får juledes göra
Dig ett vänskapsfullt farväl, under anskan att detta måtte träffa
dig fullständigen frisk. Jag tillfrågade C. U. Grönberg och anmoda-
de honom att beaktiga minnen till andra emedan jag in-
för hans lif samt och öfverflyttat det blifve för Maria att under
min frånvaro flytta till Mo. Jag har ej fått någon undermå-
telse från Grönberg om han lyktats för hyresgäster till min-
nen men jag hoppas nog sådana skall anmala sig innan
flytningstiden, Mamma Warren Lohman sedan hört sig

Eschner inleder sin Brasilienresa.

HEMMA IGEN 1843

Vi vet inte vilken medicinsk framgång Eschner hade i Rio de Janeiro. Hemma i Åbo var han igen 1843 då han flyttade till tomten 7.20.1, i hörnet av dagens Universitetsgatan och Puolagatan, där i dag Åbo stads tjänstemannaledning är inrymd. Sannolikt koncentrerade sig Eschner på sin hälsa under vistelsen i Rio de Janeiro. Men det är inte uteslutet att han också skapade kontakter som var viktiga för en framtida kaffeimport. Handelshuset C.M. Dahlström började dock importera kaffe via Rio de Janeiro först några år senare.

Åbo Underrättelser berättar den 21 juni 1843 att Eschner dagen innan hade avrest med Murtaja till Lovisa. Han kan ha besökt staden i afärer, men lika sannolikt är att han besökte sina systrar för att planera deras flytt till Åbo.

Murtajas slutdestination var S:t Petersburg. Eschner uppges för övrigt ha varit en för tiden berest man. Verket Åbo sjöfarts historia (1930) har i en tabell över redare i Åbo 1850 noterat att han hade gjort resor till Ryssland, Sverige, Danmark, Tyskland, Portugal och Brasilien.

Ingen annan redare kom i närheten av Eschners beresenhets, vilket kan te sig förvånande. Förteckningen är dock svårtolkad eftersom den inte räknar in enbart resor utan räknar också upp i vilken mån personen i fråga "känner till utländska språk". Mången redare noteras för "kännedom" i flertalet språk. Det är möjligt att de anteckningarna har brädat uppgifter om besökta länder. De ovanciterade breven berättar

oss också att Eschner inte besökte Brasilien som affärsman utan på inrådan av läkare. Om hela vistelsen i Brasilien vet vi inte mera än vad han innan resan skrev till "Gode Broder Dahlström".

Köpmän som benämndes salt- och kramhandlare idkade en företagsamhet som var noggrant reglerad. Ordet kram står för handel med mindre varor, oftast i en bod av något slag. Omljudet skapar aktören som senare fått en pejorativ klang: Krämare. Saltet var naturligtvis nödvändigt inte minst som konserverande medel i en tid utan elektricitet och kylskåp. Till detta kom fabriksidkare med manufakturer i mindre men växande skala. I praktiken var gränsen mellan salt- och kramhandlarna och fabriksidkarna flytande.

Salthanteringen var noggrant fastslagen av stadens magistrat. Men några år innan Eschner via sitt geschäft blev en del av regelverket hade lokala handelsmän vänt sig till magistraten med en skrivelse där man redogjorde för betungande fakta: Stadens skeppsflotta hade blivit minimal. I praktiken hade saltet importerats av stadens redare – även om bestämmelserna hade satt kravet på stadens handlande borgerskap. Nu hade konjunkturerna svängt och drabbat stadens skeppsfart, redarna ansåg sig inte längre vara förmögna att ensamma upprätthålla stadens "saltnederlag" (= saltlager). Skrivelsen till magistraten – 1824 – var undertecknad av män som senare skulle låta höra sig i positivare sammanhang: Christian Trapp, Matts Hydén,

J.W. Hjelt, C.G. Hammar (som gett stadsdelen namnet), P.J. Gylich och Gabriel Gestrin.

Saltnederlaget var kvantifierat till 2 620 tunnor – och gällde uttryckligen som reserv, att användas vid akut brist. Hela det handlande borgerskapet tog nu gemensamt ansvar för importen och för att hyra upp de utrymmen som krävdes. För att verkställa den nya avsikten utsågs Gestrin och Abraham Kingelin, tillsammans med hökarna Gustaf Ahlstedt och Carl Ulrik Grönberg. Lösningen blir rätt originell. I stället för att samla in medlen bland en trots allt rätt stor kår av handelsmän upptar man ett lån. Professorn och riddaren, doctor Boxström – så presenteras han – lånar 23 325 silverrubel och accepterar en utdragen amorteringsplan. Som plats för den absoluta merparten av nederlaget hyr man för 15 år det Spiekerska magasinet i ändan av Klostergatan för ett vad man kallade ständigt nederlag. Saltet hade på 1700-talet importerats från Cagliari på Sardiniens sydspets, men kom nu i huvudsak från Trapani på den sicilianska västkusten och från St Ybes i närheten av Lissabon.

De tre nycklarna till det Spiekerska magasinet överlämnades till magistraten och till de ”societeter” som stod bakom satsningen: det handlande borgerskapet och det finska borgerskapet, benämnt Finska Borgare.

För finansiering av hyran och räntan på lånet ålades varje handlande en årlig avgift om fyra rubel per ålagd sextondedel. När firma Eschner

& Dahlström första gången dyker upp i stadens skattelängd – det sker 1837, alltså ett år efter starten – betalar de 18 rubel i saltnederlagsavgift, och i sextondedelar fyra rubel. Duons sammanräknade skatter för året steg till 36 silverrubel, saltnederlagsavgiften utgjorde med andra ord mer än hälften av handelshusets utgifter till det allmänna.

Det blev Abraham Kingelin och hökaren Eric Hummelin som fick i uppdrag att förvalta fonden. I uppdraget ingick att se till att saltet inte förfors. Sammanslutningen kring nederlaget kallades fond och gick efter 1824 under namnet ”Åbo Stads Ständiga Nederlags Salt Fond”. Professorn och riddaren fick sin skuld återgäldad 1852. Den sista saltuppbörden skedde 1867. Borgerskapet hade blivit kvitt ansvaret efter en kejsarlig förordning. Fonden var vid det laget stadd i kassa, man hade bland annat realiserat en del av saltet i nederlaget. Fondens kapital uppgick 1869 till drygt 38 000 silvermark. Rubeln hade 1864 blivit ersatt med silvermark och fonden hade överlämnats till Handels- och Industriföreningen. Fonden blev i och med detta en så kallad allmänfond som bland annat delade ut medel till förmån för den så kallade söndagshandelsskola – en term där söndagsskola står för utbildning av handelsfolk på den enda lediga dagen, söndagen.

Vi minns att det var redarna som hade velat bredda ansvaret för saltnederlaget. ”Skeppsborgarna” hade sin egen syn också nu. De kräv-

de – och fick magistraten att gå med på det – att en femte del av det insamlade kapitalet skulle tillfalla dem.

Saltnederlagsfonden gick några decennier senare samma öde till mötes som många andra stiftelser och fonder: Inflationen smulade sönder den. Carl Axel Johan Gadolin, som 1934 gav ut en skrift om Åbos handlande borgerskap, noterar efterklokt att man borde ha hållit kvar tillgångarna som investeringar i salt. Han medgav dock att ”valutans nästan kompletta sammanbrott svårigen av någon kunnat förutses”.

ÄGARE I VARV OCH VALFISKSBOG

Man blev å andra sidan inte förmögen på att handla i båda riktningarna med bönder. Eschner hade intressen som förde honom ut ur boden. Liksom andra affärsmän i sjöstaden Åbo intresserade han sig för sjöfart som en del av kommersen. Köpmännens intresse var av äldre snitt. Tre köpmän hade redan 1741 grundat det Gamla Skeppsvarvet, som under sekler har bytt ägare och genomgått metamorfoser av i sammanhanget underordnad betydelse.

Det som betyder något är att rederiverksamheten i Åbo fick en nystart på 1840-talet via en ”god” cirkel: ett uppsving i fraktresorna genererade kapital som vid sidan av en stegrad import plöjdes ned i nytt tonnage. Det kan inte längre förvåna oss att en av varvets direktörer på 1830-talet hette Abraham Kingelin. Namn som

Trapp, Thomé och Ithimaeus återfanns också på varvssidan och 1833 inträdde apotekaren Erik Julin i bolaget. Det lokala ”näringslivet” var inte stort, det ena gav det andra, affärsmän insåg att det låg ekonomi i att sköta import och export på egen köl. Bland de cirka 30 ägarna av det gamla varvsbolaget fanns kring 1850 i stort sett alla tongivande affärsmän, bland dem C.G. Eschner. Han kvarstod som ägare till sin död.

Den avgörande impulsen fick måhända affärsmännen i Åbo av det Rysk-amerikanska kompani, hemort S:t Petersburg, som tillvaratog Rysslands ekonomiska och politiska intressen i norra Stilla havet. Åbo Gamla Skeppsvarvs Bolag sålde i slutet av 1830-talet ett fartyg till kompaniet. Början var gjord. För fortsättningen stod den ekonomiske mångsysslaren Erik Julin, vid det här laget styrelsemedlem i varvsbolaget. Men Åbo hade också turen att få ett brohuvud i Alaska, den ryska koloni där finländske Arvid Adolf Etholén var guvernör. Han hade försökt sätta stopp för amerikansk valfångst på ryska vatten. På ryskt initiativ växlade man taktik och gick in för ett eget valfångstbolag för Stilla havet.

Åbo låg nu väl till. Det gamla varvsbolaget hade redan hunnit bygga fem fartyg för handelskompaniets räkning, det fanns en kontakt mellan kompaniet och redarna i Åbo. På Etholéns initiativ utvecklades kontakterna ytterligare. Kompaniets behov var tvåfaldigt: Man behövde fartyg för själva valfisket och för transporten av fångsterna till avsättningsorterna i Europa.

Därtill pågick handel mellan kolonierna och S:t Petersburg. Och Julin – han hade naturligtvis direkt access till köpmännen i Åbo.

För projektet talade också Åbo Underrättelser som i en lång artikel i februari 1847 förklarade hur ”hwarjehanda förslager” av tidningarna hade blivit utbasunerade – för att sedan aldrig realiseras. Nu efterlystens ”spekulationsanda” och ”associationsanda”. Dokument fanns i tillräcklig utsträckning för att läggas fram för ”herrar kapitalister och affärsmän”. Späck och barder stod högt i pris på världsmarknaden. Helsingfors Tidningar varnade för denna oerhörda spekulation, men sträckte sig till formuleringen ”Hedrande blir det i alla fall för Åbo, att så kolossala planer uppstå i deras lilla handelsvärld, och än mer att det finnes endräkt nog för deras genomförande”.

Det Rysk-amerikanska kompaniet lovade teckna hälften av det tänkta kapitalet på 200 000 rubel silver. Den andra halvan erbjöds de aboensiska affärsmännen enligt devisen ”ju flere skepp i sjön, desto större vinst”. Åbo tog chansen. Bolaget övertecknades snabbt och den 25 september 1850 hade följande aboensiska affärsmän tecknat aktier: E. Julin & Co, Per Ithimaeus, A. Kumlin, E.A. Jammerman, C.M. Dahlström, Abraham Kingelin d.y., G.A. Lindblom, Joel Falcken, Joh. Gust. Laurén, J.E. Hummelin, J. Jacobsson, C.J. Lundström och – Carl Gustaf Eschner.

Bolagets namn blev Rysk-finska valfiskeribolaget, dess hemort var Åbo och den första

direktionen var helaboensisk: Julin, Ithimaeus och Eschner. Bolagets kontanta medel förvårdades enligt stadgarna i en säker kassakista till vilken direktionstrion i sin helhet hade nyckel. En utdelning på sex procent utlovades ”de primitiva aktier” som erbjöds Åbobor. Resten av vinsten – man föreföll säker på utgången – skulle återinvesteras i bolaget. Eventuella tvivlare informerades om att flera regeringar i sjöstater i Europa, i synnerhet England, Frankrike och Danmark ”på det kraftigaste” hade understött och uppmuntrat valfisket. Det finsk-ryska projektet stöddes likaså av ryska staten. Statsverket i Storfurstendömet stödde planerna med 20 000 rubel silver och med 10 000 rubel per fartyg för de fyra första fartygens del.

Man hade bråttom att nå Ochotska havet så det första fartyget – på 250 läster – byggdes inte i Åbo utan köptes i Bremen. Sommaren 1851 utrustades fartyget i Åbo med 700 fat för förvaring av tran, järngrytor för smältning av späcket, järnreservoarer för nedkylning av späcket, harpuner, lansar, hackor, knivar, yxor, kanoner, musköter m.m. När fartyget lämnade Åbo för Stilla havet hette det Suomi och var en så tung investering att redarna inte kunde räkna med vinst av den första resan.

Projektet väckte andäktigt intresse i hemstaden. När ångaren Murtaja bogserade ut fartyget till Lohm tog man avsked med kanonskott och hurrarop. Ett ögonvittne berättar i ÅU: ”När man såg det ståtliga skeppet för fulla segel styra ut på det vida havet för att där plöja väg

för den finska industrin, fanns hos alla, som på ångfartyget återvände, endast en känsla: högaktning för de driftiga män, som först uppfattat och i handling utfört denna tanke, en önskan att detta första företag av detta slag måtte uppnå sitt mål, och att den raske besättningen frisk, sund och belönad måtte återvända till fäderneslandet”. Befälet fördes av en kapten från Bremen, styrmännen J.J. Halléen och G.C. Enberg, båda sjökapten, var Åbabor.

Ett utbasunerat projekt hade realiserats.

Efter första mötet med en val i Ochotska havet sommaren 1852 hyllas styrman Enberg i ÅU för att han obekymrad av livsfaran slungar harpunen i valfiskens sida. ”Honom tillhör äran att vara den förste finne, som icke blott harpunerat en valfisk, utan därtill en val, vilken har förtjänsten att vara den första som med sin bålda lekamen fågnat det rysk-finska valfiskeribolaget.”

Erik Julin, apotekare och naturvetenskapligt bildad, hade hemmavid tagit fram en metod som gjorde trätunnorna luft och vattentäta – vilket konserverade den olja man hade utvunnit ur valen. Metoden fick namnet ”julinisering”. Orten Sitka i Alaska blev utgångspunkt för valfångarna, även om det mesta av förädlingen – styckning, smältning av späcket etc – skedde ombord på de välutrustade fartygen. Här rådde disciplin. Besättningen fick 1852 bara två supar per man i månaden.

PARTREDARE MED ÅLÄNNINGAR

Valfisket var igång. Den 13 juli 1852 döptes nästa fartyg till Turku. För ritningarna stod Åbovarvets erkänt skickliga danska tekniska direktör C.J.F. Jörgensen. Hon seglade i september i väg under tyskt befäl.

När Turku den 25 augusti 1853 nådde Sitka härjade koleran i Åbo. De vuxna i familjen Ekeholtz låg för döden och Eschner tog sig an dottern Mathilda. Eschner bar fortfarande ett stort ansvar som en av tre i valfiskeribolagets direktion. Hur operativ han var i detta skede – några månader innan han avled – finns det inga uppgifter om. Sommaren 1853 anlände från varvet i Uleåborg bolagets tredje fartyg Ajan (221 läster), ritad också hon av Jörgensen. Ajan fördes av C.G. Enberg, styrman på det första fartyget, han blev första finländska befälhavaren på ett valfångarfartyg. Ajan seglade ut från Åbo i oktober. När hon våren 1854 anlände till fiskeområdet hade Eschner varit död i ett halvår.

Eschner hade tydligen gått in i rederisektorn 1847 – vid en tid då frakterna hade börjat generera utländsk valuta, som plöjdes ner i stegrad import men också i nytt tonnage. En god cirkel hade påbörjats. Åbos läge och driftiga redare såg till att staden länge var den ledande sjöfartsstaden.

Det första barkskepp där Eschner ingick som redare hette Sovinto och bland parterna i rederiet fanns ålännningar. 1850 fanns i staden 18 tremastade fartyg. Redarna hade av kost-

nadsskäl – hamnkostnaderna var lägre – börjat låta bygga briggar. Samma år byggdes briggarna Johannes och Louise, den senare byggdes i Raumo och hade som redare Eschner, C.M. Dahlström, F.H. Broman och G.A. Lindblom. Eschner och Dahlström idkade igen samarbete. Namnet G.A. Lindblom skulle efter Eschners tid bli ett av de mer betydelsefulla i stadens ekonomiska och politiska liv. Kimitobördige Lindblom framstår för eftervärlden som ägare av det ståtliga stenhus som 1956 för att ge plats åt S-rörelsens varuhus vid torgets östra hörn.

En förteckning över redare i Åbo 1850 antecknar för Eschners del att han innehade 10 reder/andelar i fartyg inom Östersjön och hela 110 utom Östersjön. Samma källa anger att han ägde aktier i Gamla Skeppsvarvet. Eschner var dock aldrig – i motsats till till exempel Carl Magnus Dahlström – så kallad korresponderande redare, det vill säga huvudsaklig redare bland flera andra. Han nöjde sig med mindre andelar. Eschner ägde aktier också i det Gamla Skeppsvarvet, bouppteckningen upptar fyra aktier och är högst värderade – 1 200 silverrubel – i förteckningen över aktier och skeppsandelar.

Det orientaliska kriget, populärt Krimkriget, förkortade valfiskeribolagets livstid. Efter fredsslutet 1857 lät bolaget bygga skeppet Grefve Berg och barken Amur, men valfångsten var inte längre lika resultatrik. En extra bolagsstämma beslutade 1860 att bolaget skulle

avvecklas. Historiker har dragit slutsatsen att bolaget aldrig kom åt att generera den ekonomiska vinst som aktionärerna hade drömt om. Den indirekta nyttan för Åbos del fanns dock där, det lokala skeppsvarvet hade byggt de flesta fartyg som hade varit involverade i äventyret på Stilla Oceanen.

Carl Gustaf Eschner behövde aldrig bevittna projektets nedgång. Men dödsboet kunde räkna in avkastning på de fem aktier som hade varit i Eschners ägo.

AKTIONÄR I TRANSPORTBOLAG

Valfisket var för Eschner en placering mera än en egen affärsverksamhet. Att Åbo blev säte för bolaget berodde på det välrenommerade varvet och dess ledande kraft Erik Julin. Men långt innan Eschner & Co sände ut valfiskare till Stilla oceanen hade ångtekniken satt sina spår i staden. Bakom hörnet låg en växande passage-rartrafik till havs, men här hann inte Åbo först ut. Redan hösten 1821 hade de första så kallade lustresorna från Stockholm ut i skärgården haft Åbo som mål. Engelsmannen Samuel Owen stod för de första projekten i Stockholm, han lockades senare till Chrichton-verkstaden och han förblev verksam i Åbo. Han avled 1884 och är begravd i staden.

Stockholm hann under 1820-talet med sporadiska projekt som tangerade Åbo. Men i den östsvenska ändan av skärgården hade ångtrafiken tagit fart först i mitten av 1830-talet. Bak-

om initiativet stod bekanta handlanden: Johan Christian Trapp och Carl Jacob Åkerman. De första stegen togs i en kommitté som till en början leddes av landshövdingen Lars G von Haartman som hade sällskap av – vem annan – Abraham Kingelin, Trapp, Åkerman och gamla bekantingen Per Ithimaeus.

Kretsen handlade snabbt och i juni 1836 gick det första finländska ångfartyget av stapeln på skeppsvarvet i Åbo: Furst Menschikoff, med motor från Motala, byggt i furu och försett med tre salonger (en separat för damer). Den första provturen på Erstan i oktober 1836 väckte uppmärksamhet, men redan våren innan hade ångfartyget Solide kört med en tur i veckan från Stockholm till Åbo. Upplägget kan skvallra om konkurrens mellan Stockholm och Åbo men, det svenska bolagets ombudsman i Åbo var ingen mindre än Abraham Kingelin. Han efterträddes som ombud av svensken Gustav Wilhelm Sæve, som skulle få en vital betydelse i och för Åbo.

Kingelin hade ersatt von Haartman i spetsen för bolaget när ångfartyget Storfursten i maj 1837 ångade in i Åbo. Hon var byggd i ek i England och sattes in på rutten Åbo-Helsingfors-Reval-S:t Petersburg. Furst Menschikoff gick till en början mellan Åbo och Stockholm men kom snabbt att få S:t Petersburg som slutdestination. 1842 byggdes det tredje passagerarfartyget i Åbo, det fick namnet Finland och trafikerade mellan Stockholm, Kronstadt och Helsingfors. Åbo Ångfarts Bolag upphörde

1849 efter motgångar som främst berodde på att man försökte sig på något nytt och oprövat.

Men igen hade parallell företagsamhet ägt rum i staden vid Aura.

Hösten 1837 hade köpmän i staden fulltecknat aktier för ett transportbolag till havs, Transport Ångfartygs Bolaget. Bakom initiativet låg behovet att transportera boskap och lantmannaprodukter från sydvästra Finland till större marknader i S:t Petersburg. Den konstituerande bolagsstämman i juni 1838, i Societetshusets mindre sal, utsåg Lars Arnell till ordförande för direktionen. Arnell, tidigare statssekreterare, var nu sekreterare vid Finska Hushållningssällskapet och skulle senare under sin Åbokarriär bli chefredaktör för Åbo Underrättelser. I direktionen satt också Abraham Kingelin och Carl Jacob Åkerman. Transport Ångfarts Bolaget kunde i september 1840 se fartyget Murtaja gå av stapeln på skeppsvarvet i Åbo. Murtaja beskrevs av samtiden som ett relativt litet fartyg med ”små, plaskande skovlar”. Hennes kajplats fanns på östra åkanten intill stenbron. De små skovlarna förklarar varför en enkel resa från Åbo via Ekenäs och Lovisa till S:t Petersburg tog hela tio dagar.

Murtaja transporterade som sagt lantmannaprodukter och boskap. I vilken mån Carl Gustaf Eschner hade intressen i bolaget från början finns inte dokumenterat, men 1848, när bolaget avkastade 14 procent, ingick han som suppleant i direktionen, tillsammans med bland andra P.J. Gylich, handlanden Nomell och handlanden C.U. Grönberg.

Ångbåtskajen 1852–1853.
Vid kaj ångfartyget Murtaja, delägare C.G.
Eschner. Till höger om fartyget packhuset.

Litografi av J.J. Reinberg. Åbo museicentral.

Ångfartsbolaget hade vid det här laget avvecklats och Murtaja – utbyggd med fler passagerarplatser – hade praktiskt monopol på trafiken österut. Bolaget tyngdes under Eschners sista år av ombyggnader av Murtaja och någon dividend utbetalades inte 1852 och 1853. När Krimkriget bröt ut året därpå innebar det fullständig överksamhet från Murtajas – och alla andras – sida. Men då hade Eschner redan gjort sin sista placering.

Transportbolaget blommade upp strax efter kriget och kunde igen 1856 betala ut betydande dividender. När Murtaja 1861 befanns angripet av röta avvecklades transportbolaget året därpå. Det gamla ångfartygsbolaget ersattes av Åbo Nya Ångfartygsbolag där C.M. Dahlström snabbt blev en av de ledande krafterna. C.G. Eschner hade ägt en tjugonedel av bolaget. Några uppgifter finns inte om hans förluster i skarven mellan de två bolagen.

SÄVE, ÖSTERBLAD, RETTIG

Den tidigare nämnde Gustav Säve – släkten var ursprungligen tysk – placerades som ung som biträde hos Visbys förnämste handlande, och genomgick ett handelsinstitut i Lybeck innan han via en kort session inom rederinäringen – med business på Brasilien – 1829 flyttade till Åbo. Svante Dahlström tror att det var entreprenören och grosshandlaren Georg Eberhard Pychlau som via kontakter i Sverige hade erbu-

dit Säve anställning i Åbo, där han avancerade till prokurist hos Pychlau.

Han kom snabbt under Erik Julins inflytande – inte minst genom att gå sig med Rosa Snellman, systerdotter till Julin. Säve satsade snabbt på järnhandel, breddade till tobaksindustrin och efterträdde som sagt Kingelin som ombud för Solide-trafiken. Han blev snabbt en av de populärare i staden. 1849 upphöjde han sitt biträde Julius Österblad till kompanjon i bolaget Säve & Österblad. Också Österblad var inflyttad. Född i Gamla Karleby 1821 kom han i början av 1840-talet till Säves affär. Den Österbladska affären vid Slottsgatan kom att hänga med länge. Namnet klingar fortfarande i staden – i form av den Österbladska tomten mitt emot stadsbiblioteket.

Säve flyttade 1850 till Sverige men höll kontakten till Åbo. Här blev han bland annat ägare till den Hjeltska tryckerifastigheten vid dagens Gezeliussgatan 2 – sedermera i Magnus Dahlströms och ÅA-stiftelsens ägo. Till fastigheten hörde också det som i dag är Domvillan. Säve hann äga en lott också på Runsala, den tillföll senare Nils Henrik Pinello och löstes senare in av Finska Hushållningssällskapet. Han hann vara kamrer för hushållningssällskapet. I vårt Eschnerska sammanhang hade han en position som ledamot (1862–1879) i direktionen för Handels societetens pensionsanstalt, där han efterträddes av sin tidigare kompanjon J.J. Österblad (1879–1881).

G.W. Säve, en av många från Sverige komna
inflytelserika Åbobor. Hustru Rosita, f. Snellman.

Fotograf Johan Jakob Reinberg, 1857-1963.
Åbo Akademis bildsamlingar.

Säve var inte den enda "svensken" som gjorde karriär i Åbo. Havet hade i sekler varit det förenande elementet och Åbo hade varit en av rikets större städer. Storfurstendömet försköt den politiska och administrativa tyngdpunkten till Helsingfors. Men Åbo hade kvar sina traditionsrika band till Stockholm och Sverige. Och framför allt: Fortsatta möjligheter att utnyttja dem. Det blivande Finlands position som underlydande det ryska kejsardömet innebar generellt ingen tvångströja.

Havet förde också den från Baden-Baden till Sverige utgångna släkten Rettig till staden vid Aura. Fabriksidkaren Stephan Cyrillus Rettig hade redan på 1700-talet grundat tobaksfabriker i Tyskland, Danmark och Sverige. Hans son, brukspatronen Pehr Christian Rettig startade den sedermera så berömda fabriksenheten i Gävle, för vilken en depå i Åbo blev början på en lång och fortgående närvaro av den Rettigska släkten i Åbo med omnejd. Namnet P.C. Rettig & Co är härlett ur brukspatronens son, senare kommerserådet Pehr Cerelius Rettig. Han beviljades i december 1845 privilegium för grundandet av en tobaks- och snusfabrik i Åbo. Produkter som "Gefle vapen", "Proberaren" och "Kosacken" var redan kända och salufördes, som vi ska se senare, också av Carl Gustaf Eschner.

Pehr Cerelius Rettig kände som många andra annan industriidkare eller affärsman för sin – ur hans synvinkel – nya stad. Han lät uppföra

en paviljong vid Samppalinnaberget och han försåg den kala sluttningen med planteringar. Paviljongen hade två funktioner. Den skulle försköna sluttningen och den skulle bidra till de resandes bekvämlighet. Övre ångbåtshamnen låg strax nedanför paviljongen. Den senare uppkomna myten att paviljongen – förr kallad Rettikan – hade fungerat som den Rettigska familjens sommarhus är just det: en myt utan verklighetsförankring.

Pehr Cerelius brorson Fredric von Rettig (född 1843 i Gävle) utvecklade tobaksfabriken vidare, men hade utöver det sinne för stadens museiväsende, bland annat genom att ta initiativ till det första historieverket över staden. På hans initiativ inrättades ett fabriksarbetargille, landets första arbetarförening, och en sjuk- och begravningskassa. Det synligaste beviset på hans känsla för staden var – och är – dock den till staden donerade gamla biblioteksbyggnaden med överskriften "Bibliotheca". (Parentetiskt kan nämnas att denna donation befriade bröderna Magnus och Ernst Dahlströms donation till förmån för ett folkbibliotek och en konstsamling. Pengarna kunde användas enbart för konsten – och placerades konkret i backen på Puolalaberget.)

Parken kring Åbo slott kom till på Fredric von Rettigs initiativ och han initierade och bekostade de första utgrävningarna vid Korois udde. Han ömmade också för bildkonsten och teatern. Den adliga statusen tillkom honom

1898. Han hade två söner, Robert Henning och Eric. Den förstnämndes son Hans von Rettig, hans son Gilbert och i dag dennes barn och barnbarn har ägt och driver den Rettigska koncern som har lämnat tobaken bakom sig.

Under ett halvsekel efter branden hade det handlande borgerskapet – köpmän, redare, manufakturister – blivit de bestämmande i staden. ÅU som på 1870-talet betecknades som oppositionell svarade med att kalla köpmannakretsen för "stadens oligarker".

Bland borgare som återkom i sammanhang efter sammanhang fanns Per Ithimaeus, en aboensisk släkt i fyra generationer. Per föddes i Nousis 1796, bedrev grosshandel med kolonialer och viner, och övergick på äldre dagar, som mången annan, till rederiaffärer och andra aktiebolag. Han var med i direktionen för det första ångfartygsbolaget och var aktiv också i Finska Hushållningssällskapet, han återupplivade Musikaliska sällskapet och verkade för stadens förskönande – vi minns honom som initiativtagare till nyplanteringarna vid Vårdberget (han bodde själv nedanför berget, vid Tavastgatan 26). I sitt testamente, han dog 1871, disponerade han 4000 mk för den Eschnerska frilasaretsfonden.

Under sitt sista levnadsår kunde Carl Gustaf Eschner bevittna hur staden fick ett nytt fängelse på Kakolabacken. Dömda hade tidigare berövats sin frihet i Åbo slott, men det hade blivit trångt och oändamålsenligt. Fängelsebyggnaden

den av granit som bröts på själva tomten byggdes i åtta år och stod färdig 1853. Den inrymde en tid under 1850-talet ryska soldater, men blev 1862 igen fängelse.

HÄR BODDE ESCHNER

Carl Gustaf Eschner hann under sina år i Åbo inte bo på särdeles många adresser. Som färsk Åbobo skrevs han – vilket var brukligt – hos sin arbetsgivare Abraham Kingelin, som 1830 hade flyttat till det som i dag är Universitetsgatan 10, i hörnet av Aningaisgatan. Till denna Kingelinska stadsgård kom från Lovisa hösten 1831 Carl Magnus Dahlström, han hade som bekant fått anställning i samma handelshus. Man bodde och verkade här ända fram till 1836, då vännerna Eschner och Dahlström kände sig mogna att starta sitt eget handelshus, på tomt 1, tredje stadsdelen, sjätte kvarteret – det som i dag går under namnet Ingmanska eller Casagrandehuset vid Lilltorget. Eschner bodde här till 1843, då han bosätter sig på den tomt i hörnet av Puolalagatan och Universitetsgatan som inhyser dagens stadsförvaltning. Huset ägs av fil.mag. M. A. Ahlberg och på samma adress bor också hökaränkan Marja Hydén, som 1845 blir ägare till huset.

Eschner hade då flyttat till tomt 6.11.3, dvs hörnet av Mariegatan och Brahegatan (dagens Andelsbankstomt vid Trätorget). Eschner bor här fram till 1849 då han övertar det som eftervärlden kallar den Eschnerska stadsgården,

vid dagens Universitetsgatan 6 (i hörnet med Multavierugatan).

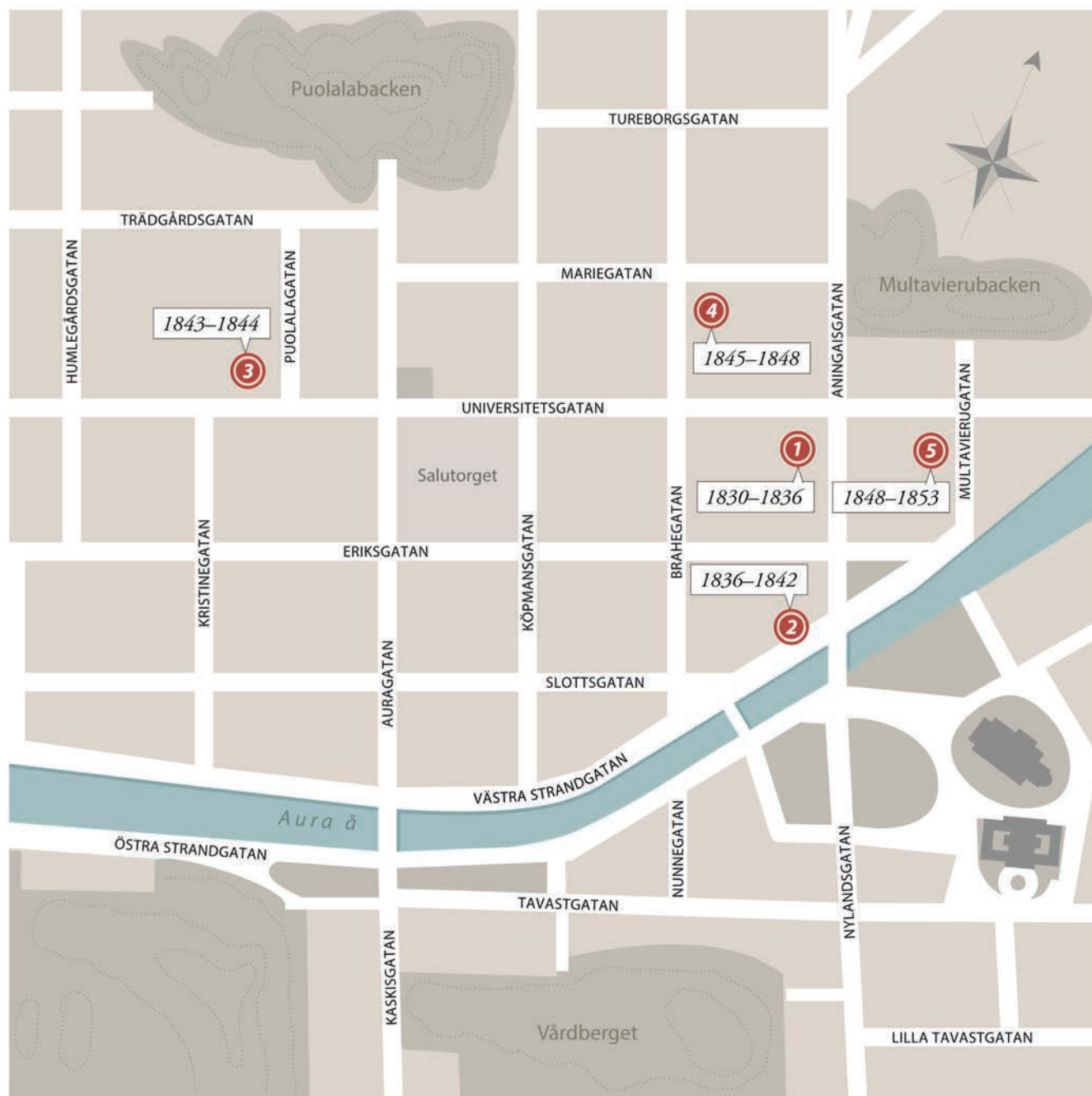
Det Eschnerska hushållet består nu av sju personer, bland dem de båda systrarna som Carl Gustaf enligt gällande bestämmelser är förmyndare för. Här bor också en dräng, en piga och det tidigare nämnda handelsbiträdet J.W. Söderström, som har en central uppgift i bouppteckningen efter Eschner bara några år senare.

Den tidigare kumpanen C.M. Dahlström bor fortfarande kvar vid Lilltorget men äger nu också en fastighet närmare Aurabron (ungefär där restaurang Tintå fungerar i dag). När det Eschnerska hushållet är som störst inbegriper det åtta personer. Det säger något om den Dahlströmska framgången att han vid tiden för Eschners död är huvudman för 16 personer skrivna vid Lilltorget.

1853 är J.W. Söderström redan skriven som handlande i den Eschnerska stadsgården, året därpå står han som ägare till gården. Här bor sedan augusti 1853 också Eschners fosterdotter Mathilda Ekholtz.

"MINNESVÄRDA DISPOSITIONER"

Carl Gustaf Eschner hann med andra ord bo på fem ställen under sina 23 år i staden. När han dör är han 48 år gammal. Är han ung eller gammal? Frågan kan upplevas överraskande, men måste besvaras mot faktum att ett medeltal för alla som dog 1866 var strax under 30

C.G. Eschner hann bo på fem ställen i Åbo.
Gatunamnens dagens för tydlighetens skull.

Grafik: Paul Söderholm.

år. Barndödligheten var naturligtvis fortfarande stor och det påverkar genomsnittet. Carl Gustaf Eschner nådde inte lika hög ålder som många av hans handlande kolleger, och han var en sjuklig man. Mot den bakgrunden blev han relativt gammal, med betoning på relativt.

Eschners väckte medial uppmärksamhet först efter sin död. Han begåvades med en nekrologliknande skrift i Åbo Underrättelser den 13 december 1853. Nekrologer i sig hade ännu inte arbetat sig in i de journalistiska rutinerna. ÅU rubricerade: "Minnesvärda testamentariska dispositioner". Den avlidne hyllades som en av stadens "mest färdlöse, driftige och redbare medborgare".

Efter att i detalj ha återgett de centrala delarna i det Eschnerska testamentet avslutar ÅU texten med att betona det "mest påkallade" i frilasaretsprojektet. Det kan anses vara startskottet för en kontinuerlig "medial" – termen låg dock långt fram i tiden – bevakning av hur Eschners sista vilja skulle förvaltas i och av staden – till den del det gällde det tilltänkta frilasarets placering. ÅU:s avslutningsord var högstämda: "Ära och pris åt medborgare med samma upphöjda tänke- och handlingssätt som hr Eschners! Lefwe deras namn outplånligt hos släkten som komma; deras minne och verk – må de qwarstå, ej bortsköljas af tidens ström, och mana till efterföljd."

Dessa manande texter skulle återkomma i de aboensiska tidningarna, som tog för vana att påminna om att det igen hade förflutit jämna år sedan Carl Gustaf Eschner donerade pengarna.

Om värdet på donationen skrev man att dispositionens belopp – 30 000 rubel silver – "torde i vårt land sakna exempel". I skenet av ÅU:s text framstår Carl Gustaf Eschner som den första stordonatorn i Åbo.

Summan som nämns ska vi återkomma till.

FOSTERFAR TILL MATHILDA EKHOLTZ

Bland de sörjande fanns hans två systrar och en fosterdotter som den senaste koleran hade lämnat fader- och moderlös. Fosterdottern hette Mathilda Ekholtz. Bakgrunden till relationen förblir okänd, men det går att sluta sig till att Eschner genom sin egen barndom och de förluster han tidigt fick uppleva ville leva upp till det Unoniuska exemplet.

Fosterdottern Mathilda Ekholtz var född den 20 oktober 1845. Fadern Johan Ekholtz, född 1802 i Ekenäs, var konditor, han hade 1837 fått burskap för en schweizisk konditorirörelse. Modern Johanna Carolina Lovisa Seegrön var född i Lybeck. Familjen Ekholtz bodde i kvarteret i hörnet av dagens Nylands- och Tavastgator, ungefär där restaurang Teini huserar i dag. Koleran svepte över familjen i augusti 1853 och Mathilda blev föräldralös. Hon var åtta år.

Eschner hade inte lång tid kvar att leva, men han hann bli fosterfar för Mathilda.

För Eschner, föräldralös i unga år också han, var det inte svårt att sätta sig i Mathildas situation. Han gjorde för Mathilda Ekholtz vad familjen Unonius hade gjort för honom i Lovisa

Flyttnings-betyg

129
år 1877 N:o 2-567.

Bokhållarensken Mathilda Hellström

född den Ekholtz 20/10 1845

uti Åbo

kom år 1868 därifrån

flyttar nu till Råumö,

läser i bok

läser utantill: Åbo-boken

Der Luthers lilla Katekes

med förklaring *an* hufvudst.

hustafsan och andra skriftens språk

förstår kristendoms-läran

bivistat Katekes-förhören,

begått D. h. nattvard *behörigen*,är till lefvernet *välfrejd*,

är till äktenskap hindrad efter upptecknad afstämning efter sin 17/10 1876 aflidne bruders man, Johan Leonard Lindström,

har ej vederligt kroppslig,

är vaccinerad.

Helsingfors, den 29. Mars

1877.

Ludvig Bengelsdoff

Utdrag af H. K. M:s nådiga löföfning, den 30 Jan. 1865, kap. 7, § 46:
Flyttar flyttbetyg från en församling till en annan, afseende genast
vid ankomsten till flyttbetyg till undgången flyttbetyg till hufvudstaden,
som, vid vif af tio mark, bör, senast inom fjortio dagar derefter, inlämnas
betyget till kyrkoherden i församlingen, eller den hans fient förestår.

Enligt G. K. M:s nådiga löföfning, den 30 Jan. 1865, kap. 7, § 46:
Jas på flyttbetyget måttas kyrkoherden i Helsingfors, som, vid vif af tio mark, bör, senast inom fjortio dagar derefter, inlämnas
betyget till kyrkoherden i församlingen, eller den hans fient förestår.

Fosterdottern Mathilda Hellströms (f. Ekholtz)
"flyttnings-betyg" 1877 visar att hon läste väl och
var en välfrejd person.

– med skillnaden att den ogifta Eschner också blev fosterförälder.

Mathilda flyttade in hos Eschner, vid gården i Multavieru, där också Carl Gustafs båda ogifta systrar bodde. Hon kom av allt att döma från ett hem av ambition och strävan. I ett flyttningsbetyg utskrivet till henne som relativt ung änka noteras att hon hade genomgått läsförhör, nattvard, att hon läser abc-boken utantill och att hon till levernet är välfrejdad.

De goda förutsättningarna till trots blev hennes liv kort och tragiskt. Hon gifte sig 1868 – som 23-åring – med handelsbokhållaren Johan Leonard Hellström, bosatt i samma kvarter som familjen Eschner. Paret flyttar samma år till Helsingfors, men livet där förmörkas av att de får två barn som båda avlider. Dottern Vivi Irene Maria dör i bröstsjukdom i en ålder av 1 år och 8 månader. Dottern Dagmar avlider drygt tre år senare i tarmsår, 11 månader gammal. När också mannen avlider, bara några månader efter dotterns död och enligt kyrkböckerna på fattiggård, flyttar Mathilda i mars 1877 till Raumo, där hon samma år avlider i lungrot, 31 år gammal.

Carl Gustaf Eschners systrar Margareta Helena och Maria Sophia avlider barnlösa. Denna gren av den Eschnerska släkten förtvinar med andra ord på 1870-talet. Det Eschnerska arvet har livskraft för sekel framåt.

Å b o.

Dödsfall. I föregår på aftonen afled härstädes efter en långvarig sjukdom fröken Maria Eschner i sitt 80:de år. Den aflidna hörde till antalet af de fruntimmer på vår ort, som mycket bidragit till att lindra nöden i mången boning, dit denna redan inträdt. Det är också hos de hjälpbehöfvande, som hennes namn är känt och bewaradt i tacksamt minne. Förutom denna tyfsta hjälp, hvarmed hon bisprungit enskilda personer, har hon jemväl ihågkommit sårstilla inrättningar med större och mindre donationer. Sålunda erinra vi oss de donationer, som af henne för ett antal år sedan gjordes till förmon för navigations-, döfstum- och småbarnsskolorna i Åbo. Genom detta dödsfall erhåller jemväl den efter hennes aflidne broder handl. G. Eschner benämnda Eschneriska frilassrettsfonden en betydlig tillökning uti de årliga inkomsterna derigenom att en årlig ränta, uppgående till 2,000 mark, den hon hitintills uppburit, äfvensom hyresbeloppet för en af henne bebodd våning hädanefter komma att tillfalla sistnämnda fond. De af henne tilläfwentyras gjorda dispositionerna kunna af oss ännu icke uppgifvas, enär de ej ännu äro kända. Den aflidna var född i Lemwa och dotter till kammersejers derstädes Eschner. Frid öfver hennes stoft!

ÅU 1.2.1877.

System Maria Eschners död uppmärksammas.

”MIN ORYGGELIGA, YTTERSTA VILJA”

CARL GUSTAF ESCHNER hade uttryckt sin sista vilja elva dagar innan han dör. Testamentet ger, som K.J. Huldén har påpekat, mera liv åt bilden av människan Carl Gustaf Eschner än de knapphändiga biografiska uppgifter som av eftervärlden skulle upprepas utan variation.

Ingenting har i och för sig tytt på motsatsen, men testamentet är också en bekräftelse på att Eschner och C.M. Dahlström 1842 inte hade gått skilda vägar på grund av animositet eller ansträngda relationer. Tuberkulos, eller lungsot som var den tidens term, var inte sällan en utdragen sjukdom som påverkade arbetsförmågan. Samtidigt var ”lungsotisterna” en skydd patientgrupp på allmänna sjukhus. Eschners testamente bottnade i testators långvariga tillvaro i livets skuggsida.

Den döende ger detaljerade instruktioner om hur begravningen ska ske utan ”bisättning i kyrkan, eller annan pompösanordning”. Texten är en tidsbild och ger därtill en bild av människan Carl Gustaf Eschner. Vi återger den därför i sin helhet:

”Härigenom har jag, efter mogen öfverläggning, velat, såsom min oryggeliga, yttersta vilja, stadga och förordna å sätt som följer:

1:o) Till utredningsmän i mitt sterbhus och detta testamentes verkställare utnämner jag Handlanderne Herrar C.M. Dahlström och F.H. Broman, hvilka härför ega godtgöra sig skäligt arfvode.

2:o) Min begrafning, hvartill alla mina tjenstehjon erhålla en omgång sorgkläder, verkställes, utan bisättning i kyrkan, eller annan pompös anordning, anspråkslöst och enkelt, som en rättskaffens Borgersman egnar och anstår och tilldensammas bivistande inbjudas Magistrats, Tullkammararens och Postverkets härstädes samtelige Tjenstemän, Åbo Handels Societet, samt af Hökare- och Hantverkareklasserne, så många utrymmet medgifver, företrädesvis de, med hvilka jag stått i handels relationer.

3:o) Genast efter mitt frånfälle upphör all handel och köpenskap, samt varulagret, äf-

vensom mina handelsböcker omhändertagas av Utredningsmännen, hvilka efter verkställd inventering, ombesörja lagrets försäljning å offentlig auktion, med kraft indrifva mina utestående fordringar och, i mon af de inflytande tillgångarne, afliqvidera mina skulder. Dock må, om Utredningsmännen så för godt finna och Herr J.W. Söderström, enligt min önskan, någon tid qvarstannar i huset, honom, efter skedd inventering, uppdagas, att i parti försälja varor och för dem redovisa. Men till försäljningen af mina skeppsandelar och aktier afvaktas, så vidt möjligt, en gynnsam konjunktur.

4:o) Sedan varulagret, skeppsandelarna och aktierne hunnit till penningar förvandlas och mina skulder blifvit betalda, anslår och testamenterar jag af det då befintliga öfverskottet till nedan nämnde inrättningar och personer följande penningssummor, hvilka utredningsmännen ega till en hvar utbetala, nemligen

till Handels Societetens i Åbo Understödsanstalt tretusen (3.000) rubel silfver;

till Fruntimmersföreningen i Åbo för bildande af (icke Symamseller, utan) dugliga Tjenstepigor ettusen (1.000) rubel silfver;

till min nuvarande bokhållare, Handlanden Herr Johan Wilhelm Söderström, som med sällspord redlighet och nit under flere år bi-

trädt mig vid min handelsrörelse, såsom ett vedermäle af min tacksamhet ettusen (1.000) rubel silver;

till Lovisa stads kyrka, för att efter Kyrkostyrelsens godtfinnande, användas till någon lämplig dekoration, tvåtusen (2.000) rubel silfver;

till Löjtnanten Adolf Unonius barn, såsom en ringa tacksamhet för den myckna godhet och vänskap jag, under mina barnaår, åtnjutit i hans föräldrars hus, ettusen (1.000) rubel silfver;

till min Fosterdotter, Mathilda Ekholtz femhundra (500) rubel silfver, att af tillförordnade förmyndare, så till kapital som intresse, förräntas, intill dess båda mina systrar, hvilka i sin lifstid draga försorg om alla hennes behof, aflidigt; och

till mina kära systrar, Margareta Helena och Maria Sophia Eschner, för bestridande af deras hushållning, intill dess de kommit i åtnjutande af den årliga lifstids ränta, dem här nedan tillförsäkras, gemensamt årligen femhundra (500) rubel silfver.

5:o) Nyssbemälda mina kära systrar tillägger jag ej mindre till full ego den del av min lösegendom, hvarom ännu icke varit fråga, bestående i möbler och husgeråd, silfver, linne- och sängkläder, ekipage och körredskap, häst, kor

och annat i boet befintligt bohagsting, af vad namn och beskaffenhet som helst, samt min en tredjedel af Villa Tuonela, utanför Aningais tull, än äfven hyresfri besittningsrätt, intill hvarderas död, så väl af den flygel jag i min stadsgård, N:o 3, i åttonde kvarteret och sjätte stadsdelen, bebott, som ock av de magasinier och uthus jag enskildt begagnat; dock med förbindelse för mina systrar att gälda de årliga utskylderne för stadsgården: hvaremot direktionen för nedan nämnda lasarets inrättning, som eger öfvertaga både den andra byggnaden, på den högre stenfoten och Bagerilokalen, med till dessa lägenheter hörande uthus, bör ansvara för hela gårdens underhåll, så väl för den årliga till Handlanden Oskar Strandberg utgående, in-tecknade räntan, tvåhundra trettio sju rubel tolf och en half kopek silfver, samt hvarje år, å utsatt dag, tillhandahålla Margareta Helena och Maria Sophia Eschner en listids ränta af (500) rubel silfver för hvardera, intill deras död. Skulle Direktionen för sig anse förmonligare att öfvertaga hela gården, må sådant bero af dess och mina Systrars fria aftal, dock att mina systrar i sådan händelse yttermera bekomma till hyresmedel minst två hundra femtion (250) rubel silfver årligen.

om jag önskar, att jag skulle kunna förstå, att det är en sådan
sådant rum för kosthållare och betjäning, ett ställe gemensamt för alla
rum, der sjuklingarna, under friskare villkor, kunna föras
lämplig till sjukvård, och ett annat ställe rum, till förvarande
af sjuklingar och af Sjukhållarna, vid dessa sjukvårdsrum, be-
tegnas, samt att sjukvårdsrum, årgångar och kost, och sjukvård
särskildt för de sjuklingar på en gång; afse på jag, jag har en
särskildt för de Sjukhållarna att vara vaka sjukvård, att
efterföljande till de sjuklingar från Sjukhållarna, hvarje sjukling
sjukvård begagnas vid sjukvård sjukvård, hvarje sjukling vid sjuk-
dagar sjukvård i sjukvård sjukvård, sjukvård och att de sjuk-
vård, sjukvård sjukvård med sjukvård, vid sjukvård -
gen begagnas.

För yttermera visst har jag detta tillämnat till egen beaktning
underskrift och med mitt sigel försigt, samt anmält öfverstäm-
ma guds om det samma beaktning; som skedd i Åbo, den 11.
November 1853. C. G. Eschner

Att Handlanden Huv. C. G. Eschner, vid sjukvård och
sjukvård sjukvård sjukvård af sin sjukvård sjukvård, af den
om sjukvård sjukvård sjukvård och med sigel försigt -
hvarv sjukvård af sig, Huv. Huv. Huv. Huv. Huv.

C.G. Eschners underskrift.

6:o) Jag har under min långvariga sjuklighet mången gång, under sömnlösa, plågsamma nätter, med smärta erinrat mig de flere tusen af mina medmänniskor, hvilka, liksom jag och måhända i högre grad, ett rof för kroppsliga lidanden, för fattigdom nödgas utstå köld hunger och försakelser af flera slag. Dervid har för mig den fasta föresats uppstått att, i händelse Försyningen välsignade mitt arbete, så att vid min dödstund någon, om än så ringa, behållning funnes, anslå densamma till dylika, mina medmänniskors fromma. – Gud har välsignat mig och med framgång krönt mina företag intill denna dag och af hans nåd hoppas jag, att min förvärvade förmögenhet äfven framdeles bevaras från förstörelse eller förskingring! – Må då mitt tysta löfte gå i fullbordan, i det jag härigenom anslår mina ännu odisponerade penningetillgångar, jämte merberörda stadsgård, N:o 3 i åttonde quarteret och sjetta stadsdelen, att, under full äganderätt, användas till grundfond för inrättandet af ett Lasarett för vårdande af fattiga sjuka, företrädesvis af Handels, Hökare och Sjömans klasserne, af det omfång att femtio sjuklingar beqvämligen kunna derå inrymmas, hvilken inrättning jag önskar måtte benämnas Eschnerska Fri-Lasarettet.

7:o) Till den Direktion, som af utredningsmännen emottager och derefter förvaltar den till Lasarettet donerade egendom, utbeder jag mig härmed att få utnämna följande herrar, hvilkas välkända, varma nitälskan för allmänt väl är mig en borgen, att uppdraget, ehuru mödosamt, icke afslås, nemligen Politie Borgmä-

turen, Kollegieassessoren och Riddaren Lars Kekoni, Apothekaren Erik Julin Sen:r, Konsuln Alexander Kumlin, samt Handlanderne C.M. Dahlström och Abraham Kingelin, den först-bemälde i egenskap av ordförande och de öfrige såsom ledamöter. – Denna Direktion behagade genast efter mottagandet af den donerade egendomen, förränta de under dess förvaltning ställda och framdeles inflytande medel, mot fullgod säkerhet, (på lika sätt som Sparbanken härstädes,) intill dess den obetydliga grundfonden hunnit växa till en summa, tillräcklig såväl till Lasarettbyggnadernes uppförande, som till kostnadsfritt underhåll af femtio sjuklingar årligen, hvartill åtgå många decennier, så framt ej med mig lika sinnade genom penninge-bidrag understödda och påskynda inrättningens bringande i verksamhet, hvilken, om ock fördröjd, jag hoppas åtminstone för kommande generationer skall blifva välsignelserik.

8:o) Samma Direktion, af vars närmare bestämmelser Inrättningens framtida styrelse och förvaltning bero, hoppas jag utser, samt hos Välloflige Magistraten och Stadens Äldste kostnadsfritt, (Såvida inrättningen kommer att underlätta stadens fattigvård,) utverkar nödig tomtplan för Lasarettets byggnaderna, hvartill jag skulle vilja föreslå den obebyggda platsen ofvan Handlanden G.T. Forssells gård, sträckande åt Observatorii backen, eller ock någon annan högländ plats, der kostsam grundläggning icke erfordras och varest utrymmet medgifver trädplanteringar, till sjuklingarnes skydd mot solhettan, då de hemta frisk luft.

9:o) Enär tillgångarne sådant medgifva, vidtager Direktionen anstalt om Lassaretsbyggnadens och för inrättningen erforderliga uthus uppförande å den bestämda planen. – Beträffande själva Lasarets byggnaden, hvilken blir ett till två våningars stenhus, under plåttak, med grund och yttre dörrposter af huggen sten, så iakttages: att huset genom sin arkitektur bör blifva en prydnad för staden; att deri inredas nödiga rum för kosthållare och betjäning, ett större gemensamt arbetsrum, der sjuklingarne, under friskare mellantider, kunna finna lämplig sysselsättning och ett annat större rum, till förrättande af Gudstjänst och att af Direktionen, vid dess sammanträden, begagnas; samt att sjukrummen, rymliga och lufriga, bekvämligen inrymma femtio sjuklingar på en gång; äfvensom jag, såsom en samvetssak, ålägger Direktionen att noga vaka deröfver, att erforderliga tegel icke köpas från Skärgården, hvarest vanligen sjövatten begagnas vid teglens förfärdigande, hvarigenom en evederlig fuktighet i huset åstadkommes, såsom ock att icke heller åvatten, såsom bemängt med saltvatten, vid uppmurningen begagnas.

Till yttermera visso har jag detta testamente egenhändigt underskrifvit och med sigill försett, samt anmodat efterskriftne gode män detsamma bevittna; som skedde i Åbo den 11 november 1853.

C.G. Eschner

(S.G.)”

LASARETTET SKA VARA EN PRYDNAD FÖR STADEN

Eschner uttryckte som vi ser sin sista vilja under stor ödmjukhet och med detaljer – om till exempel teglens beskaffenhet – som är ägnade att förvåna, om man inte visste att Eschner var en av ägarna till Kairis tegelfabrik. Formuleringen i testamentet antyder att han hade varit en aktiv och intresserad ägare.

I diskussioner de kommande decennierna skulle vissa specifikationer komma att ges en betydelse. Sålunda har man tolkat Eschners text så att frilasarettet skulle byggas inom stadens gränser även om något sådant inte stipuleras i texten annat än indirekt: Huset skulle bli en prydnad *för staden*.

Att Eschner konkret föreslog handlanden G.T. Forssells gård eller ”annan högländ plats” har tydligen bundit eftervärlden till tanken att man inte kunde gå utanför stadens gränser. Senare ska vi se att också formuleringen ”företrädesvis af Handels, Hökare och Sjömans klasserne” mötte på motstånd och förvåning, ja till och med polemik i högt tonläge.

Eschners önskan att byggnaden skulle vara en prydnad för staden kan sättas i ett sammanhang. Arkitektur som något annat än praktisk byggnadskonst fick en ny betydelse i Åbo efter branden. Den tidens arkitekter hade ritat för kronan, staden eller akademien medan borgarna hade en mer pragmatisk syn på byggnader. Man hade nöjt sig med anspråkslösa timmerhus som liknande bondgårdar på landsbygden.

I och med borgerskapets framväxande betydelse – i Åbo accentuerad under åren efter branden men också en allmän tendens – ökade efterfrågan på empireinspirerad arkitektur.

Landets arkitekter var dock upptagna med expansionen i Helsingfors. Charles Bassi hade förvisso återvänt till Åbo efter några år i den nya huvudstaden, men han var rätt improduktiv fram till sin död 1840. Av de flere hundra ritningar som föddes efter branden stod tre amatörer – de hade ursprungligen annan utbildning – för merparten: handlanden och löjtnanten Pehr Johan Gylich, t f poliskommissarien Carl Christian (Charles) Johnsson och bokhållaren Fredrik Bäck.

Byggnadsordningen i staden var pragmatisk i potens: "... desseiner till alla enskilda byggnader jämte plank och portar som i Staden skall uppföras, må av vilken därtill skickelig person som helst uppgöras...". Kravet man ställde var att skalan ska vara korrekt.

P.J. Gylich var ursprungligen kommen från Sverige där han fungerade som officer. Han flyttade till Åbo 1812 och fick burskap som handelsman. Gylich var produktiv, under de första åren efter branden stod hans penna för i genomsnitt 30 ritningar. Året innan Eschner anlände till staden utsågs Gylich till stadsarkitekt. Hans mest kända bevarade verk är Finska Hushållningssällskapets byggnad på Tavastgatan, teaterhuset (tillsammans med Engel) och Sirkkala kasern, ursprungligen ritad som fattighus. I dagens Åbo omtalas de så kallade Gylichska pelarna vid nedre Pinellan.

Charles Johansson kom från Björneborg, skrev studenten i Åbo 1807 och blev 1822 aukultant vid Åbo hovrätt. Sin egentliga karriär gjorde han som auktuarie i hovrätten. Som självlärd arkitekt ansågs han slarvig och valhänt. Han var produktiv men efterlämnar inga byggnader i dagens Åbo, om man inte accepterar det vaga antagandet att han skulle ha ritat dagens Domvillan vid Gezeliusgatan (där också Engel nämns som arkitekt). Om Johansson ansågs slarvig lär Bäck ha varit skicklig i detaljer och färger. Koleran tog hans liv redan 1831.

Fredrik Bäck var som många andra en mångsysslare, före branden fungerade han som kassör hos kommerserådet Gabriel Gestrin där han också var delägare i handelshuset.

Det är möjligt att Eschner inte var på det klara med den aboensiska arkitekturens nivå eller rykte och att han i testamentet enbart uttryckte den generella viljan att det som byggs för hans pengar inte ska förringas konstnärligt bara för att sjukhuset skulle vara ett frilasarett.

Vid tiden för Eschners död var trots allt Åbo en empirestad med breda och raka gator och med en bebyggelse som sentida experter har klassificerat som unik i ett europeiskt sammanhang. Det var naturligtvis möjligt att skapa en helhet när man hade tvingats börja nästan från grå aska.

En än mera sentida bedömare kan göra iakttagelsen att de nämnda arkitekternas betydelse inte går att bedöma – det mesta är rivet. Och det Eschnerska sjukhuset, det blev aldrig ritat.

VARFÖR 30 000 RUBEL SILVER?

Testamentet saknade konkretion när det gällde dispositionens belopp. Testator insåg dock betydelsen av donationen – något annat kan inte utläsas av att han till den direktion som skulle förverkliga lasarettet ville kalla herrar som Julin, Dahlström och Kingelin d.y. Han satte sin tilltro till – med dagens språk – första kedjan i det lokala näringslivet. Direktionen skulle leddas av politieborgmästaren Lars Kekoni. Eschner hade levat anspråkslöst, men han hade stora anspråk på vem som skulle förvalta hans materiella arv.

Vi minns att ÅU anslog minnesord som skulle upprepas i den aboensiska pressen femtio, sjutiofem och hundra år efter Eschners död: "Hos en tacksam efterverld har den afidne rest sig en minnesvård, som ej skall förwittra, ej grusas lik de många, de der höjas för anor och yttre glans". ÅU prisade Eschners "upphöjda tänke- och handlingssätt", och man hoppades att hans hans minne och verk måtte kvarstå, "ej bortsköljas af tidens ström, och mana till efterföljd".

Handelssocietetens i Åbo Understödsanstalt hade grundats 1833 "till understöd för fattige, ålderstigne och orklöse Medbröder samt afidne Handlandes behöfvande Enkor och omyndige barn". Bakom idén låg faktum att handlanden mer än andra samhällsklasser ansågs vara "blottstälde för lyckans ogunst, hvilken ofta gäckande motar de klokaste beräkningar som nekar affairsmannen den framgång och välmåga som uti andre samhällsförhållanden nästan

"Jag har under min långvariga flukktighet mången gång, under sömnlösa, plågsamma nätter, med smärta erinrat mig de flere tusen af mina medmenniskor, hvilka, såsom jag och måhända i högre grad, ett rof för kropsliga lidanden, för fattigdom nödgas utgå köld, hunger och förfädelser af flere slag. Derwid har hos mig den sanna förefäst uppfått att, i händelse Hörsynen wälsignade mitt arbete, så att wid min dödsdönd någon, om än så ringa, behållning funnes, anslå densamma till dylika mina medmenniskors fromma. — Gud har wälsignat och med framgång frönt mitt företag intill denna dag och af Hans nåd heppas jag, att min förwärfwade förmögenhet äfwen framdeles bewaras från förförelse eller förföringring! — Allt då mitt tylla löfte gå i fullbordan, i det jag härigenom anslår mina ännu odiskonerade *) penninge tillgångar, jemte stadsgården n:o 3, i åttonde kvarteret och sjetta stadsdelen, att, under full egande rätt, användas till grundfond för inrättandet af ett Lasarett för wårbandet af fattiga sjuka, företrädeswis af Handels, Hölare och Sjömans klasser, af det omfång, att femtio sjuklingar bekwämtligen kunna deri inrymmas, hwilken inrättning jag önskar måtte benämnas **Eschnerska Fri Lasarettet.**"

*) Till den Direktion, som af Utredningsmännen emottages och derefter förvaltar den till Lasarettet donerade egendom, utbeder jag mig härmedelst så utnämna följande Herrar, hwilkas wälfärd, warma nitälskan för allmänt wäl är mig en borgen, att uppdraget, ehuru nödofamt, ide afslås, nemligen: Politie Borgmästaren, Kollegii

*) Fr Eschners födelstort.

**) Beräknas utgå till ide mindre än 30,000 rubel silver. — Dispositionens belopp torde i vårt land sanna exempel. Red.

ÅU:s nekrolog den 13 december 1853.
Tidningen uppskattar donationen till 30 000 rubel silver – innan bouppteckningen är gjord.

ofelbart vinnes genom omtanke och verksamhet". Salt- och kramhandlarnas utsatthet för vad senare skulle kallas konjunkturer hade skapat den första pensionskassan, även om termen skulle dyka upp först några år senare. Understödsanstalten hade redan 1843 överfört större delen av sitt kapital till en pensionsinrättning med namnet Handelssocietetens i Åbo Pensions Cassa.

Fem år senare stiftades Finska Borgare Societetens i Åbo Pensions- och Understöds Anstalt – från 1854 med namnet Viktualiehandels societetens i Åbo Pensions- och Understödsanstalt. 1872 var det dags för denna att uppgå i Handels societetens i Åbo Pensions Cassa, som 1882 blev Handels societetens i Åbo pensionsanstalt. Fram till 1918 var anstalten i praktiken det samma som den Eschnerska Frilasaretsfonden, som 1919 blev en självständig stiftelse. Moderna läsare kan påminnas att termen ”societet” i sammanhanget står för sällskap, förening, sammanslutning och inte för en samhällelig elit.

Den skriftliga traditionen har eftertionaliserat den Eschnerska viljan till att han de facto donerade 30 000 rubel silver till ett framtida frilasarett. Men summan som sådan ingick som vi har sett inte i testamentet utan blev möjligen resultatet av den bouppteckning som vidtog två dagar före nyårsaftonen 1853 – eller av en senare realisering av egendom.

Inventarierna visade sig uppgå till drygt 44 000 rubel silver och skulderna till drygt 20 600. Boets behållning tecknades som 23 489 rubel silver och 16 kopek. Bland tillgångarna fanns förutom den nämnda stadsgården ett parti kaffe och socker och aktier och andelar bland annat i nio fartyg. Bland fordringarna kan noteras att änkefru Kingelins (3 557) översteg Sparbankens (2 050).

Man kan spekulera i hur boupptecknarna värderade de Eschnerska tillgångarna. Tecknades de ned till någon form av marknadsvär-

de, eller var man rentav ute efter att minimera eventuell skatt? Bouppteckningens dokumenten ger inga svar.

Men varifrån kommer de 30 000 rubel silver som eftervärlden uppfattade som en specifikt testamenterad summa?

Faktum är att det är ÅU:s dödsruna – publicerad före bouppteckningen – som nämner 30 000 rubel silver i en fotnot. Det är möjligt att summan baserar sig på en uppskattning av Johan Vilhelm Söderström, Eschners högra hand i boden och mannen som gav den i testamentet nämnda direktionen uppgifterna i själva bouppteckningen.

Frilasaretsfondens första direktion följde testators önskemål. Lars Kekoni var ordförande och resten av direktionen skulle utvecklas till ett släktnätverk: Erik Julin hade som bekant två sondöttrar som båda gifte sig med C.M. Dahlströms söner Ernst och Magnus – de framtida stordonatorerna. C.M. Dahlström var i sin tur, som vi har sett, gift med Abraham Kingelins dotter Sofia Karolina. Handlanden, skeppsredaren och konsuln Alexander Kumlin var gift med Kingelins andra dotter Maria Charlotta.

BOUPPTECKNING I SNABB TAKT

En del av detta nätverk gjorde bouppteckningen efter Eschner. Man spillde ingen tid. Bouppteckning är daterad den 29 december 1853, bara en dryg månad efter donators död. Hanteringen ägde rum i den Eschnerska stadsgården

1007 Transport 400			
Esknaget i H. Karins locken — 300		4,500	"
<u>Kontanter:</u>			
dels i fyllnad och dels i guldet, silver			
16. KOP. och hoppadmynt —		3,600	16
<u>Guldet:</u>			
1. cylindrar fyllnad ur —		20	"
<u>Silver:</u>			
34. matstolar, vägande 117. lod a 20 k. lod 58. 50.			
13. desert stolar vägl. 35. lod a 20 — 17. 50.			
36. thestolar vägl. 52. lod a 20 — 36. "			
2. thestolar vägl. 8. lod a 20 — 4. "			
1. förläggars st. vägl. 8. lod a 20 — 4. "			
1. the st. vägl. 3. lod a 20 — 1. "			
3. locker stänger vägl. 5. lod a 20 — 2. 50.			
3. salt stolar vägl. 3. lod a 20 — 1. 50.			
1. par ljusstakar vägl. 16. lod a 20 — 8. "			
1. smedjor vägl. 6. lod a 20 — 3. "		126	"
<u>Hoppad:</u>			
1. kittel vägl. 16. D a 20 k. D — 3. 20.			
3. min. dito med lock — a 20 k. st. — 1. 50.			
2. fäspannor — a 20 k. st. — 40.			
1. kafftrull med lock — 1. "			
3. kaffspannor — a 20 k. st. — 3. 50.			
1. smedjings form — 30.			
Transport		8. 63. 8,567. 16	

Eschner hade vid sin död kontanter
för drygt 3 600 silver rubel.

1007 Transport 400		12. 13. 8,284. 1.	
Esknaget i H. Karins locken — 300		4,500	"
<u>Kontanter:</u>			
dels i fyllnad och dels i guldet, silver			
16. KOP. och hoppadmynt —		3,600	16
<u>Guldet:</u>			
1. cylindrar fyllnad ur —		20	"
<u>Silver:</u>			
34. matstolar, vägande 117. lod a 20 k. lod 58. 50.			
13. desert stolar vägl. 35. lod a 20 — 17. 50.			
36. thestolar vägl. 52. lod a 20 — 36. "			
2. thestolar vägl. 8. lod a 20 — 4. "			
1. förläggars st. vägl. 8. lod a 20 — 4. "			
1. the st. vägl. 3. lod a 20 — 1. "			
3. locker stänger vägl. 5. lod a 20 — 2. 50.			
3. salt stolar vägl. 3. lod a 20 — 1. 50.			
1. par ljusstakar vägl. 16. lod a 20 — 8. "			
1. smedjor vägl. 6. lod a 20 — 3. "		126	"
<u>Hoppad:</u>			
1. kittel vägl. 16. D a 20 k. D — 3. 20.			
3. min. dito med lock — a 20 k. st. — 1. 50.			
2. fäspannor — a 20 k. st. — 40.			
1. kafftrull med lock — 1. "			
3. kaffspannor — a 20 k. st. — 3. 50.			
1. smedjings form — 30.			
Transport		8. 63. 8,567. 16	

36 manskjortor ingick i garderoben.

Transport	164.	34.	41,05
tariern Kahlhandlska i kapital 40. —			
upplupen ränta ———	10. 29	50. 29	
hos kofferdikaptenen L. Engblom i kapital 100. —			
ränta 5. 43		105. 43	
hos Enkelsfru Rautala i kapital 300. —			
ränta 11. 56		211. 56	
hos handlanden P. Román i kapital 500. —			
ränta 35		535 —	
hos konsuln W. Humlin i kapital 1000. —			
ränta 176		1,676 —	
hos fru von Delwig i kapital 120. 35			
ränta 5. 44	137. 69	2,808	
43,945 - 46			
<u>Osäkra fordringar:</u>			
hos Jungfru Ulrika Roos —	40. 71		
hos Torparens Gabe Julia i Yläns kapell	2. 71		
hos Bonden Stefan Landala i Yläns	1. 57		
hos Muraren Herman Hellsten	10. 49		
hos Hjärtelaren Carl Lindström, Rammilskä	1. 70		
hos Månglerkan Lovisa Gröndahl —	5. 14		
hos Mamseln Ebba Wahlsten —	1. 14		
hos Muraren Gunnar Lindström			
Enka —	10. 94		
hos Timmermanns Enka			
Maria Treijman —	10. 12		
Transport	84. 83	43,945	

Bouppteckningen listade bl a osäkra fordringar.

1037

Efter uppläsandet hvaraf förrätt-
ningen stöts med nedanstående an-
teckningars underskrifvande:

All jag uppgifvit att i detta bo
besittlig egendom, med fordringar och
gäld, och ingenting uppsjälligen undan-
dott, sådant han jag, om så påfordras,
med liflig ed besannat. Åbo den 29.
December 1853.

J. W. Söderström

Säsons, af uppgifven orsak, vid förrättningen
närvarande underskrifva: datum
som ovan.

K. A. Dahlström

F. R. Román

A. ena vägnar samt i egenskap
af Medlemmarna i Riksmötet
vaka med detta kuffet.

Sålunda vara upptecknad och värderad
som förestående instrument upptager, intygad:
Åbo den 29. December 1853.

Karl M. Møllerman

St. W. W. W.

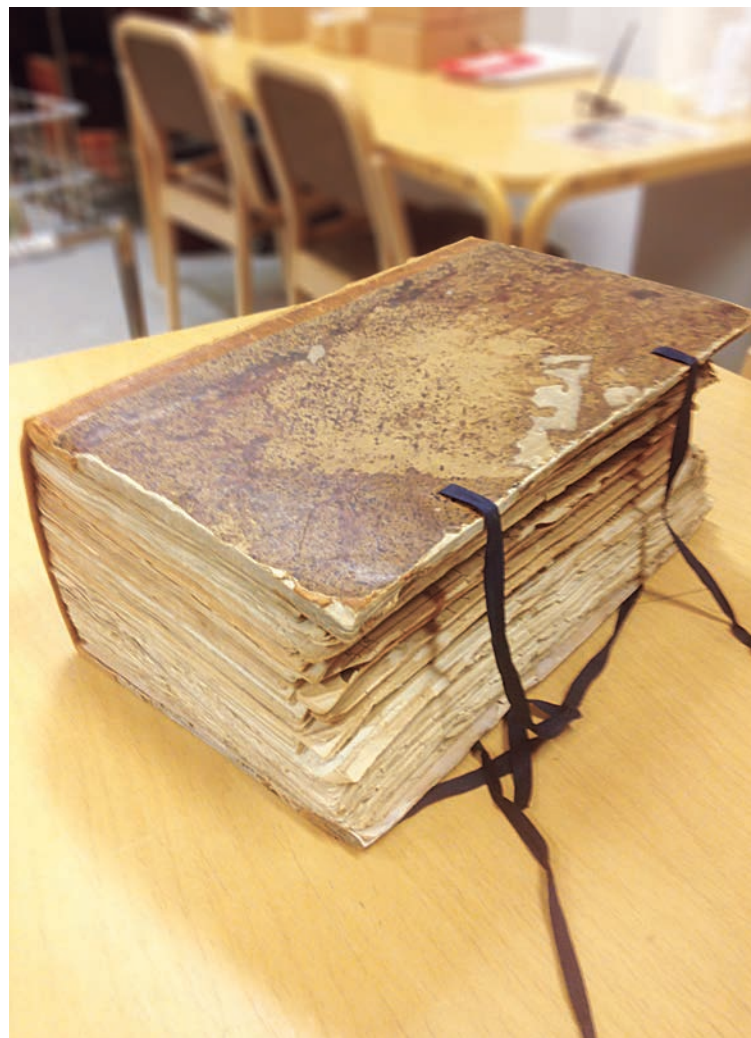
Bouppteckningen baserade sig på uppgifter av Eschners
närmaste man på stadsgården, J.W. Söderström.

i sjätte stadsdelen, åttonde kvarteret och tomt nummer tre. En anseelig mängd tillgångar tecknades ned. Vi återger det mesta i detalj – av många orsaker. Bouppteckningen är en tidsbild, samtidigt som den visar att den gängse bilden av Eschner som enbart idkare av bondhandel inte är korrekt. Det han lämnade efter sig vittnar om större affärer än så.

Herrar Carl Magnus Dahlström, Abraham Kingelin och Fredrik Herman Broman, biträdda av justitierådmannen Carl D Tötterman, hade vid förrättningen att utgå från en förteckning gjord av Johan Vilhelm Söderström. Söderström benämns 1849 som handelsbiträde hos Eschner, 1853 har han titeln handelsman. 1854 står han som vi redan noterat som ägare av den före detta Eschnerska stadsgården.

De Eschnerska tillgångarna var betydande. Hans stadsgård värderades till 4 500 rubel silver, därtill ägde han en tredje del av villan Tuonila utanför Aningais tull – värderat till 100 silver rubel – och hälften av Kairis tegelbruk, beläget i S:t Karins socken längs ån mot Tavastehushållet. Tegelbruket ansågs vara värt 300 och Eschners fastighetsinnehav summerades till 4 800 silver rubel. Hans kassa var imponerande: kontanter i form av sedlar, guld-, silver- och kopparmynt uppgick till 3 618 silver rubel.

Han efterlämnade ett fickur i guld, 34 matskedar, 13 dessertskedar, 36 teskedar, en förläggarslev, två ströskedar, en tesil, två sockertänger, tre saltskedar, ett par ljusstakar och en snusdosa – allt i silver, värderat till 126 rubel silver.

De samlade bouppteckningarna 1853
i original i stadens arkiv.

I hushållet fanns av koppar en större kittel, tre mindre med lock, två såspannor, en kastrull med lock, tre kaffepannor, en puddingsform, ett fat, och en större kanna. Till detta kom kärl och lyktor i bleck, en mortel och fyra par ljusstakar i mässing. Bland porslin och glas fann exekutörerna en terrin, tre större spillkumar, sex dussin tallrikar, sex fat, sex karotter, tre kannor, två sockerskålar, fyra syltskålar, sex mindre karaffer, tre dussin vinglas, två dussin dricksglas, samt ett parti buteljer och burkar.

På textilsidan fann boupptecknarna tre fjäderbolster, 20 fjäderdynor, fem tagelmadrasser, diverse "rörtoffs"sängkläder, fyra kattunstäckan. I linneväg fanns 12 par lakan, 24 dynvar, sex borddukar, 48 servietter, 36 handdukar, 36 mannskjortor och 24 par kalsonger. I garderoben fanns en lamskinnstulubb (lång pälsfodrad överrock), en fris överrock, tre "slitna" överrockar, fyra par klädesben, en svart frack, en svart bonjourrock, en kapprock, sex diverse västar, tio mansdukar och sex par diverse skoplagg.

Två speglar med bord, två mahognysoffor med bord och två betsade soffor återfanns i stadsgården, liksom fyra betsade spelbord, två fällbord, sex sängar, 42 stolar, en byrå fanerad med mahogny, en dragkista, en ljuskrona, två spegellampetter, två tavlor, ett klädskaap och en pulpett med tvenne stolar.

Som "körredskap" hade Eschner förfogat över en droska med sele, en ensitsig chais, en

uskelaslåde⁴ med fäll och tre diverse slädor, en arbetskärra, en lång arbetskärra, tre par selar, fyra par selstänger, två skottkärror och en kärra med vattentunna.

Under rubriken "diverse" fann boupptecknarna strykjärn, grytor, stekpannor, bakelsejärn, långpannor, diverse träkärl, rullgardiner, en spelmarkslåda, en tobaksask, fyra sjöskumspipor, ett väggur, brickor, brödkorgar och tvättkommoder.

Vi saknar måhända jämförelsematerial från den här tiden, men listan ovan torde fylla kriterierna för ett ståndsmässigt hem.

18 KANNOR ARRAK

På ett annat sätt intressant blev förrättningen när man kom till de Eschnerska handelsvarorna. Bland tobaksvarorna fanns 55 karduser av märket Vapen och 50 av märket Kosack. Här fanns också bomullsgarn, rött, blekt och oblekt. Kryddlagret var imponerande stort: Kardemumma, muskotblomma, nejlika, saffran, fenkol, kryddpeppar, ingefära (128 enheter!), anis, risgryn, över 900 toppar socker (bl.a. från Hamburg), 79 balar kaffe, sirap, sötmandel, linfrö, kummin. Bara kryddlagret värderades till drygt 5 500 silver rubel. Listan över "Färgstoff" upptog 28 sorter. Spik av olika dimensioner räknades till nästan 20 000 stycken. Under rubriken "Wåta varor" hittade man 18 kannor

4. Sannolikt tillverkad i Uskela socken, i dag en del av Salo.

arrak, liksom nästan tusen kannor rom och 300 kannor finskt brännvin. Våtvarornas sammanlagda värde: 1 329,20 silver rubel. Plankor i furu, granbräder och taktegel (över 1 100 st) – det sistnämnda sannolikt av egen produktion (Kairis).

På den immateriella sidan kunde man lista en imponerande samling aktier och skeppsandelar. Eschner ägde fyra aktier i Åbo gamla skeppsvarf, fem i valfiskeribolaget, tre aktier i ångfartyget Murtaja, 1/20 aktie i ångfartsbolaget, en tiondel av briggen Preciosa, tre hundraedelar i skeppet Sitka, fem hundraedelar i skeppet Atka, en tiondel i skeppet Sovinto, två hundraedelar i skeppet Fröija, fem hundraedelar i skeppet Mentor, två hundraedelar i briggen Rapid, en femtedel i briggen Lovis, sex hundraedelar i skeppet Buron & Haartman. Till detta kom två aktier i "boningsrum för arbetare". Eschners aktieportfölj var värderad till 7 930 silver rubel. Aktierna värderades med andra ord nästan till det dubbla om man jämför med fastighetsinnehavet.

Bland "Utestående fordringar" skiljde man mellan "Säkra" – här fanns fordringar i Stockholm och S:t Petersburg, men också mindre summor till repslagare, änkefruar, en färgaregesäll, en fordran på nästan 45 silver rubel på handlanden Johan Wilh Söderström, en på handlanden G.A. Lindblom etc. Det rörde sig sannolikt om inköp på skuld snarare än regelrätta lån, men många mindre summor var tro-

ligtvis lån eftersom man i detalj hade bokfört pant ("emot pant af en mindre guldring").

Förteckningen över "Osäkra fordringar" hade drygt tio noteringar, medan listan över säkra uppgick till tiotals namn över flera sidor. Eschner hade som kreditor följt den banks principer vars principal han hade varit.

Boupptecknarna summerade: Summa inventarii 44 092,94 silver rubel. Eschner själv bokfördes som skyldig systrarna drygt 200, respektive 100 silver rubel. Änkefrun, kommerseråddinnan Kingelin var han skyldig nästan 3 600 silver rubel, Sparbanken hade en fordring på 2 050 silver rubel, och finska banken en på 4 055 silver rubel.

Enligt tidens regler avknoppades en del till stadens fattiga, drygt 55 silver rubel.

PENGAR FÖR DUGLIGA TJÄNSTEPIGOR

Exekutorerna gör den lakoniska kommentaren att man inte kunnat skrida till skifte av Eschners egendom. Ett befintligt testamente föreskrev redan hur förmögenheten skulle delas.

Att också Fruntimmersföreningen ägnades Eschners sista omtankar är inte ägnat att förvåna. Donatorn hade därtill en målmedveten formulering: Pengarna skulle användas för bildandet av – "icke Symamseller", utan dugliga tjänstepigor. Einar Holmberg som skrivit fruntimmersföreningens 100-årshistorik inleder med en mening i Eschnersk anda: "Fattigdo-

men är årsbarn med mänskligheten”. Åbo stad hade haft en fattigvårdsstadga allt sedan 1786 – på initiativ av landshövdingen Gustav Mauritz Armfelt. Men det var lite si och så med efterlevandet som byggde på frivillighet hos förmögna medlemmar i församlingen. Efter en serie omarbetningar landade man 1852 för ett regelverk som gav församlingarna ansvaret för att deras fattiga och nödställda medlemmar togs om hand. Att så var fallet berodde på att det fortfarande under Eschners sista levnadsår saknades en kommunal förvaltning. Den världsliga omtanken skulle förverkligas som en del av kyrkan.

Samtidigt hade en första invandring till städerna börjat synas. En växande del av landsortsbefolkningen kunde inte längre få sin försörjning via lantbruket. Industrin behövde arbetskraft men betalade i regel svärtlöner. En ny form av fattigdom blev synlig på 1840-talet – inför ögonen på Carl Gustaf Eschner. Återuppbyggnaden efter branden slukade förvisso arbetskraft, men när den första vågen hade passerat stod staden inför en fattigdom man ditills inte hade mött. Vissa uppgifter tyder på att var elfte Åbobo i slutet av Eschners levnad klassificerades som fattig.

Fruentimmersföreningen grundades enligt modell från Sverige där föreningar med liknande uppdrag gick under namnet ”De fattigas Vänner”. Drivande kraft var än en gång Erik Julin. På ett av de första mötena i slutet av 1840-talet deltog en ansevärd mängd Åboprofiler, här återfanns bland andra Kingelin, Gyllich,

Åkerman, Richter, Pinello, Trapp och Lillja. Mönstret är det bekanta: Carl Gustaf Eschners namn nämns inte.

Samtida rapporter formulerades inte utan vad man i dag kallar socialpornografi. Fattigdomen beskrevs som total i familjer med oordentligt klädda kvinnor, skygga och halvvilda barn, lärda till att på sin tiggarsstråt ljuga sig fram till sina brödbitar – och, nästan som väntat, den rusiga husfadern, liggande på sängställets sönderkrossade, orena halmbädd. Kapellänen Fredric Ekman höll på fruntimmersföreningens första årsdag ett tal som avslutades med: ”I haven beträtt lättjans, orenlighetens, lasternas och de otyglade lustarnas hemiska boning, där de, parade med armod och nöd, och alstrande armod och nöd, törhända själva alstrats därav.”

I ett Åbo delvis fortfarande präglad av branden fanns enligt statistiken nästan tusen personer i djupt armod. De reagerande medborgarna hade velat kalla sin förening för De nödlidandes vänner, men fick back av de kejserliga myndigheterna som fruktade social oro. Följaktligen måste föreningen heta Fruentimmersföreningen i Åbo och inga män fick delta. Ordet ”fruentimmer” anspelade på kvinnor ur de högre samhällsklasserna. Här gällde inte senare tiders socialarbete utan en på ädla mänskliga egenskaper baserad välgörenhet – förbehållen dem som hade de materiella resurserna. Fruentimmersföreningens historiker från 1949, Einar Holmberg, gör den lakoniska anteckningen att föreningen alltid har burit en viss aristokratisk prägel.

Föreningen handlade relativt raskt. Redan 1850 hade man tagit sig an 194 barn, alltså en femte del av stadens fattiga, merparten hade fått kläder och 70–80 barn hade satts i skola eller getts undervisning av anställda lärarinnor. Så kallade hopplösa familjer hamnade utanför denna omtanke och vårdnad – de hänvisades till stadens fattigvård. Merparten av sina pengar tog föreningen in på lotterier, i regel kombinerade med ”lysande baler”. Den sociala skiktningen var en organisk del av verksamheten. Men arbetet bar frukt: Under de sista åren av Eschners levnadstid nådde man i regel en tredje del av stadens fattiga. Och insatserna begränsade sig inte till passivt stöd, många kvinnor fick hjälp till självhjälp, alltså undervisning i hantverk. Det förefaller givet att Eschner var informerad om Fruntimmersföreningens goda arbete mot fattigdom.

FRUNTIMMERSFÖRENINGENS FRÄMSTA GYNNARE

Carl Gustaf Eschner, själv av allt att döma långt ifrån aristokratisk till sin läggning, kunde inte undgå att lägga märke till den stora fattigdomen. Hans egen bakgrund som föräldralös gosse i sekelskiftets början överskuggades inte av en framgångsrik affärsmannabana. Det förefaller naturligt att han på sin dödsbädd ägnade också fruntimmersföreningen en konkret tanke. I fruntimmersföreningens 100-årshistorik finns en kronologisk lista på de största donationerna

under åren 1849–1949. Den Eschnerska donationen på 4000 rubel silver står högst på listan.

Vår man var med andra ord pionjär också i det avseendet. Bland de affärsmän som hade de materiella förutsättningarna var han först med att konkretisera en social vilja. Senare skulle han överskuggas av namn av större synlighet i dagens Åbo. Men äran av att ha agerat spjutspets kan inte förvägras honom.

Många andra bidrog genom fruarnas medverkan i föreningens styrelse. Men listan på större donationer under seklet är också iögonfallande renons på ekonomiska stormän i staden. Vi känner igen Per Ithimaeus, och stor-donatorn från en något senare tid G.A. Petrelius, men de flesta har valt att inte följa Eschner i spåren på denna punkt.

Carl Gustaf Eschner var också i övrigt präglad av sitt förflutna. Han hade lidit av lungsot en längre tid – sannolikt åtminstone de sista tio åren av sitt liv. Det finns ingen bitterhet i hans testamentariska formuleringar, tvärtom betonar han att människor med mindre resurser hade lidit mera än han. De stora ord han plitar ned på dödsbädden riktas inte heller mot hans insatser och framgångar som affärsmän. Gud och försynen hade välsignat hans arbete. Om någon, ”om än så ringa”, behållning kvarstod efter de specificerade legaterna till nämnda personer skulle denna anslås till hans medmänniskors fromma. Och den termen – den gällde uttryckligen medmänniskor i lidandet.

Berättelse afver förvaltningen af Eschnerska Fri-Lasarettsfonden: för året 1872.

Vid 1872 års början befanns:

Utlånt med 30 reverser	My 110,300 --
Uti 17 statos, Hypoth förning obligationer	" 30,189. 17.
" 6 sty förningsbankens depasitum	" 3,500 --
" Utlåpande af G. F. Rintor	" 2,159. 49.
" Fastighetsins gälden 3. & 6 värde	" 36,000 --
" Maria Eschners donationens fond	" 7,000 --
" Kassa behållning	" 3,936. 51.
	<u>SMk 192,085. 17</u>

Inkomst under året

Kassa behållning ifrån 1871.	My 3,936. 51.
Undertullat lin under året	" 18,800. --
d. Depasitumens bevis	" 3,500 --
Influtna Rintor	" 1,845. 98.
" Rintor	" 8,632. 40.
	<u>SMk 36,714. 89</u>

Utgift under året

Utgifver	My 11,000 --
Enköpta obligationer depasitum med Rintor	" 19,723. 61.
Kamratt Eschners 4 ^{te} kvartal ens donation	" 2,000. --
Önser och Reparationer för gälden	" 1,021. 36.
Arvode för sekretessaren och förvaltare	" 300 --
Kontant i kassan denna dag	" 2,669. 92.
	<u>SMk 36,714. 89</u>

Vid 1872 års slut befanns Fondens samtliga tillgångar som följer

Uti utlånade medel med reverser	My 111,500. --
" Hypoth förning och statsobligationer	" 39,912. 78.
" Utlåpande af G. F. Rintor	" 1,698. 16.
" Fastighetsins värde	" 36,000 --
" Maria Eschners donationens fond	" 7,000 --
" Kassa behållning d. d	" 2,669. 92.
	<u>SMk 198,780. 86</u>

Stt öfverskott allra inkomster fonden
under detta år föräklats

Direktionen

Direktionens
berättelse över
Eschnersfonden
1872.

Enligt K.J. Huldén är frilasaretsfondens kapital känt från 1872 då det uppgick till drygt 192 000 rubel silver. Fonden kan klassificeras som en aboensisk elitfond. Den leddes som sagt av politieborgmästaren Lars Kekoni och räknade in Erik Julin. C.M. Dahlström, handlanden Alexander Kumlin och – relativt ny på scenen – Abraham Kingelin d.y., den äldre hade avlidit 1849. Som den Eschnerska fondens revisorer vid denna tid fungerade handlandena Julius Österblad, han skulle senare komma att leda fonden, och E.P. Thomé vars karriärer i staden var stigande. I ledningen satt Eschners ex-kompanjon C.M. Dahlström och bland andra affärsmännen G.F. Åkerman och G.W. Säve, vid det här laget etablerade Åbonamn. En bit in på 1900-talet axlade bröderna Ernst och Magnus ansvaret för fonden, den sistnämnda fungerade som ordförande ända fram till att den självständiga Eschnerska stiftelsen tog vid 1919 – för övrigt på hans initiativ.

Det Dahlströmska inslaget ska ses för vad det var: ett sätt för C.M. Dahlström att hedra sin barndomsvän och ge den Eschnerska viljeyttringen en ekonomisk chans att bli verklighet.

FÖRSTA VÄRLDSKRIGET SMULAR SÖNDER FONDEN

Landet hade glidit in i industrialiseringens tidevarv. Ekonomin växte fram till 1910-talet med en årlig takt kring 3 procent. Handels-societetens pensionsanstalt förvaltade också andra testamentariska förordnanden, men det

Eschnerska fondens skrin för värdepapper,
1800-tal.

säger något om den Eschnerska frilasaretsfondens storlek att den 1913 hade nått imponerande 2 miljoner 372 693 mark medan handels-societetens egna tillgångar var 1 miljon 821 321 mk. Året därpå nådde man upp till 2,5 miljoner mark – med dagens uttryck: den tidens all time high.

Att 1914 har kvarstått som viktigt jämförelse-år har en tråkig förklaring: första världskrigets utbrott och den galopperande inflation som följde på eländet.

Fram till att man 1918 började grunna på en självständig fond för de Eschnerska strävandena hade dock hans boägg vuxit. Handlanden Michel Hellman donerade 1856 1 000 rubel silver, Carl Gustafs syster Maria utökade fonden med 4 053,34 mk 1873, ytterligare 5 000 mk tillkom

när hon avled 1877. Maria är också den person som indirekt har sett till att det överhuvudtaget finns kvar någon form av avbildning av brodern Carl Gustaf. Hon donerade oljemålningen till fonden vid sin död. Totalt skulle Maria bidra med 24 000 mk. Handlanden Per Ithimaeus bidrog 1879 med 4 000 mk, apotekaren Carl Fredrik Arvidson 1881 med 40 000 mk, änkan efter C.M. Dahlström utökade 1889 fonden med 100 000 mk och paret Israel Wilhelm och Emma Charlotta Rautell med 25 000 mk 1897. En kuriositet i sammanhanget är att också Arvidson hörde till de Lovisabor som hade bosatt sig i Åbo. Han kom till Åbo 1834 eftersom hans äldre bror Anders Gustaf hade köpt tredje apoteket. Anders Gustaf var född 1805 – samma år som Eschner och Dahlström.

Vid det här laget – 1889 – hade fondens tillgångar vuxit till sig så att de redan översteg den summa som Eschner hade testamenterat.

Frilasaretsfondens tillgångar var i regel placerade i så kallade reverslån mot säkerhet. De flesta låntagare var privatpersoner och eftersom medlemmarna i Handelssocieteten var starkt representerade bland låntagarna ingicks borgensförbindelser kors och tvärs inom kretsen. Fondens revisorer reagerade 1893 på den inbyggda risken. Redan tidigare hade en del av medlen placerats i obligationer – inte minst under Gustaf Adolf Lindbloms tid som kassaförvaltare. Vi ska dock minnas att den Eschnerska uppfattningen om säkra placeringar följde sparbanksprincipen. Sparbanken i Åbo hade fram

till Eschners död inte accepterat annat än lån mot fullgod säkerhet. Obligationerna som placeringsform kom med i bilden 1873 men låg på en blygsam nivå: 2,7 procent av bankens aktiva.

Att fonden på 1910-talet höll sina pengar i bankdepositioner hade en naturlig förklaring: Fonden hade vuxit till sig, man levde i föreställningen att ett realiserande av de Eschnerska sjukhusplanerna var nära förestående.

LOKALPRESSEN PRESSAR PÅ

Därtill kom att omgivningen pressade på. Lokaltidningen missade inte ett "jubileum" efter Eschners död. Den 20 mars 1873 inledde Åbo Underrättelser sin ledare med orden "Det är hårt och tungt för den fattige att kämpa emot nöden." Tidningen påminde om hur man i delar av Europa hade inrättat "asylar", hem där mindre bemedlade gavs husrum och omvårdnad. Icke så i Åbo – trots att man redan tjugio år tidigare hade fått en donation med detta explicita syfte. ÅU var naturligtvis medveten om att medlen inte var tillräckliga. Men man ville inte invänta de kanske 30 år som skulle krävas för den erforderliga summan på upp till 1 miljon mark. Handlanden Nyberg hade tagit ett initiativ till en insamling till förmån för ett "sjömanshus" med ett Eschnerskt syfte. ÅU uppmanade Åboborna att haka på för att "med en om och ringa skärf bidra till att påskynda realiserandet av Eschners människovänliga afsigt." Tidningen fann att det inte borde vara

svårt att i staden finna en tomt som lämpar sig för det tilltänkta frilasarettet.

Formuleringen kan tillskrivas ledarskrivandets olidliga – och från konkret ansvar frikoppade – lätthet. Men det skulle visa sig att uttryckligen tomtfrågan skulle bli en långkörare. Staden och – med dagens term – opinionsbildare inom och utanför fonden drog inte alltid åt samma håll.

ÅU återkom parentetiskt till frågan i februari 1877. Det var nu systern Maria Eschners död som gav tidningen anledning att påminna om hur hon hade bidragit till att lindra nöden i mången boning. Därtill hade hon bidragit med medel för navigations-, dövstums- och småbarnsskolor i staden. Maria Eschner tillskrevs också hedrande ord för den hjälp hon i tysthet hade gett privatpersoner. Det Eschnerska namnet nämndes med kontinuerlig respekt i lokalpressen. Det skulle komma många tidningstexter av manande karaktär.

Huruvida den ovannämnda stordonationen av Sofia Dahlström var utlösande eller inte kan man spekulera om, men Åbo stad levererade bara en månad senare ett förslag som tangerade Frilasarettsfonden. Stadsfullmäktige – en inrättning med drygt tjugo år på nacken – hade ett utskott vars uppdrag var att låta bygga ett första kommunalsjukhus. Utskottet tänkte högt via en skrivelse av den 22 mars 1889. Man hade sett sig omkring och man försökte sig på en ge-och-ta-idé. Å ena sidan skulle det befintliga febersjukhuset ombildas till ett kommunalsjuk-

hus. Å andra sidan hade den Eschnerska fonden vuxit till en nivå av 540 000 mk.

Testamentet utsattes nu för en första tolkning, många fler skulle följa.

FÖRETRÄDET INTE TOLKNINGSBART

Eschner hade tänkt sig ett sjukhus för kroniker och långvarigt sjuka. Kommunalsjukhuset skulle finnas till också för akuta fall. Den föreliggande konflikten ville man lösa genom att locka de Eschnerska kretsarna med vad i dag skulle kalla externa medel: Med en lämplig portion av det kommunala alkoholbolagets vinstmedel. Oy Alko Ab låg långt framme i tiden, men finländarnas dryckesvanor gav redan i slutet av 1800-talet det offentliga ett överskott. Staden erbjöd 300 000 mk och med den Dahlströmska donationen hade Frilasarettsfonden nått 700 000 mk. För den så skapade miljonen, så tänkte staden, kunde man bygga sjukhuset, skaffa inventarier och finansiera underhållskostnaderna.

Varken fonden eller staden förfogade över en kristallkula. Världskriget och dess destruktiva inflation fanns inte på kartan. Staden var medveten om testamentets formulering gällande företrädet för fattiga och sjuka i handels-, hökar- och sjömansklasserna. Men man dristade sig att testa de fondansvariga. Bland undertecknarna till stadens skrivelse fanns handlanden Alexander Kumlin, med ett förflutet i den förvaltande kretsen kring de Eschnerska medlen. Dubbelroller kunde inte undvikas i en stad av Åbos

storlek. Som vi har sett innebar framväxten av en borgarklass – affärsmän – att den också fann sin väg in i det allmänna beslutsfattandet.

Svaret lät inte vänta på sig. Redan den 27 april avvisade direktionen för Handels societetens pensionsanstalt det aviserade samprojektet. Motiveringen var den väntade: ”Företrädet” var inte tolkningsbart. Varken testamentets ordalydelse eller dess anda och mening svarade mot det projekt som staden hade skissat på. Om företrädet inte skulle gälla måste sjukhusbygget ”anstå intill dess fondens egna tillgångar uppgått till de för ändamålet nödigt belopp.”

Den som vill läsa in ett övermod i Handels societetens reaktion kan påminnas om det delikata i att tolka testators vilja. Uppdraget blir, som vi ska se, svårare när samhällsutvecklingens föränderlighet träder in med kraft. I slutet av 1800-talet såg man ännu inte spår av detta. Den ekonomiska utvecklingen i landet i allmänhet och hos Frilasaretsfonden i synnerhet pekade i gynnsam riktning. Handels societeten hade därtill ansvar för att framtida testatorer inte skulle skrämmas bort av vidlyftiga tolkningar av redan gjorda testamenten.

TIDEN MOGEN – ARKITEKT KOPPLAS IN

Och åren gick. Nio år senare hade Frilasaretsfonden en tänkt tillväxt som i slutet av år 1898 skulle skrivas 1,1 miljon mk. Handels societeten ansåg tiden mogen. Sekreteraren för Handels societeten fick i uppdrag att närma sig medi-

cinalarkitekten vid Överstyrelsen för allmänna byggnaderna i Finland Magnus Schjerfbeck. Han skulle långt senare retroaktivt bli nämnd och berömd som broder till konstnären Helen Schjerfbeck.

Medicinalarkitekten var inte bunden av byråkratisk tröghet. Han levererade närapå omgående ett kostnadsförslag. Stadsarkitekten A. Kajanus hade parallellt initierat en situationsplan för en tomt på Samppalinnaberget. Medicine doktorerna Carl von Heideken, Wilhelm Stadius och Lennart Strähle fick av direktionen i uppdrag att knyta ihop säcken, att granska det Schjerfbeckska förslaget. Den tilltänkta tomten hade redan vunnit direktionens preliminära bifall.

Magnus Schjerfbeck hade sannolikt inte kalkylerat i blindo. Slutsumman hade stannat på 1,1 miljon mk, exakt den summa Frilasaretsfonden förfogade över.

Vi ska inte belasta läsaren med detaljer i Handels societetens motkalkyl. Den stannade på ett totalt behov av 1,4 miljoner mark och läkartrion betonade att kalkylen sannolikt var tagen i underkant. Magnus Schjerfbeck svarade att han som mål inte hade ställt det ypperligaste sjukhuset i landet. Snarare hade han med hänsyn till befintliga medel strävat till ”att planera ett möjligast ekonomiskt anlagt sjukhus, som dock skulle fylla vanliga hygieniska fordringar.”

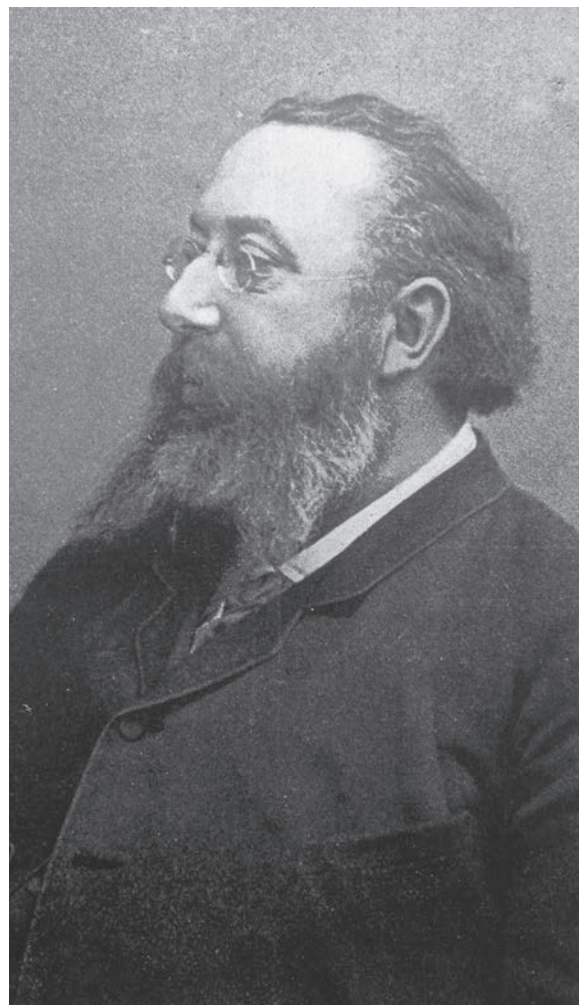
Realismen i hans skisser testades aldrig. Handels societetens direktion, och årsmötet den 22 februari 1899, fann det bäst att låta frågan bero.

Den aktualiserade tomten, också kallad Kvarnbacksområdet, var i stadens ägo. En andra omgång kring en konkretisering av de Eschnerska drömmarna var avklarad.

POLEMISK ÅU-REDAKTÖR

Kritiken blev delvis hård. Åbo Tidning inledde den 15 maj 1889 en kommentar med orden "En sådan märkvärdig tilldragelse har i dessa dagar egt rum i vår goda stad." Man refererar sanningenligt och i detalj de ekonomiska kalkylerna. Däremot håller man Handels societetens tolkning av testamentet stridig. Ordet "företädesvis" är enligt tidningen vagt och obestämt, och kan tydas strängare eller liberalare, "alt efter deras uppfattning, som komma att tolka testamentet vid dess tillämpande." Tidningen utvecklar så småningom en dåligt dold irritation: "Genom detta svar, hållet i en ton som om det vore frågan om att den ärade Direktionen skulle göra stadsfullmäktige en synnerligen grace genom att taga emot de erbjudna 300 000 mark, och den ensidigt – jag vore frestad att säga skrämmigt – stränga tolkningen af ordet företädesvis, en tolkning som för stadsfullmäktige naturligtvis måste vara oantaglig, har nu således hela planen om Eschnerska frilasarettet i den närmaste framtiden gått om intet!"

För "jag" stod, med signaturen E. R-ck, den polemiskt drivna huvudredaktören Ernst Rönnbäck. Kanonaden växte: Sjuklingarna i handels-, hökare- och sjömansklasserna får vänta ännu

Ernst Rönnbäck, huvudredaktör vid Åbo Tidning, tolkade Eschners vilja under signaturen "E. R-ck."

ett decennium – och ”direktionen för Handels-societeten får under tiden trösta dem med, att om direktionen tagit några fåglar ur deras hand, så finns det så många flere i skogen.”

För Ernst Rönnbäck var tolkningen given. Carl Gustaf Eschner hade använt ordet ”företädesvis” uttryckligen ”för att lämna rum för möjligheten att i någon mån göra tillämpningen af donationsurkunden beroende af tidsförhållanden och andra omständigheter. Ja, man kan till och med vara viss därom, att i händelse donator åsyftat en så exklusiv tolkning som direktionens, han äfven begagnat ett uttryckssätt, som icke lämnat rum för liberalare tydning.”

Rönnbäck fann det exempellöst att en donation avvisats på grund av villkor som inte stod i strid med tidigare föreskrifter för den inrättning donationen riktade sig till. Skribenten förtydligar inte den onekligen taktiskt diffusa formuleringen ”tidigare föreskrifter”. Åbo Tidning förfäktade logiken att Eschner, om han hade velat uppnå en så exklusiv tolkning som direktionens, hade använt sig av ett ”uttrycks-sätt, som icke hade lämnat rum för liberalare tydning.”

I ett polemiskt försök att understryka sin hållning gjorde redaktören ett försök att se om andan i det Eschnerska testamentet stöder direktionens tolkning. Han citerar Eschners kringtext om hur han under sin långvariga sjuklighet med smärta erinrat sig de tusentals medmänniskor som lidit mera än han. ”Finnes i dessa rörande ord, fulla af medkänsla till alla medmänniskor något, hvaraf man skulle kunna

sluta till ett exklusift för sjuka handelsmän, hökare eller sjömän?”

Veterligen är detta det första försöket att utanför Handels-societeten tolka Eschner.

Rönnbäck kunde föga veta att han med formuleringarna tog ett långt kliv in i en aboensisk framtid utan det Eschnerska frilasarettet.

Säker på sin sak var han. Så säker att han tillät sig docerande formuleringar. Han varnade för det vanliga felet att man vid tolkningar av testamentet låter sig ledas av överdriven formalism.

”JAG HAR UNDER MIN LÅNGVARIGA SJUKLIGHET”

Vi ska fortsätta att njuta av den Rönnbäckska formuleringsglädjen: ”Donatorier äro tyvärr icke befriade från den människan i allmänhet vidlådande ofullkomligheten att ej kunna se in i framtiden och dess förändrade förhållanden. Vid formuleringen af sina gåfvobrev kunna de därför icke taga i betraktande den tingens nya ordning, som komma skall.”

I sin salva mot Handels-societetens direktion kom Rönnbäck att föregå mången senare tolkning, som ”tingens nya ordning” har tvingat fram. I stället för att hänga upp sig på ord borde man enligt skribenten alltid ställa sig frågan hur donator skulle ha avgjort frågan. Den ”ängsliga formalismen” för fel. Och Rönnbäck, han visste hur Eschner själv skulle ha förhållit sig till den av staden erbjudna donationen. Han hade med tacksamhet tagit emot den.

köpt silfver, samt kauri är, å utfall dag, till hand af alla Mar-
 garita Helena och Maria Sophia Eschners hvar sin i lifstids ranta
 af femhundra / 500 / rubel silfver för hvar sin, in till deras död.
 Skulle Direktören för sig och förman ligare att öfver taga hela gårdan,
 om sådant beens af sig och mina Lyftners fria aftal, dock att mina
 Lyftnar i sådant handelse yttverrens bekannna till hypotek med minst
 tvåhundra femtio / 250 / rubel silfver årligen.

6^e Jag har under min långvariga sjuklighet många gång, under
 förmåga, pågåmma nätter, med smärta erinrat mig de flere tusen

"Jag har under min långvariga sjuklighet..."

Meningen i testamentets sjätte punkt citerades flitigt av Åbopressen i många decennier.

Åbopressen skulle komma med mera. Det
 blev ett återkommande tema kring "jubileer-
 na" efter Eschners död. När femtio år hade
 förflutit 1903 lyfte Åbo Underrättelser fram
 samma "Jag har under min långvariga sjuk-
 lighet"-stycke ur testamentet. Tidningen stod
 för en kameralt kylig analys av hur väl de Esch-

nerska pengarna hade förvaltats. Man listade
 självklarheter som att tomtfrågan måste lösas
 och att en arkitektävling ordnas. ÅU fann att
 de ekonomiska möjligheterna fanns och att tid-
 punkten, det femtionde året efter fondens stif-
 telse, var synnerligen lämplig. "Vi öfverlämna
 därför vårt förslag till förvaltningens af Esch-

nerska frilasaretsfondens beaktande.” Där Åbo Tidning hade varit polemisk intog ÅU en nästan majestätisk pose.

Också Åbo Tidning noterade att det hade förflutit 50 år sedan donationen – men man gjorde det utan den Rönnbackska glöden. Man nöjde sig med att korrigera Svensk biografisk ordbok och uppgiften att ett stort kommunalt sjukhus redan skulle ha byggts med fondens medel (jämför med den på 2000-talet då och då formulerade tron att Åbolands sjukhus ägdes av stiftelsen). Dock ansåg man att den slutliga dispositionen av donationen närmade sig sitt förverkligande. Samma tro eller förhoppning uttryckte ÅU i mars 1905 – nu upphängt på att det hade förflutit 100 år sedan Eschners födelse. Än en gång presenterades läsarna meningen ”Jag har under min långvariga sjuklighet ...”.

Och fonden växte, noterades för 1,4 miljoner mk. När ÅU i oktober 1909 återkom nosade den på 2 miljoner mk och placeringen på Samppalinnaberget, på Kvarnbackstomten invid Idrottsparken, ansågs klar. Byggstarten aviserades till våren 1910. Det hade funnits alternativa platser med bättre ”hygieniska betingelser”, men de punkterades av tolkningen att Eschner hade förutsatt att sjukhuset skulle byggas inom stadens gränser.

Som vi har noterat ifrågasattes denna tolkning inte. Dock gäller att Eschner aldrig på raden hade krävt att sjukhuset byggs inom stadens gränser. Tanken på Observatorieberget sköts ned av ekonomiska orsaker, det hade bli-

vit för kostsamt att lösa in tomter och byggnader. ÅU-artikeln innehöll på traditionellt vis ett citat ur testamentet: ”Jag har under min långvariga...”

Den Eschnerska fonden inom Handels societeten hade 1912 nått 2,2 miljoner mk. Det gav ÅU i juni 1913 möjligheten att komma med ytterligare en påminnelse. I försiktiga ordalag, men dock under stor tydlighet, noterade tidningen att Handels societeten för något år sedan hade förutsatt 2 miljoner som villkor för ett förverkligande. När fonden nu stod på 2,2 miljoner var det enligt ÅU fara värt att ytterligare väntan leder till att kalkylerna når allt högre. Den medicinska utvecklingen var snabb och den Eschnerska drömmen kunde spolieras av att man aldrig vågade ta steget. Alltså höjde tidningen pekpinnen att tiden var inne – ”positiva åtgärder kunna vidtagas”. Maningen – hemställan enligt ÅU – riktades till Handels societetens direktion. Det var dags att fullborda Carl Gustafs ”tysta löfte”.

ÅU fortsatte att påminna direktionen. Den 12 november 1913, nästan på dagen sextio år efter att testamentet hade gjorts upp, återkom man till vad man kallade en granskning av läget. Mellan raderna försvarade ÅU idén att sjukhuset kunde byggas ute vid Piispanristi – i en skogsmiljö av förträfflig art och väl lämpad för ett sjukhus för bland annat tuberkulospatienter.

Den strama tolkningen av testamentet hade omöjliggjort alternativet. ÅU sällade sig till de friare tolkarna. Eschner hade förvisso anteck-

ÅU antydde nu, som Åbo Tidning några år tidigare gällande tolkningen av termen "företrädesvis", att Eschner aldrig tänkte sig att villkoret skulle äventyra hela projektet. ÅU fann därtill att den medicinska utvecklingen hade gått framåt sedan Eschners dagar. "Tuberkel-bacillen" hade upptäckts, med genom-

En livlig debatt om var sjukhuset skulle placeras fördes 1915 i ÅU:s spalter. Redaktionell rationalitet: Alla insändare bar samma rubrik.

En femtioårig donation.

Ett halft sekel har i år förflutit, sedan handlanden i Åbo Karl Gustaf Eschner afled. I den knapphändiga nekrolog, som om detta dödsfall ingick i Åbo Underrättelser för den 13 december 1853 — Eschner afled redan 21 nästföregående november — benämnes den afiidne «en af Åbo stads mest flärdlöse, driftige och redbare medborgare». Den 11 november, således kort före sin död, hade Eschner upprättat ett testamente, hvari han med flera penningegåfvor ihågkom den ort, där han större delen af sitt lif vistats och värvat. Testamentet innehöll bl. a., att Handels-societetens i Åbo understödsanstalt skulle erhålla 3,000 rubel och Fruntimmersföreningen 1,000 rubel silfver. Men hvad som mer än allt detta lände handl. Eschner till ovanskelig ära och satte det samhälle, säger red. i nämnda nekrolog, inom hvilket han lefvat och värvat, i evärdelig tacksamhetskuld till hans skugga, var den disposition, som innehölls i testamentets 6:te punkt och som red. ansåg värd att ordagrant komma till eftervärldens kunskap och be hjärtande.

Då nu femtio år hafva förflutit, sedan den varmhjärtade mannen gick ur tiden och Eschnerska donationen under samma tid vuxit till ett för våra förhållanden betydande belopp, torde det intressera mången Åbo-bo att lära känna innehållet i den urkund, hvarigenom donationen i fråga grundlades. Vi tillåta oss därför införa den här in extenso sålydande:

»Jag har under min långvariga sjuklighet mången gång, under sömnlösa, plågsamma nätter, med smärta erinrat mig de flera tusen af mina medmänniskor, hvilka, liksom jag och måhända i högre grad, ett rof för kroppsliga lidanden, för fattigdom nödgas utstå köld, hunger och försakelser af flera slag. Därvid har hos mig den fasta föresats uppstått, att i händelse Försynen välsignade mitt arbete, så att vid min dödsstund någon, om än så ringa, behållning funnes, anslå densamma till dylika mina medmänniskors fromma. Gud har välsignat och med framgång krönt mitt företag intill denna dag, och af Hans nåd hoppas jag, att min förvärfvade förmögenhet äfven framdeles bevaras från förstörelse och förskingring! — Må då mitt tysta löfte gå i fullbordan, i att jag härigenom anslår mina ännu odisponerade tillgångar, jämte stadsgården nr 3 i åttonde kvarteret och sjätte stadsdelen, att, under full eganderätt, användas till grundfond för inrättandet af ett Lasarett för vårdandet af fattiga sjuka, företrädesvis af Handels, Hökare och Sjömans klasserna, af det omfång, att femtio sjuklingar beqvämigen kunna därå inrymmas, hvilken inrättning jag önskar måtte benämnas *Eschnerska Frilasaretet*.»

Så lyder innehållet i denna minnesvärda testamentariska donation, som i år blir femtioårig, och som på sin tid torde saknat exempel i vårt land. Dispositionen beräknades vid dödsfallet uppgå till c:a 30,000 rubel silfver, förutom ofvannämnda gård (nuvarande adressnummer Ryska kyrkogatan 6.) Till utredningsmän i Eschners bo hade utsetts dåvarande handlandene C. M. Dahlström och F. H. Broman, och fonden har sedermera under en lång följd af år förvaltats af direktionen för Handels-societetens i Åbo Pensions- och Understöds-

gripande förändringar för sjukhusvårdens del. Förutsättningarna från Eschners tid hade i hög grad förändrats, det var inte bara möjligt utan nödvändigt att ompröva testamentets detaljer.

Också den allmänna opinionen drogs in i tolkningarna. ÅU fann att det rädde en stark opinion mot att sjukhuset byggs i stadens centrala områden. Den hovsamma tonen från tidigare — inte minst i jämförelse med Rönnbäck i Åbo Tidning — hade inte förändrats, ÅU insåg att beslutet skulle tas i Handels-societetens direktion. Men man ville rikta uppmärksamheten på "det gagneliga i en ny prövning av samtliga på saken inverkan omständigheter".

ÅU 26.2.1903 — femtio år efter donators död betonar tidningen att det är dags att börja bygga frilasaretet.

ÅU 27.10.1909. Tidningen förkunnar att "placeringen definitivt avgjord"...

Eschnerska frilasarettet.

**Placeringen definitivt avgjord; Bygges på Samppalinna-
bärgen invid Idrottsparken. — Allmän plan uppgöres
och pristävling till ritningar utlysas. — Byggnadsarbe-
tens vidtagna sannolikt nästa vår. — Fondens kapital-
behållning inemot 2 millioner. — Litet historik.**

Sedan direktionen för Handelssocietetens pensionskassa, som förvaltar Eschnerska frilasaretsfonden, numera fattat ett definitivt beslut rörande lasarettets placering, har frågan om skapandet av detta för Abo stad så betydelsefulla sjukhus kommit i ett avgörande skede.

Spörsmålet var lasarettet skulle uppbyggas här, såsom känt, länge varit under debatt. Från flera håll har påyrkats, att sjukhuset icke borde förläggas inom stadens område, utan på lämpligt avstånd från staden, i en trakt med goda hygieniska betingelser. Ett realiserande av dessa önskningsmål har emellertid varit omöjligt med hänsyn till donationsurkundens fullt tydliga bestämmelse därom, att sjukhuset borde förläggas inom Abo stad. Det har sålunda för direktionen gällt att inom stadens område påfinna en lämplig plats, och har man nu definitivt beslutit att använda den redan för några år sedan för ändamålet inköpta tomten, belägen på Samppalinna-bärgen invid Idrottsparken. Flere andra platser ha varit under debatt, men ha på olika, vägande skäl måst förkastas. Sålunda skulle ett område på Observatorie-bärgen i flera avseenden varit synnerligen lämplig, men kostnaderna för införsen av tomter och byggnader skulle här stigit till sådana belopp, att byggnadsplanerna icke kunnat inom den närmaste framtiden realiseris. Även en dald i närheten av Vulcans värkstäder har varit ifrågasatt, men har tanken på ett byggande där uppgjivits efter samråd med medicinska auktoriteter. Direktionen har sålunda slutligen, efter moget övervägande, fattat det definitiva beslutet om att för ändamålet använda Samppalinna-tomten, vars fria, hälsosamma läge erbjuder många och betydande fördelar.

Sedan detta beslut fattats har direktionen, till vilken hört kommerserådet Ernst och Magnus Dahlström, kommunalrådet Wahlström, direktör Alex. Törnudd och fabriksidkaren Henning von Rettig, åt en komité, bestående av

prof. L. Strähle, kommunalrådet Wahlström och arkitekten Nyström, givit i uppdrag att utarbeta en plan för det blivande lasarettet. Sedan denna uppgjorts kommer en pristävling för anskaffande av ritningar till sjukhusbyggnaderna att utlysas. Komitén är för närvarande samsatt med att fullgöra sitt värv, och det är att förutse att den beslutna pristävlingen inom en icke avlägsen framtid skall kunna utlysas. Man hoppas att definitiva ritningar skola kunna föreligga i så god tid, att de förberedande arbetena för byggnaderna kunde påbegrännas ännu under förra halvåret 1910.

Eschnerska frilasaretsfonden har efterhand nått en högst betydande storlek och kommer vid utgången av innevarande år att uppgå till c:a 1,900,000 mark, och förutser man att fondens behållning då det nya sjukhuset närmar sig sin fullbordan skall uppgå till minst 2 millioner mark. Av detta kapital beräknas omkring en halv million mark åtgå till själva uppförandet och iordningsställandet av sjukhuset, medan avkastningen av den återstående delen skall användas till sjukhusets upprätthållande. Enligt gjorda beräkningar har fonden nu nått den storlek att dess tillgångar fullt säkert kunna beräknas räcka till för såväl sjukhusets uppförande som för dess framtida drift.

I detta sammanhang torde en kort erinran om fondens uppkomst icke sakna intresse.

Donatorn, handlanden Carl Gustaf Eschner var född i Lovisa den 17 februari 1805, son till rådmannen Carl Fredrik Eschner och Margareta Ståhlberg. Han flyttade år 1830 till Abo och uppställdes år 1836 tillsammans med sedermera kommerserådet C. M. Dahlström en handelsaffär, vilken snart vann en stor omfattning och tillförde bolagsmännen en

för dåtida förhållanden rätt betydande förmögenhet. Eschner dog den 21 november 1853 efter att under flera år hava lidit av lungtuberkulos.

Tio dagar före sin död hade han upprättat ett testamente, genom vilket han donerade största delen av sin samlade förmögenhet till en fond, med vars medel framdeles ett frilasarett skulle uppföras i Abo stad. Om den märkliga donationen ingick det första offentliga meddelandet i Abo Underrättelser för den 13 december 1853. Egendomligt är att Abo Underrättelser icke tidigare omnämnt dödsfallet, vilket ju inträffade mera än tre veckor tidigare. I berörda nummer publicerades emellertid, närmast såsom inledning till uppsatsen rörande donationen, en kortfattad nekrolog, i vilken den avlidne benämndes »en av Abo stads mest flärdlöse, driftige och redbare medborgare». Det efterlämnade testamentet, till vars exekutorer hade utsetts handlanden C. M. Dahlström och F. H. Broman, innehöll bl. a. bestämmelser om att Handelssocietetens understödsanstalt skulle erhålla 3,000 rubel och Fruntimmersföreningen 1,000 rubel silvermynt. Men, sådes det i A. U.s artikel, vad mera än allt detta länders handlanden Eschner till ovan skelig ära och sätter detta samhälle, inom vilket han levat och verkat, i evärdelig tacksamhetsskuld till hans skugga, är den disposition, som innehålles i hans testaments 6:te punkt. Berörda punkt har följande lydelse:

»Jag har under min långvariga sjuklighet mången gång, under sömnlösa, plågsamma nätter, med smärta erinrat mig de flere tusen av mina medmänniskor, vilka, liksom jag och måhända i högre grad, ett rov för kroppsliga lidanden, för fattigdom nödgas utstå köld, hunger och försäkelser av flere slag. Därvid har hos mig den fasta föresats uppstått att, i händelse Forsynen välsignade mitt arbete, så att vid min dödsstund någon, om än så ringa, behållning finnes, anslå densamma till dylika mina med-

människors fromma. — Gud har välsignat och med framgång krönt mitt företag intill denna dag och av Hans nåd hoppas jag, att min förvärvade förmögenhet även framdeles måtte bevaras från förstörelse och förskingring! — Må då mitt tysta löfte gå i fullbordan, i det jag härigenom anslår mina ännu odisponerade penningtillgångar, jämte stadsgården nr 3 i åttonde kvarteret av sjätte stadsdelen, att, under full eganderätt, användas till grundfond för inrättande av ett Lasarett för vårdandet av fattiga sjuka, företrädesvis av Handels, Hökare och Sjömans klasserna, av det omfång, att femtio sjuklingar bekvämligen kunna därå inrymmas, vilken inrättning jag önskar måtte benämnas »Eschnerska Frilasarettet».

I testamentet voro även ett flertal detaljbestämmelser rörande det blivande frilasarettet inryckta, vilka väl nu i så vitt möjligt är skola följäs.

Fonden, vars storlek, vid Eschners fränfalle beräknades till c:a 30,000 rubel silver, har sedermera nått sin betydande storlek genom förräntning samt genom nya donationer. Sålunda donerade Eschners syster Maria Eschner, död 1877, c:a 17,000 mark till fonden, vidare kommerserådmannen Sofia Charlotta Dahlström, född Kingelin, död 1892, 100,000 mark, samt apotekaren Carl Fredrik Arvidson, död 1881, 40,000 mark. Summan av de donerade medlen uppgår sålunda till sammanlagt c:a 300,000 mk, vilka medel genom förräntning mera än sexdubblats.

Åbo, den 12 nov. 1913.

Eschnerska frilasarettet.

I dag ha sextio år förlutit sedan handlanden Carl Gustaf Eschner, tio dagar före sin död, undertecknade sitt testamente och därmed lade grunden till den fond, Eschnerska frilasarettsfonden, vilken från en relativt ringa början genom nya donationer och räntetillväxt nu nått den för våra förhållande högst betydande storleken av 2¼ miljon mark. I anledning av minnesdagen och då fonden snarligen kan anses ha nått det belopp, som för ett realiserande av lasarettensplanen torde kunna prövas nödvändigt, vilja vi ägna frågan om upprättandet av sjukhuset och förverkligandet av donators önskemål en granskning.

Då handlanden Eschner upprättade och undertecknade sitt testamente var han, något som framgår av ordalydelsen i urkunden, själv medveten om att många decennier skulle kunna förgå innan ett realiserande av planen kunde bli möjligt. I det förhållande att frilasarettet i den dag som är, sextio år efter testamentets undertecknande, ännu icke står färdigt ligger sålunda icke något, som kunde anses innebära ett åsidosättande av innebörden i testamentet. En annan sak är att handlanden Eschner naturligtvis aldrig kunnat tänka sig att belopp av den storlek, vilka donationsfonden nu nått, skulle bli för ett förverkligande av hans avsikt nödvändiga, men därtill ligger orsaken i de krav,

som en ny tid med dess storartade utveckling på det medicinska området medfört, likasom i det förhållande, att sjukhuset måste bli ett frilasarett, vilket nödvändiggör reservandet av högst betydande medel för underhåll och omkostnader.

Frågan om ett förverkligande av donators avsikt kom för första gången på allvar upp på dagordningen i slutet av 1890-talet. En då verkställd utredning beträffande fondens tillräcklighet gav emellertid till resultat, att byggnadsplanernas realiserande icke kunde ifrågakomma, men man skred dock till åtgärder i och för anskaffande av lämpligt tomtområde för det blivande frilasarettet. Efter att ha prövat olika projekt inköpte Handels societetens pensionskassas direktion, vilken det åligger att förvalta fonden och förverkliga tanken på frilasarettet slutligen år 1906 för ett pris av 50,000 fmk, den så kallade Samppalinna kvarn-tomten. Vid köpet utgick man från den förutsättningen, att sjukhuset enligt testamentets bestämmelser borde uppföras inom gränserna av Åbo stads bebyggda område, och ansåg man att åtminstone någon bättre tomt än den ifrågavarande ej kunde för sjukhuset reserveras.

Ungefär samtidigt skred man till en prövning av lämplighe-

ÅBO, den 2 juli 1927.

En stiftelse, som väntar på sitt förverkligande.

Sedan handlanden i Åbo Carl Gustaf Eschner den 21 november 1853 avled har en mansålder svunnit här och en ny generation har vuxit upp. Denna har redan i sin ungdom hört talas om »Eschnerska frilasarettet», vartill mannen i fråga i sitt testamente lade en grundplåt. Eschner var medveten om att decennier skulle förflyta innan lasaretet komme till stånd, »såframt ej med mig lika sinnade genom penningebidrag understöda och påskynda inrättningens bringande i verksamhet», yttrade han i sitt donationsbrev. Denna hans förhoppning har ju ej heller alldeles svikits, men sådana som Dahlström, Arvidson, Rautell, Ithimaeus m. fl. ha fästs vid den ursprungliga fonden. Emellertid voro stipulationerna i testamentet angående platsen för lasaretet samt dess ändamål och anordnande mycket detaljerade, varför den direktion, som förvaltade fonden, Handels societetens pensionsanstalt, vid realiserandet av donators avsikter ställts inför flera svårlösta uppgifter. Frågan har förty genomgått många skeden, vilka det dock ej är vår avsikt att här rekapitulera.

ÅU 12.11.1913. Ännu en påminnelse om att det gått jämna, nu 60, år sedan Eschners död.

ÅU 3.7.1927. Tidningen fortsätter att påminna om ett förverkligande.

"SURUTON – SORGENFRI"

Våren 1915 blandade sig de nämnda bladens finska kollega Turun Sanomat i diskussionen om sjukhuset – utifrån ett ifrågasättande av Eschners dödsorsak!

Enligt TS hade församlingen antecknat "bröstsjukdom", men betydde det att han hade avlidit i lungsot? Man hade studerat kyrkböcker och hur de hade antecknat dödsorsaker. Här återkom "lungsot", "lungs", "lgst" eller "lgt". TS dristade sig till att ifrågasätta om bakom alla dessa faktiskt dölde sig den lungsot som avsåg tuberkulos. Ett lägre antal Åbobor hade avlidit i "bröstsjukdom", medan antalet som hade dött i lungsjukdomar var betydande. TS tog det som intäkt för att man kunde ifrågasätta kopplingen mellan Eschners dödsorsak och kravet på att det nya sjukhuset måste vara ett tuberkulossjukhus.

Som bevis anförde tidningen att Eschner i testamentet hade uttryck sig generellt om lidandet bland många fattiga. Medicinen igen kände betydligt fler bröstsjukdomar än tuberkulosen. Det planerade sjukhuset skulle fungera i årtionden, det fanns ingen orsak att snäva in sig på en enda sjukdomsbild. TS hade till och med namnet klart för sjukhuset: Suruton – Sorgenfri.

De ovan refererade tidningsartiklarna spretar i varierande riktningar. Men de hade en sak gemensamt: Fonden hade blivit ekonomiskt stark nog att realisera sjukhusbygget. Och direktionen hade i oktober 1915 efter en tidvis hetsig diskussion – som delvis fördes i Åbopressen –

beslutat att de 50 platserna i sjukhuset skulle fördelas enligt 25 för tuberkulösa och 25 för icke-tuberkulösa patienter. Kvarnbackstomten var fortfarande aktuell, men också ett läge invid von Heidekens barnbördshus vid Sirkkalagatan (dåvarande Arseniigatan) hade aktualiserats.

Direktionen läste det Eschnerska testamentet bokstavligen, och nöjde sig med att konstatera att sjukhuset skulle byggas på en plats inom staden. Men bara en kort tid senare avskrevs Kvarnbackstomten – möjligen delvis för att den allmänna opinionen ansågs vara emot placeringen – till förmån för tomten invid Heideken-komplexet.

Det rådde viss oenighet om hur vissa detaljer i testamentet skulle tolkas. Professor Lennart Strähle hade vid sidan av arkitekt Alexander Nyström varit inbjuden som expertis för direktionen. Strähle argumenterade kraftigt för att man skulle beakta den medicinska utvecklingen. Modern apparatur fanns att tillgå som skulle förändra medicinen. Det fanns behov av – och tekniska förutsättningar för – polikliniska ingrepp som inte förutsatte internering av patienter. Enligt professor Strähle skulle en dylik inriktning inte strida mot donators avsikter.

Han lyckades övertyga direktionen, som sände honom och Nyström på en studieresa till Sverige och Danmark. Hem anlände de med det indirekta budskapet att den medicinska utvecklingen hade förändrat bilden. Något sjukhus med den snävare syn på patientinriktningen som var aktuell i Åbo fanns inte i Sverige och

duon noterade att det troligtvis var fallet också i Danmark och Norge. K.J. Huldén noterar att duon hade valt att aktivt förbise att ett sjukhus med liknande profil som det planerade Eschnerska lasarettet hade blivit färdigt 1909, det Malmiska sjukhuset i Jakobstad.

LÄKARE PÅ TVÅ STOLAR

Lennart Strähle skulle bli den aboensiska medicinens grand old man på 1900-talet, inte minst som chefsläkare på länssjukhuset under seklets 27 första år. Via Åbo läkareförening skulle han ingå i delegationen för Stiftelsen Eschnerska Frilasarettet. Strähle satt med andra ord på två stolar. Han var ansvarig för sjukvården i stort – och försökte utöva ett aktivt inflytande på hur stiftelsen skulle tolka den Eschnerska viljan. I regel tolkade han den friare än majoriteten av beslutsfattarna.

De Eschnerska pengarna hade blivit en del av en större dragkamp om utvecklingen av sjukhusjänster i staden. Det innebar att testators vilja skulle bli föremål för ytterligare tolkningar. Den medicinska utvecklingen redan vid denna tid ger oss också en förhandsglimt av vilka tolkningar och överväganden de efterkommande förvaltarna av de Eschnerska pengarna skulle ställas inför. Men till skillnad från de senare förvaltarna av Eschners pengar var den här kretsen ibland så konkret oenig att det inte var ovanligt att man tog till omröstning i de beslutande kretsarna.

Lennart Strähle, ansedd läkare
med åsikter om sjukhusplaner.
Satt i fondens/stiftelsens
beslutande organ.

Åbo Akademis bildsamlingar.

Under 1910-talets första hälft levde man dock i föreställningen att ett sjukhus enligt Eschners ritningar skulle förverkligas om inte omgående så inom en rimlig framtid. Direktionen kände därtill av att ett slags opinion flåsade dem i nacken. Åbopressen missade inte en chans att påminna om att det fanns en uttalad

vilja och en ansenlig mängd pengar. Det var dags att sätta spaden i jorden.

Dessvärre var det också vad man med början 1914 hade gjort ute i Europa. Det första världskriget var ett skyttegravskrig av stor fördelse vad gällde människoliv. När kriget tog slut skenade inflationen i väg. Under nio år från basåret 1913 krympte realvärdet av tillgångarna från 2 372,693 mk till 317 292. Jämförelsetalet 1,0 år 1913 hade 1922 förvandlats till 0,082. Nästan sju decennier av kapitalanhopning, som vi noterat tidigare, hade sopats bort av världshändelserna.

Kunde det skedda ha förutsetts? Det är att kräva för mycket av beslutsfattarna. Från 1877 till 1913 var penningvärdet i det närmaste oförändrat. Det fanns ingen närhistoria som kunde ha fungerat som manual för beslutsfattarna. Med en modern term: Den Eschnerska stiftelsen hade ett läge att gilla.

En ny väntetid hade inträtt. Den skulle bli relativt kort, men det kunde inte samtiden känna till. Efter inflationschocken började den Eschnerska stiftelsen samarbeta med Handels societetens pensionsanstalt och med den Petreliuska barnhemsstiftelsen, den sistnämnda stiftad 1919.

6 DEC 1917

– STARTORD FÖR ESCHNERSK STIFTELSE

Stiftelsen Eschnerska Frilasarettet har samma startår som grannstiftelsen, men det initierande beslutet hade tagits redan den 6 december 1917.

Visst, det är en historiespäckad dag. Lantdagen hade på eftermiddagen förklarat Finland självständigt. Direktionen för Handels societetens pensionsanstalt möttes kl 18.30 – och rekommenderade en självständig Eschnersk stiftelse.

Stiftelseurkunden undertecknades av Magnus Dahlström, Carl Gustaf Wahlström, Otto Lundén, Gustaf Björk och J. Gustav Monnberg. Dahlström är bekant från tidigare, de övriga var i huvudsak bankmän, Björk vd för bomullsfabriken John Barker. Sjöfolket representerades via representanter för Skepps befälhavareföreningen. Vi har tidigare noterat att läkarföreningen utsåg sina representanter i delegationen. Till stiftelsens första styrelseordförande utsågs som väntat initiativtagaren Magnus Dahlström. Lennart Strähle gick in som vice ordförande. Han avslutade sin karriär som styrelseordförande innan han avled 1929.

Bröderna Dahlström hade avlidit 1924 med sex veckors mellanrum, en epok var avslutad: De Dahlströmska banden till den Eschnerska stiftelsen var brutna. Mellan Dahlström och Strähle leddes stiftelsen först av läkaren Gustaf Adolf Tollet och arkitekten Albert Richardtson.

De två stiftelserna hade i början gemensam administration och man höll gemensamma möten. Samarbetet hade uppstått som en reaktion på att riksdagen 1920 hade frigjort räntan – ett beslut som i sin tur var en följd av den galopperande inflationen. Kassor och anstalter i samhället hade behov av att koordinera sina räntesatser. Den fria räntebildningen påverkade

Städernas Allmänna Brandstodsförening

försäkrat härmed under N:o 49212 för all framtid emot skada av
brand, blivt eller explosion i detta försäkringsbrev närmare angivna
egendom tillhörig Eschnerska Frilasarättssonden _____ och
Samppalinna
belägen i tomten N:o _____ kvadrant och 3:dje stadsdelen,
adr. N:o 3 vid Samppalinna gatan, i _____ Å b o _____ för
Finlands mark ett hundrasextio sextusen
(1 6 6,0 0 0 :-) _____

Såsom ömsesidiga villkor vid försäkringsavtalet gälla bestämmelserna
i brandstodsföreningens reglemente samt efterföljande allmänna och sär-
skilda försäkringsvillkor.

Denna försäkring gäller från den 23 maj 1923 då försäkr-
ingen N:o 48962 upphörde. delvis.
36207
Helsingfors, den 31 maj 1923.

Städernas Allmänna Brandstodsförening

N. B. Grotenfeist. B. Brunberg.

Förs. belopp Fmk 166,000:- Förs. avgift Fmk 407:60

N:o 49212 D:ns exemplar:

Lösen: 10:-

stiftelsers avkastning på ett sätt som gjorde
det svårare att förutsäga den ekonomiska ut-
vecklingen.

Stiftelsernas överskott varierade kraftigt.
För den Eschnerska stiftelsens del innebar
trots allt 20- och 30-talet rätt goda år av
avkastning. Där man under åren före för-
sta världskriget hade levt med en avkastning
kring tre procent bjöd mellankrigsåren fram
till början av 1930-talet på överskott varie-
rande mellan drygt sju och drygt åtta pro-
cent. Räntorna kom ned igen under och ef-
ter 1930-talets ekonomiskt depressiva år och
överskotten närmade sig mot slutet av decen-
niet under fem procent.

Den bokförda delen av stiftelsens verklig-
het såg trots allt bra ut redan 1919 då tillgång-
arna bokfördes till 3 161 852 mk, och 1939
hade de stigit till det fyrfaldiga, 12 325 093.
Mäter man däremot tillgångarna i penning-
värdet 1913 var de värda drygt 1 miljon mark,
det vill säga mindre än hälften av tillgångarna
vid utgången av det sista fredsåret 1913.

Stiftelsen hade trots allt kvar sin mission.

SAMPPALINNABERGET AKTUELLT FÖR SJUKHUSET

Man hade inte gett upp tanken på ett sjuk-
hus i Eschnerska anda. Också tomtfrågan fick
en förnyad lösning. Stadsfullmäktiges beslut
från 1916 – beslutet upprepades 1932 – led-

Egendomen på Samppalinnatomten
brandförsäkrad 1923 – sjuttio år efter
Eschners död.

År 1917 den 6 December kl. 6,30
e.m. sammanträdde direktionen för Handelssocietetens i Åbo pensionsanstalt & anstaltens kontor i Åbo stad; närvarande härvid ordföranden Kommeriserådet M. Dahlström samt ledamöterna Kommunalrådet C.G. Wahlström, Bankdirektörerna Otto Lundén och J. Gust. Monnberg samt Direktören G. Björk.

Undertecknad Häradsbördförande förde protokollet.

§: 1.

Protokollet för den 26 nyssvikne November upplästes i afseende & justering och godkändes.

§: 2.

Vid direktionens sammanträde den 19 sistlidne November hade direktionen till behandling upptagit frågan om afsättandet af Eschnerska Frilasarettsfondens tillgångar till en särskild stiftelse. Därvid anförde ordföranden Herr Dahlström enligt följande:

"Enär frågan om uppförandet af Eschnerska F kan tänkas få sin slutliga lösning, borde Direkti

rande eller viceordförande så ock dessutom af den eller de inom eller utom styrelsen stående personer, som delegationen kunnat med sådant uppdrag ombetro. Dock må inteckning i styrelsens fasta egendom ej medgifvas annorledes än efter delegationens särskilda beslut.

Till yttermera visso hafva vi denna stiftelseurkund med våra namnunderskrifter bekräftat. Åbo den 6. December 1917.

Direktionen för Handelssocietetens i Åbo Pensionsanstalt:

M. Dahlström
C.G. Wahlström
J. Gust. Monnberg
Otto Lundén

Stiftelsen Eschnerska
Frilasarettet grundas på kvällen
den 6 december 1917...

... initiativtagarens namn överst:
Magnus Dahlström, son till Eschners
kompanjon C.M. Dahlström.

de i maj 1936 till en formell överlåtelse av den så kallade Heideken-tomten med angränsade tomt på Samppalinnaberget. Stiftelsen överlät i sin tur Kvarntomten till staden.

I och med tomtrockaden återfanns igen de formella förutsättningarna för fortsatt planering av sjukhuset. En formell bakre gräns hade stipulerats av staden. Stiftelsen hade tio år på sig att bebygga tomten. Trodde man. Efter ett försök att få stiftelsen att överlåta sina tillgångar till staden – för finansiering av något av stadens sjukhus – fann stadsstyrelsen det för gott att tvivla på stiftelsens förmåga att ens under en 20-årsperiod kunna förverkliga projektet.

Åbo stad satte nu – om man vill tolka det så – ytterligare en stöt när det gällde att kommunalisera de Eschnerska tillgångarna. Stadsdirektör Arne Hällfors lindade hösten 1940 in sitt förslag i ett generellt resonemang om hur svårt det är för en donator att förutse framtida förhållanden – inte minst om man byggde på illusionen (hans ord – styrkt av siffrorna ovan) om ett fast penningvärde. Stadens förslag gick ut på att stiftelsens pengar skulle användas till en gynekologisk avdelning och en barnbördsinrättning som båda skulle få C.G. Eschners namn, omfatta minst 100 platser och ingå som en del av Centralsjukhuset.

Reaktionen i det Eschnerska lägret blev den förväntade. Stadsdirektörens skrivelse stred mot viljan i Eschners testamente. Man hade inte ens för avsikt att besvara stadsdirektörens brev, men kom på andra tankar. Nejet formule-

rades dock i hovsam ton. Stadsdirektören fann sig i avspisningen, men kunde inte låta bli att delge stiftelsen några fakta kring en nybyggd tuberkulospaviljong med 50 sjukplatser. Stiftelsen var enligt stadsdirektören tvungen att öka sitt kapital med minst 30 miljoner innan man hade muskler nog för ett eget fristående sjukhus. Staden hade via stadsstyrelsen intagit hållningen att stiftelsens chanser att leva upp till testators vilja var obefintliga. Stiftelsen hade gått in för att se tiden an.

KAN STADENS OCH ESCHNERS PENGAR MÖTAS?

Men stadsdirektören gav inte upp. Några veckor senare lanserade han ett nytt anbud. Staden skulle förr eller senare vara tvungen att bygga ett sjukhus – en paviljong – för medellösa patienter med kroniska sjukdomar. När ett kommunalt sjukhus var under planering kunde stadens strävan och de Eschnerska pengarna mötas i något som i högre grad än tidigare såg ut att svara mot Carl Gustaf Eschners vilja. Staden till och med förband sig att reservera friplatserna för de yrkesgrupper som testator hade avsett. Stiftelsen fick hälsningen att förslaget – med dagens terminologi – var förankrat i politiska kretsar. Stiftelsens andel i en eventuell överenskommelse var att avstå sitt kapital till staden, som alltså skulle förbinda sig att förverkliga Eschners vilja.

För att mjuka upp stiftelsens beslutsfattare betonade stadsdirektören att stiftelsens delegation skulle få granska och godkänna ritningarna till det planerade sjukhuset. Ett kontrakt mellan parterna skulle trygga att testators vilja skulle gälla också efter att kapitalet var överlämnat och sjukhuset byggt.

Vad svarade stiftelsen? Att C.G. Eschner som ”sin oryggeliga sista vilja” hade levererat detaljerade bestämmelser för det tilltänka sjukhuset. Ordalydelsen i testamentet – resonerade stiftelsen – avsåg ett helt fristående lasarett med egen förvaltning och ett klart definierat ändamål. Stadsdirektörens förslag svarade alltså inte mot testators yttersta vilja.

En sval betraktare kan cirka 80 år senare antyda att det fristående lasarettet med egen förvaltning kanske mera var en fixering hos förvaltarna av det Eschnerska arvet. Bokstavligen hade testator inte förutsatt egen förvaltning. Stiftelsens styrelse höll dock fast vid sin hållning. När också delegationen tänkte lika sattes punkt för dialogen med staden.

Det innebar inte ett slut på spekulationerna om hur Eschners vilja skulle tolkas. I slutet av 1940-talet hade Röda Korset inviterat stiftelsen att medverka i ett barnsjukhus vid – Kaskisgatan 13! Stiftelsen lockades med att en av fyra planerade avdelningar skulle gå under namnet Eschnerska Frilasarettet. Stiftelsen hänvisade nu till det finansiella läget och såg inga möjligheter att medverka. Veterligen hänvisade man inte till stiftelsens stadgar.

Det gjorde däremot överläkaren och Åboprofilen Johan Wickström – medlem i delegationen – som våren 1955 konstaterade att sjukvården hade blivit samhällets angelägenhet. Förändrade finansiella förhållanden hade gjort det praktiskt taget omöjligt för privata insatser.

VAD VILLE ESCHNER?

Enligt Wickström hade stiftelsen inte möjligheter att förverkliga Eschners vilja ”under de närmaste seklerna”. Skulle då inte Eschner hellre ha sett att viljan förverkligas i en modifierad form än att förmögenheten sekel efter sekel skulle vara ett ”ekonomiskt förvaltningsproblem”? Han hänvisade också till att stiftelsen som sådan inte ens nämndes i Eschners testamente. Den kan inte vara ett självändamål – och om man efter 50 till 100 år skulle kunna förverkliga testators vilja skulle ”sammhällets behovet vara ett annat än det är nu, och med hänsyn till den Eschnerska tiden ännu mera radikalt förändrat”. De Wickströmska resonemangen ligger rätt nära den hållning en annan läkare i Eschner-kretsen, Lennart Stråhle, hade intagit.

Men delegationen delade inte Wickströms syn. Liknande tongångar som Wickströms formulerades dock inom staden där man till och med i en politisk motion ville låta utreda om inte stiftelsens stadgar kunde förändras inför en ovisst framtid visavi möjligheterna att leva upp till Eschners vilja. Något beslut fattades inte i

stadens organ – som förvisso inte heller var rätt instans att fatta beslut på stiftelsens vägnar.

Wickström hade dock sin arena: delegationen. Våren 1960 lanserade han idén att stiftelsen skulle uppföra ett sjukhus i hörnet av Lill-Heikkilävägen och Luolavuorivägen. Om man också skulle stå för driften var tidigaste byggstart enligt Wickström år 2000. Låt oss då bygga sjukhuset och låt staden stå för driften. Styrelsen höll med Wickström att de ekonomiska utsikterna var bättre. Men man borde avvakta ännu i cirka tio år, med andra ord: Koncentrera sig på att förvalta kapitalet. Det Wickströmska initiativet vann inte bifall.

Men några frön hade satts att gro. Man började inse att ett regelrätt eget sjukhus i strikt Eschnersk anda inte längre var realistiskt utan samarbete med utomstående instanser. Man satte ned en fot på ett sätt som skulle ha långt gående följder för stiftelsens stödpolitik. Stadgarna förändrades 1967 så att man kunde *stöda* också ”sjukhusinrättning eller ålderdomshem i Åbo stad”. För stadgeförändringen och stödpolitiken efter det – en vändpunkt i stiftelsens historia – redogörs i senare avsnitt.

PRINCIPBESLUT ATT PLACERA I REALA VÄRDEN

Möjligen fungerade dessa återkommande initiativ som katalysator i den innersta kärnan i stiftelsen. Ett vinterkrig låg bakom i tiden, men förutsättningarna för bestående fred övertyga-

de inte. Stod man än en gång inför en inflationsdrivande tid av krig och annan osäkerhet?

Gustaf Tollet, medicine licentiat och Åbo läkareförenings representant i stiftelsens delegation – han var också mångårig styrelsemedlem – hade vid ett extra delegationsmöte den 14 november 1940 väckt tanken att man kunde placera stiftelsens medel också i reala värden såsom aktier och fastigheter. Delegationen samtyckte. Det Tolletska förslaget ställde den Eschnerska stiftelsen i ett nytt läge. Man hade frångått det ”av sparbanken inslagna förfaringsättet”. Ännu 1938 var 89,7 procent av stiftelsens tillgångar placerade i lån, 7,5 procent i obligationer och 2,1 procent deponerat i bank. Bara Kvarntomten i stiftelsens ägo representerade reella värden.

Principbeslutet från november 1940 konkretiserades relativt snabbt. Per årsskiftet 1962–63 uppgick stiftelsens kapital till bokföringsvärdet 211 922 896 och hela 97,5 procent var placerat i aktier, största delen i fastigheter. De nominella tillgångarna hade adertonfaldigats sedan 1938, men skillnaden var till stor del ett verk av inflationen. Penningvärdet hade under samma tid krympt till en tjugondedel.

Placeringspolicyn förändrades alltså snabbt efter principbeslutet 1940. Året därpå uppgick lånen till 98 stycken, motsvarande ett lånebe-
lopp på 10 732 540 mk. 1961 hade alla lån drivits in via en explicit övergångsperiod. Parallellt tog man klivet in på den börsnoterade marknaden, med aktier i Nordiska Föreningsbanken

som första investering 1949. De närmaste åren förvärvades aktier i NFB, Kymmene, Kemi och Pargas Kalk. Senare tillkom KOP-, Tampella- och Nokiaaktier. Den sista relationen till ”moderorganisationen” Handelssocietetens i Åbo pensionskassa markerades av att stiftelsen 1960 köpte upp hela dess aktieportfölj till ett börsvärde av drygt 54 miljoner mark.

MAN VÄXER I FASTIGHETER

Stiftelsen hade nästan omgående fått möjligheten att tillämpa principbeslutet. Skattmästaren Johan Gustaf Erik Monnberg hade nåtts av budet att Ålands Aktiebank ville bli av med en rätt ansenlig fastighetsmassa vid hörnet av Humlegårdsgatan och Universitetsgatan. Ab Humlegårdsgatan 5 a hade för vana att hålla sina bolagsstämmor på Hugo Lilius advokatbyrå, som innehades av Vidar Bäckström – sedan 1936 sekreterare och ombudsman, och senare vice ordförande och styrelsemedlem i stiftelsen. Bäckström blev senare långvarig sparbanksman och kom att personifiera den informella alliansen mellan banken och stiftelsen.

Den kvartcirkelformade fastigheten som senare blev känd under namnet Kasinonkulma inrymde bland annat biografen Casino, Hotell Casino, Restaurang Maxim, Lehtinens Café och resandehemmet Bristol.

För köpet tog stiftelsen ett lån på 3 miljoner mark i Helsingfors Aktiebank som snabbt betalades bort och ersattes med lån av den egna

kretsen – Handelssocietetens pensionsanstalt och den Petreliuska stiftelsen. Därtill övertog stiftelsen de lån på 5 miljoner mk som var in-tecknade i gården. Inkluderat skatter steg köpesumman till 8,2 miljoner mark. Skattmästaren Monnberg gick in som disponent för bolaget, som styrelseordförande fungerade arkitekten Albert Richardtson, som 1931 hade efterträtt Gustaf Adolf Tollet som delegationsordförande i stiftelsen.

Men att äga fastigheter under pågående krig och strax efter krävde – om uttrycket tillåts – sin man. Fastighetsbolaget samlade fram till 1951 på sig en ackumulerad skuld som uppgick till nästan 2,3 miljoner mark. Också om resultatet sedermera förbättrades hade stiftelsen i sitt köpbeslut dock styrts av långsiktigare överväganden. Fastigheten låg centralt och inflationen genererade värdestegring. 1957 var stiftelsen redo för en försäljning, det var nu fastighetsbolaget fick namnet Bostadsaktiebolaget Kasinonkulma, och den gamla fastigheten revs för att 1958 på hösten ge plats till ett nybygge.

Nybygget hade föregåtts av att Ab Humlegårdsgatan 5 a sålde fastigheten till en byggmästare som ombildade den till As Oy Kasinonkulma – för 110 miljoner mark. Eftersom det säljande bolaget hade förbundit sig att för hela köpeskillingen köpa affärlägenheter i det nya bolaget blev stiftelsen ägare till en räkka affärlägenheter längs Humlegårdsgatan. Utöver detta köpte stiftelsen affärlägenheter för näs-

tan 13 miljoner mark. Affärslägenheterna längs Humlegårdsgatan är fortfarande i stiftelsens ägo.

Innehavet blev som vi har sett av allt att döma aktuellt av en slump. Ålands Aktiebank var tydligen mer eller mindre piskad att sälja. Tidpunkten vart lämplig för stiftelsen och hela affären i ett efterperspektiv uppenbart lönsam.

Stiftelsen hade blivit större på fastighetssidan redan året innan affären Humlegårdsgatan 5 blev aktuell. Man hade köpt aktier i bostadsbolag i centrala Åbo, bland annat Slottsgatan 5, Aningaigatan 12, Eriksgatan 20 och Österlånggatan 41. Per 1962 låg bokföringsvärdet för dessa aktier på nästan 29 miljoner mark. Till detta kom drygt 1,2 miljoner för aktier i Ab Åbo sjukhem. Tiden efter första världskriget hade dock satt sina tunga spår i stiftelsens ekonomi. Realvärdet av tillgångarna var fortfarande 1962 lägre än realvärdet av förmögenhetsmassan 1914. Bokföringsvärdet låg nu på drygt 200 miljoner mark och också om realvärdet var högre låg det under de nästan 540 miljoner som förmögenheten uppgick till 1914, omräknat i penningvärdet 1962. Samma år kan uppmärksammas för att man vid årets slut hade hela 97,5 procent av det bokförda värdet på 211 922 896 mk placerat i aktier, mest fastighetsaktier. Bara 2,5 procent var deponerat i bank.

Finska marken tappade 1963 två nollor. Stiftelsens börsaktier bokfördes samma år till 634 066 mark och utdelningen steg till drygt

6 procent. På fastighetssidan steg den bokförda förmögenheten till 1 579 837, genererande en avkastning på nästan 10 procent. De närmaste åren växte man på fastighetssidan medan på börssidan växte endast måttligt. Nästa språng skedde i aktieinnehavet, de börsnoterade aktierna var nu uppe i nästan 1,2 miljoner mark. 1970-talet var fortsatt stabilt vad gäller avkastningen på fastigheterna medan man på 1980-talet lät börsaktieportföljen svälla. Hyresavkastningen låg kring 11 procent medan avkastningen för börsaktierna sköt i höjden för att 1983 stiga till nästan 30 procent. Glappet till fastighetssidan överbryggades på 1980-talet via medvetna hyreshöjningar för fastigheterna i centrum. Utvecklingen var hisnande. Avkastningen för affärslägenheterna steg från drygt 16 procent 1979 till 59 procent 1986.

EXPLOSIV UTVECKLING PÅ BÖRSSIDAN

Nu inträdde vad som senare har kallats de galna åren. Avregleringen av penningmarknaden resulterade i en nästan explosiv utveckling på börssidan. Den Eschnerska stiftelsen hade i god tid innan utvecklingen vände nedåt aktiverat hela styrelsen i förvaltningen av förmögenheten. Enligt K.J. Huldén hade stiftelsen sin ordförande Sven Stendahl att tacka för att man hanterade förmögenhetsmassan med odiskutabel framgång. Styrelsen hade under hans ledning gått inför aktivare omplaceringar. En ny dynamik på den delvis avreglerade marknaden

inbjöd till ett nytt grepp. Det gällde att vara alert utan att förlora den långa sikten.

1990 tog stiftelsen ett nytt steg. Man investerade drygt 14 miljoner mk i fastigheter relaterade till den akademiska ”joint venture”-satsningen i DataCity-komplexet, där Eschnerska stiftelsen i dag har en styrelseplats i Turun Teknologiaiinteistöt Oy.

Vi har sett hur framväxten av den offentligt finansierade vården påverkade möjligheterna att realisera den Eschnerska viljan. Vi har tangerat hur Stiftelsen Eschnerska Frilasaret-

tet har avvisat yttre lockelser med uttrycklig hänvisning till testamentets ordalydelser. Och vi har sett hur man vid ett slags vägs ände för de ursprungliga stadgarna har formulerat om stadgarna i Eschnerska anda för att ha kvar ett manöverutrymme.

Under tiden mellan Eschners död 1853 och grundandet av stiftelsen 1919 inrättades bland annat den kommunala ordningen i landet. Också i övrigt förändrades synen på vem som bar ansvar för vad. I nästa avsnitt ska vi schematiskt se på hur det skedde.

”ÄR DET NÅGON SOM SETT DETTA SJUKHUS?”

CARL GUSTAF ESCHNER hade i testamentet vittnat om hur han under sin långa sjukdomstid hade legat vaken i smärtor. Hans tankar hade gått till de tusentals kolleger i sjukdom som i högre grad än han hade varit ”rof för fattigdom”. Sjukdomar vidkändes inga sociala gränser, alla drabbades, men en del – bland dem Eschner – hade möjlighet att söka vård till och med utanför landets gränser.

Någon organiserad fattigvård motsvarande dagens sociala välfärd fanns naturligtvis inte på 1800-talet. Men de fattiga lämnades inte vind för våg, även om resurserna i Åbo efter återuppbyggnaden efter branden var ansträngda. Det bästa stödet, arbete, hade blivit en knappare tillgång efter de första åren av återuppbyggnad. Arbetslösheten var stor. Till detta kom att koleran 1831 och 1833 hade skördat offer,

stadssamhället hade änkor och barn att ta hand om.

Historikern Oscar Nikula finner en stor omtanke hos Åboborna. Det var enligt honom ”lättare att vara fattig” i Åbo än på många andra orter. Staden hade redan på 1700-talet ett fattighus och en arbetsinrättning där tanken var att de hjälpbehövande skulle bidra till stödet. De grundläggande frågorna ställdes redan för över 200 år sedan: Kunde fattigstödet skapa lata och ansvarslösa individer? Redan nu formulerade man tanken att stödet skulle läggas på en nivå som inte låg över vad en arbetande Åbobo kunde leva på.

I den så kallade fattigkassan fanns donationer som hade fonderats sedan 1700-talet. Den utökades på bröllop, dop och andra familjefestivitas där de mera välbärgade offrade en slant för

de fattiga. På så kallade assembléer och andra "spectacles" hörde det till att man inkluderade smärre avgifter. Kyrkan bar upp kollekt och allmosor lades i fasta bössor vid kyrkdörrarna. Liknande bössor fanns på bron över ån och på rådsturättens och kämnarsrättens bord. Kanske var tanken att dömda i något slags ruelle sökte lindring i sin samvetsnöd?

Därtill fanns en lag som stipulerade att en åttandedels procent av bouppteckningsvärdet på den avlidnes egendom skulle tillfalla fattigkassan. Carl Gustaf Eschner kom den vägen efter sin död att, som vi har sett, utöka kassan med drygt 55 silverrubel.

Också de fattigaste behövde tak över huvudet. Det gamla fattighuset i Kyrkokvarteret hade brunnit ned 1827, ett provisoriskt fattighus byggdes i Klosterkvarteret. Fattighjonen inhystes provisoriskt i gamla Gadolinska utrymmen på Surutoins tomt vid nuvarande Kaskisgatan. Borgaren Maskulins gård utanför Tavasttull kunde ta emot en del, och ett nybygge nära Gertrudsbacken kunde 1831 ta emot sina första fattighjon. Huset beskrivs som ett ståtligt tvåvåningshus med möjligheter att svara mot tidens höga anspråk.

700 BERÄTTIGADE TILL FATTIGSTÖD

Gertrudsbacken blev dock snabbt föremål för kronans intresse. Skarpskyttebataljonen hade behov av utrymmen och kronan och församlingen slöt en affär som tillät församlingen att

bygga ett nytt fattighus i hörnet av Humlegårds- och Eriksgatorna (där senare posthuset länge fanns) – ett tvåvåningshus i tegel, som stod färdigt en bit in på 1850-talet.

Några siffror illustrerar omfattningen av fattigdomen. Åbo hade 1830 nästan 11 000 invånare, 472 fick fattigstöd. Antalet fattiga som fick stöd hölls mer eller mindre konstant när folkmängden ökade på 1830-talet. 1845 uppgick fattiga som fick stöd till 931 personer för att 1850 vara nere i 614 personer. När Eschner dog hade staden cirka 700 personer som klassificerades som berättigade till fattigstöd. Stadens folkmängd låg då kring 13 500 personer.

När Eschner flyttade till Åbo 1830 uppgick pigor och drängar till drygt en femtedel av stadens befolkning. Pigor, drängar, kuskar, bodbetjänter och lärlingar arbetade på gränsen till livegenskap eftersom de fick mat och husrum av gårdens – man bodde i regel där man arbetade – huvudman. Men någon anställningstrygghet fanns inte. Blev man av med sitt jobb måste man inom fjorton dagar ha fått ett annat – annars hade man status av lösdrivare. För en man innebar det att man kunde överlämnas till de ryska militärmyndigheterna. En kvinna i motsvarande situation levde under hot att föras till spinnhuset. Ett spinnhus var en så kallad korrektionsinrättning där man gjorde rätt för sig genom att spinna garn. Det sista spinnhuset i Åbo drogs in 1871.

Fattigvårdsförordningen av 1852 kom till som en följd av samhälleliga förändringar.

Lantbruket kunde inte längre ge försörjning åt alla på landsbygden, i städerna började manufaktur av varierande slag locka till sig arbetskraft. En första urbanisering – dock blygsam – skapade ett nytt läge. Samhället, det allmänna – kommunerna kom formellt till på 1860-talet – skulle i växande grad bekosta fattigvården med skattemedel.

Fattiga hade tidigare betraktats med antingen förakt eller medlidande. När landsbygdens växande skara av obesuttna delvis drog in i städerna började man se fattigdomen – och dess synligaste uttryck tiggeriet – som en samhällsfara. Även om man inte längre såg fattigdomen som ett uttryck för individuell olycka betydde det inte att de fattiga ens var nära den form av subjektiv rätt till stöd som välfärdstidernas mindre bemedlade har tillskrivits i lagar.

DET ALLMÄNNA AXLAR STÖRRE ANSVAR

Under Eschners sista hela levnadsår skedde dock den formella förändringen att det blev kommunens – det allmännas – sak att ta hand om sina fattiga. Det skrevs in i den tidigare nämnda fattigvårdsförordningen 1852.

Stadsfullmäktige godkände 1880 ett reglemente för fattigvården som gav hanteringen en organisation. En verkställande direktör skulle en gång i veckan förrätta inspektioner på fattighuset. Föreståndaren som bodde på fattighuset hade stora kommenderande rättigheter. Fattighuset var också ett arbetshus, där de som kun-

de skulle utföra arbeten som motsvarade deras krafter och ålder.

Fattighuset ersattes de närmaste decennierna av så kallade kommunalhem, som senare benämndes åldringshem – men då hade de här hemmen redan börjat omfatta också icke-fattiga som behövde omvårdnad. Livet på Eschners tid stod för en glidande skala av personlig välfärd. Också den som hade arbete drabbades av sjukdom – akut som kolera men också i form av svaghet till följd av dålig kost och undermåligt boende. Medellivslängden var nästan bara hälften av dagens, även om det hände att burget folk utan hälsoproblem kunde nå hög ålder.

Ett socialt skyddsnät av modernare snitt stod också så kallade understöds-kassor för. Handelsmän, hantverkare, sjömän och livsmedelshandlarna i lägret ”finska borgare” hade egna kassor, av vilka handels-societeten kunde betala ut stöd som nästan motsvarade en diversearbeters inkomst. Änkor efter ståndspersoner kunde lyfta stöd ur testamentsfonder som förvaltades av magistraten.

Vid sidan av det allmänna bekämpade frivilliga organisationer fattigdomen. En fruntimmersförening grundades i Åbo 1849 – alltså vid en tidpunkt då fattigdomen i staden hade nått en åtminstone tillfällig höjdpunkt. Det är dock skäl att minnas att ”de fattiga” är ett vitt begrepp. Det fanns familjer i gigantisk misär utan slut, men det fanns också familjer som behövde hjälp med att komma på fötter. Det fanns gamla, ensamma kvinnor som fortfarande kunde

klara av ett visst mått av arbete. Och det fanns massor av barn i de fattiga hemmen.

Fruntimmersföreningen i Åbo hjälpte 1849 95 familjer, omfattande 329 personer. Hjälpen bestod av kläder och skodon till barn som sattes i skola. Därtill försåg man en del hushåll med ved. Parallellt löpte hela tiden diskussionen om huruvida insatserna kunde leda till tilltagande lättja och håglöshet.

Föreningen fick rätt snabbt en vad föreningshistorikern Einar Holmberg 1949 kallar en feminin karaktär. Man började rikta in sig på att "dana fattiga, värnlösa och vanvårdade barn av kvinnokönet till dugliga tjänstehjon". Föreningens "räddningsanstalt för fattiga, värnlösa och vanvårdade flickor" slöt avtal med målsmän och tog in flickor i 12-årsåldern för undervisning i religion och räknekonst, liksom i de vanligaste sysslorna i ett hushåll.

Tjänstehjon förutsattes kunna spinna, väva, sy slätsöm, tvätta, stryka, baka etc. Föreningen ställde krav: 1854 hade de tolv flickorna i anstalten producerat bland annat 149 alnar bomulstyg, 316 alnar lärft, 2,5 dussin näsdukar, 54 alnar förklädestyg.

Det var till denna förening Carl Gustaf Eschner testamenterade 1 000 rubel silver "för bildande af (icke Symamseller, utan) dugliga tjänstepigor". I den så formulerade viljan ingick en passning till samtiden: En symamsell var i Eschners ögon en dam av vilken man inte väntade en vad vi idag kallar arbetslivskarriär. Vår donator visar upp en modern sida.

DEN MODERNA MEDICINENS GENOMBROTT

Vi betraktar en tid – mitten av 1800-talet – som dateras som den moderna hälsovårdens genombrott. Den första internationella kongressen för hälsovård arrangerades i Bryssel 1852. Men medicinen som disciplin var mer teoretiskt inriktad än praktisk. Dödligheten var stor och man levde och dog enligt "Gud giver, Gud tar"-filosofin. Bakteriologins frammarsch låg en bit fram i tiden. Den ungerske professorn Ignac Semmelweis upptäckte att hygien och renlighet minskar dödligheten vid operationer och födslar kom först på 1840-talet.

Nya rön reste långsamt. Den i dag självklara synen på hygien landade hos oss på 1870-talet när Josef A.J. Pippingsköld undersökte varför dödligheten hos barn som föddes i bastun var mycket lägre än om det skedde på sjukhus. Man började nu hetta upp instrument och betona rena kläder och sängkläder.

I Åbo började man fästa uppmärksamhet på en yttlig hygien, i dödlighet höll vi till i rejält bakvatten jämfört med grannarna i väst. Missväxt och allmän fattigdom bidrog. Fortfarande trodde man att sjukdomar spreds enbart via luften och inandningen. Kirurgerna rengjorde inte instrumenten mellan ingreppen. Professor Jakob Estlander sägs ha haft en operationsrock som liknades vid ett harnesk, torkat blod och torkade vävnadsvätskor hade bepansrat rocken. Att man överlag började betona hygien och renlighet var ett resultat av att

finländska läkare vid sekelskiftet gjorde många studieresor till Tyskland.

Givet de bristande insikterna i medicin var det naturligt att dödsstatistiken toppades av smittosjukdomar: tuberkulos, tyfus och dysenteri. Men också diagnostiken var eftersatt, de facto stod de odiagnostiserade för en högre dödlighet i 1850-talets Finland. Om tuberkulosen och dysenterin stod för 4 300 dödsfall var uppgick de odiagnostiserade till 6 700. Kategorin övriga farsoter stod för 14 000 av totalt 47 000 avlidna. Allmän svaghet – sannolikt svält och dålig näring – bokfördes som dödsorsak i 4 100 fall.

I Finland började man fästa uppmärksamhet på den allmänna hygienien också utanför vårderna, i boendeförhållanden, matvanor och barnavård. Åbo var i kraft av Åbo Akademi och dess medicinska expertis centrum för utvecklingen. Ett Collegium Medicum hade grundats av kejsaren i början av den ryska tiden. Kollegiet hade karaktären av en medicinalstyrelse, men när den termen togs i formellt bruk verkade de statliga ämbetsverken redan i Helsingfors.

Det av Engel reglerade Åbo ställdes till en början inför ekvationen att man hade ett lägre antal läkare som skulle hantera bland annat epidemier som hade getts större smittomöjligheter i en tätare bebyggelse. En ambition av social vilja fanns. Men de framtida systemen låg bakom ett hörn långt borta. Generellt var det privata initiativ som gällde framför insatser av det allmänna.

Som ett ödets ironi drabbades Åbo exakt på dagen fyra år efter branden av en första ko-

leraepidemi. Det skulle komma flera, och de innebar att en långsam systematisk utbyggnad av en långsiktig vård då och då fick se sig omkullsprungen av akuta behov. Den första koleravågen skördade som vi sett tidigare stora offer. Drygt 60 procent av de insjuknade avled. När koleran återkom 1848 var effekterna lindrigare, 151 insjuknade – men å andra sidan avled 82 av dem. När koleran 1853 fick en indirekt betydelse för Carl Gustaf Eschner – han blev fosterfar – insjuknade drygt tusen Åbobor och drygt 500 avled (ca 70 av dem ryska soldater).

VÅRDEN BLIR KOMMUNALT DRIVEN

Eschner däckades slutligt av lungsoten, som tuberkulosen kallades vid denna tid. Den nådde sin kulmen – i antal döda per invånare – redan på 1820-talet. Åbo låg för övrigt under nästan hela 1800-talet över landets medeltal när det gäller dödlighet i tuberkulos. För övrigt är diagnosen tuberkulos vid denna tid kanske mera en paraplydiagnos. Den medicinska skickligheten att skilja mellan tuberkulos och andra lungsjukdomar var ännu inte utvecklad. Tuberkulosens utbredning i städer nådde maximum mellan 1840 och 1880, men alla diagnoser ställdes inte av läkare utan ibland av präster.

Någon hundraprocentig säkerhet om huruvida Eschner avled av tuberkulos finns inte. Vi har sett hur han sommaren 1842 konsulterade den svenske medicineprofessorn Huss och fick beskedet att han hade en "åkomma i strupen som var svår att bota". Det utesluter inte tuber-

kulos. Men vill man vara strikt formalistisk har vi ingen officiell dödsorsak.

De första sjukhusen i storfurstendömet var statliga och det gällde ännu in på 1920-talet. Det första helkommunala sjukhuset föddes som idé på 1880-talet. När Åbo 1892 i den frågan hade avancerat till kommittéstadiet återstod ännu nästan sju år innan man kom till något slag av skott. Man kalkylerade med årliga driftskostnader om nästan 60 000 mk (kan jämföras med Magnus Schjerfbeck's uppskattning: 36 500 mk). Eschnerfonden låg samma år på 778 000 mk.

Efter några studieresor till bland annat Stockholm, och kanske via en höjd ambition, visade det sig att kalkylen hade varit för optimistisk. Den steg till drygt 1,1 miljoner mk, men sjönk via smärre justeringar till drygt 840 000 mk. Kommunalsjukhusets första byggnader stod klara 1913. Två år senare skulle de Eschnerska pengarna tangeras i diskussionerna om den fortsatta utbyggnaden av sjukvården i staden. Fonden hade i Handelssocietetens hägn vuxit till 2,6 miljoner mark, men, som vi sett tidigare blev det inget närmande mellan staden och handelssocieteten.

NÅGON SOM SETT DETTA SJUKHUS?

I Eino Jutikkalas Åbo stads historia 1856–1917 får ett referat av diskussionerna denna lakoniska slutkläm: Men är det någon som har sett detta sjukhus?

Det stora genombrottet för kommunala sjukhus skedde på 1930-talet, då kommunerna

i Åbonejden tog över ansvaret för renoveringen av länssjukhuset och dess driftskostnader – efter en stat som hade förklarat sig ovillig att axla fortsatt ansvar. Enligt experter på vårdadministration kan denna ekonomiska rockad anses vara startskottet för den kommunalt drivna vården i landet.

Men som namnet säger var länssjukhuset långt ifrån enbart ett sjukhus för Åbo stad och dess invånare. Till exempel 1920 förfogade Åbo över endast 20 av 188 platser. Vården expanderade betydligt på 1930-talet, 540 platser 1939 hade 1950 blivit 639 och 1960 845 platser.

Krigen ställde sedan landet inför ett växande behov av specialistsjukvård och landet fick sina centralsjukhus – med en lagbaserad skyldighet för kommunerna att stå för hälften av kostnaderna. Helt och hållet kommunala blev centralsjukhusen 1957. Det sista statsägda sjukhuset blev kommunalt 1965. Länssjukhuset överläts till kommunerna 1958, i praktiken till förbundet för Åbo Universitets Centralsjukhus.

FEMTON SJUKVÅRDSDISTRIKT!

Carl Gustaf Eschner hann inte se mycket av den medicinska utvecklingen. Han växte upp och levde under tid av hygieniskt sett bristfälliga – snarare kanske undermåliga – förhållanden. Den första förlossningen på sjukhus ägde i Åbo rum 1866. Några år innan hade senaten delat in landet i – jämför 2010-talets vårdreform – 15 sjukhusdistrikt. Åbo hade på 1700-talet fått landets första och det svenska rikets andra sjuk-

hus, Åbo Lazarett, som 1759–1784 verkade vid åstranden i hörnet av – med dagens gatunamn – Eskilsgatan och Västra Strandgatan.

Det rörde sig om blygsamma inrättningar. Det första året fanns nio platser och antalet patienter som strömmade igenom under de första åren låg mellan 100 och 250. Sjukhuset fick inte befatta sig med personer som drabbats av farsoter, obotligt sjuka, barn under fyra år och ”åldringar” över 50. Åbo Lazarett fungerade en tid också som ÅA-relaterat undervisningssjukhus. Dess första läkare hette Johan Haartman, han var utbildad i Uppsala och var den första medicine professor som var född i landet.

Sjukhuset fick inga pengar av staten, finansieringen kom den för tiden normala vägen: kollektor i kyrkan, lotterier och donationer. Lasarettet fungerade under sina sista år i hörnet av dagens Slotts- och Lasarettsgator, därav namnet, som togs i bruk efter Åbo brand.

Åbo Lazarett är föregångare till dagens universitetscentralsjukhus, och skulle som vi sett i slutet av 1800-talet få en underläkare vid namn Lennart Stråhle, utbildad i Helsingfors, och från 1899 till 1921 överläkare för lasarettet, som nu kallades länssjukhuset. Stråhle var en stark och påstridig personlighet och deltog på 1910-talet aktivt i diskussionerna om vilken typ av sjukhus bäst skulle motsvara den Eschnerska viljan.

Men Lennart Stråhle var inte fientligt inställd till den Eschnerska viljan i sig. Han satt i Eschnerska frilasarettstiftelsens styrelse, som

vice ordförande 1919–1924 och som ordförande 1925–1929. Han representerade en falang som tolkade testamentet friare än de som fattade besluten för fondens/stiftelsens del.

Att man måste tolka den mot ett väldigt rörligt mål är klart. Sjukvården i landet och Åbo trampade i barnskorna. De mest akuta insatserna sattes i början in på veneriska sjukdomar, en omständighet som tillskrevs det stora antalet ryska soldater i staden. Kronan tog också ett ökat ansvar, från och med 1814 svarade man för vården av veneriska och andra patienter. Parallellt finansierades dock betydande delar av vården med donerade medel.

Sjukdomsbilden breddades i takt med ökad medicinsk kompetens. Sjukhusen bytte namn och inriktning, ibland på grund av akuta lägen. Under Eschners första år i staden kom sjukhuset att kallas feberlasarettet. Förlossningsavdelningen vidgades när fattigvården formellt fick avstå Surutoin-fastigheten, fem av tolv sängar på sjukhuset var dock reserverade för fattiga. Friplatser för fattiga var en del av systemet också senare när till exempel det Spoofska privatsjukhuset i början av 1900-talet hade två friplatser som bekostades av staden. Mindre privata sjukhus kom och gick – inte sällan via konkurser – i 1900-talets Åbo. Ett återkommande tema var bristen på sjukhusplatser. Platserna för medellösa var givetvis ännu färre.

Föreningen för tuberkulosens bekämpande i Åbo grundades 1911 på initiativ av Åbo Läkareförening. Lennart Stråhle presiderade vid det

stiftande mötet. Den medicinska utvecklingen hade nu nått ett skede av större exakthet, kunskapen om orsakssamband hade blivit större. Det kom att ha bäring också på de Eschnerska pengarna. Henry Nygård hävdar i Åbo Läkarsällshets 150-årshistorik att sjukdomarna och hela samhällets sjukdomspanorama hade förändrats på ett sätt som praktiskt taget omöjliggjorde en ordagrann tolkning av testators önskemål.

ENBART FÖR TUB-PATIENTER?

Det Eschnerska testamentet hade fått ytterligare en aspekt att diskutera: Skulle sjukhuset byggas för vård av flera sjukdomar eller enbart med tuberkulosen för ögonen? Lennart Stråhle hörde till dem som ville tolka Eschner allmännare. Enligt honom hade testator inte velat framhäva den ena eller den andra sjukdomen, snarare hade han varit ute efter att skaffa lindring i största allmänhet och hade därför haft ”det mänskliga lidandet i alla dess former” för ögonen. De Eschnerska pengarna hade senast nu blivit en attraktiv bricka i stadens allmänna sjukvårdsplanering. Mot varandra stod medicinska, politiska strävanden och viljor med båda elementen sammanflätade.

Lazarettet, sedermera länssjukhuset, hade 1881 flyttat från stenkasernen vid dagens Martinsbro till sin nuvarande miljö på Kinabacken. Antalet platser var nu uppe i 140 – med en årlig

kapacitet om cirka 1000 patienter. Den kirurgiska sidan utvecklades snabbt, inte minst tack vare Lennart Stråhles utbildning på området.

Dagens läsare överraskas möjligen av att man redan under seklets sista år lyckades avlägsna en cancersvulst i magsäcken. I och med den medicinska utvecklingen blev platsbristen markant – trots att man lyckades stävja de veneriska sjukdomarna och den vägen lyckades frigöra platser. Länssjukhuset expanderade kraftigt de kommande decennierna. Från och med 1958 blev länssjukhuset ett universitetscentralsjukhus, som 1968 kunde flytta in i ett nytt byggnadskomplex vid Tavastlandsvägen – ett komplex som 2018 försågs med en rivningsdom. Landet fick 1991 en lag om specialistsjukvård och ÅUCS blev en del av sjukvårdsdistriktet.

De två organisationerna gick samman på 2000-talet, och stadens kirurgiska sjukhus fogades till distriktet 2004. När denna sjukvårdsorganisation var som störst bestod den av cirka 1600 tjänster, fördelade på ÅUCS och fyra kretssjukhus, bland vilka kretssjukhuset med relevans för det Eschnerska testamentet heter Åboland sjukhus och är när detta skrivs ett af-färsverk med en hotad status – en status vi längre fram ska se att har varit legio.

Sjukvården och fattigvården började redan under ryska tiden lyda under ett särskilt socialutskott i senaten – efter att tidigare ha lytt under handels- och industriutskott. Socialutskottet omvandlades snabbt i det självständiga Finland

till ett socialministerium med bland annat en underställd byrå för fattigvården. Ministeriets agenda var trots allt i stort sett den samma som gällde på 1800-talet: Det gällde att bekämpa eländet. Fattiga, lösdrivare och alkoholister behövde vård och man ville främja barnskydd och nykterhet.

En förordning från 1879 förutsatte att alla städer hade en hälsovårdsnämnd. Nämnden i Åbo, tillsatt 1885, tog som första stora uppgift att av hygieniska skäl planera ett system för vatten och avlopp. De första ledningarna grävdes ned 1895, men vattenledningarna kom i huvudsak till i början av 1900-talet, då man grävde upp gata efter gata. Vid samma tid började man elektrifiera staden – som fortfarande utgjordes av rutstaden – via elbolaget Oy Electron Ab, som ägdes av kommerserådet Magnus Dahlström och Henning von Rettig. Industrimännen hade börjat sätta sin prägel på staden.

Något socialförsäkringssystem fanns ännu inte – det hade dock tangerats redan 1888 – och länge var olycksfallsförsäkringen för arbetare det enda socialskydd som fanns. Gamla, sjuka och arbetsoförmögna hade inget skyddsnät som fångade upp dem. Den första folkpensionslagen godkändes 1937 och efter krigen byggdes dagens välfärd upp inför den efterkrigstida generationens anstormning. Familjepolitiken fick instrument som barnbidrag, moderskapsbidrag och ett rådgivningsnät. Fattigvården bytte 1956 namn till socialhjälp och på 1960-talet

byggdes pensionssystemet ut för den arbetande befolkningen. Från och med 1964 har samhället betalat ut dag- och moderskapspenning som ersättning för förlorad inkomst. Kostnader för mediciner och läkarbesök har ersatts.

Den grundläggande idén med välfärdsbygget är att individen under hela livscykelns skulde fångas upp av ett skyddsnät. Social- och hälsovården ska inte tillåtas vara beroende av medborgarens inkomster. Men alltid möts inte systemets avsikter och dess möjliggörande resurser. Det ger rum för kompletterande resurser – bland dem en konkretiserad idé från 1853.

ESCHNERS VILJA OCH FÖRÄNDRADE VILLKOR

Steket från Carl Gustaf Eschners ”Jag har under min långa sjukdomstid...” till dagens Välfärdsfinland omspannar nästan 170 år.

Fattigvården har bytt namn och innehåll. Sjukvården har utvecklats på ett sätt som 1800-talets finländare aldrig kunde föreställa sig.

Men ett finns kvar: Carl Gustaf Eschners vilja – och de pengar han donerade för att möjliggöra en konkretion i samma anda.

Hur har den viljan, andan, förverkligats? Vad gör stiftelser som ställs inför en föränderlighet som åtminstone delvis rubbar de ursprungliga cirklarna?

Vi närmar oss de nyckelfrågor som Stiftelsen Eschnerska Frilasarettet ställdes inför från och med dag ett.

Men innan vi närmar oss de frågorna ska vi summariskt binda ihop stiftelsen med Åbolands sjukhus – en samlevnad som kuriöst nog börjar

när stiftelsen hade fyllt 50 år, och som skulle bli lika intim som permanent nästan alla de kommande 50 åren. Hade det fått bero på sjukhuset och stiftelsen skulle relationen ha förtätats och kvarstått.

Nationell vårdpolitik har dock velat annat.

ETT SJUKHUS TRÄDER FRAM

VI MINNS FRASEN i Åbo stads historia: Är det någon som sett detta sjukhus? Formuleringen andas inte historisk-vetenskaplig distans, snarare en irritation, möjligen baserad på att frilasaretsfonden och stiftelsen under årens lopp hela tio gånger har avvisat samarbete med främst Åbo stad. Man har agerat utifrån samma tankemönster: Eschners vilja måste följas och den är kodifierad i stadgarna. Längre närde man dessutom förhoppningen att man en dag skulle ha resurser nog att uppföra ett eget frilasarett.

När Stiftelsen Eschnerska Frilasarettet hade nått den respektabla åldern av 50 år fick man syn på ett sjukhus.

Den idé som med åren växte ut till stiftelsens långvariga huvudtanke – stödet till Åbolands sjukhus (ÅS) – kan dateras till 1969 då Fruntimmersföreningens barnhem på gården bakom sjukhuset vid Kaskisgatan började få brist

på klienter. ÅS hade i och för sig användning för utrymmena men inte pengar till hyran. Så föddes den första kontakten till Stiftelsen Eschnerska Frilasarettet.

Stiftelsen hade en stabil ekonomi och letade efter stödmottagare som svarade mot den av Carl Gustaf Eschner uttryckta viljan. Sjukhuset å sin sida var redan då hotat av centraliseringskrav. Det krävde en kraftansträngning från de åboländska kommunernas sida innan ÅS 1971–1972 kunde trotsa stängningskraven och blicka vidare. Vi ska inte trötta ut läsaren med detaljer, men den Eschnerska närvaron vid Kaskisgatan 13 och 15 har med åren blivit så stor att man inte kan förstå dagsläget utan en tillbakablick.

Kommunala förtroendemän ute i Åboland såg barnavdelningen och förlossningarna som det viktigaste argumentet för ÅS existens. Mycket skulle förändras under åren. Men den

kommunala uppbackningen svek inte. På statligt håll suktade man redan nu efter storkommuner. Men ÅS byggde sin existens på två i det sammanhanget udda inslag: den lilla skalan och vård på svenska. Stora ÅUCS hävdade – åtminstone inofficiellt – att barnavdelningen på ÅS var för liten. Det kan noteras att ÅS också utbildade barnskötare för sydvästra Finland.

STEG ETT: LÅN SOM EFTERSKÄNKTES

ÅS ville utvidga, staten (läs: tjänstemän) var inte välvillig, men på 1970-talet kunde politiken ännu styra detaljer. ÅS gick in för att bli ett lokalsjukhus med en allmän avdelning. Eschnerska stiftelsen lät förstå att man kunde stöda aktiviteter som inte berättigade till statsbidrag. De första insatserna på 1970-talet bestod av lån – som 1974 efterskänktes, en första donation värd cirka 400 000 mk.

Nu kom offentligheten ÅS till hjälp. ÅU kunde berätta om statens ovilja att investera i en utbyggnad. De totala kostnaderna för bygget beräknades till 8 Mmk, de årliga driftkostnaderna till 2,7 Mmk. Stiftelsen lovade 800 000 mk under tio år – vilket motsvarade ett lån på 5 Mmk. Sune Blomqvist, mångåriga ekonomidirektör vid ÅS och författare till ÅS 50-årshistorik skriver att ÅS låg de Eschnerska villkoren nära och stiftelsen behövde lämpliga mottagare. Ett samarbete som skulle bli långvarigt hade fått mer eller mindre institutionaliserade former.

Eschner dök upp nästa gång i mitten av 1980-talet. Nybyggnaden invigdes i juni 1986 och stiftelsen hade trätt in som betalare av statsandelar för en del nyinrättade tjänster. Man framträdde för första gången offentligt som sjukhusets välgörare. (Det hade förvisso försiktigt skett redan 1983.) Där tidigare största möjliga diskretion hade varit stiftelsens önskan uppvaktade man vid invigningen sjukhuset med en gåva på 350 000 mk – avsedd för avancerad sjukhusteknologi.

Det skulle bli många liknande insatser, med samma teknologiska mål. Som villkor ställde stiftelsen en långsiktighet när det gällde beslutanderätten över ÅS. Man ställde sig på de åboländska kommunernas sida. Det är en position man aldrig har lämnat.

ÅS hade vid den här tiden också poliklinisk verksamhet och man behövde mera resurser inom inre medicin. Med hjälp av stiftelsens löfte att finansiera statsandelen under två och ett halvt år kunde man anställa en avdelningsläkare i inre medicin. När 1990 gick mot nyår var det en sjukhusledning med stort självförtroende som överlät ett ”funktionsdugligt sjukhus med goda förutsättningar att betjäna den åboländska befolkningen och distriktet i övrigt”. Notera ordningsföljden.

ÅS skulle vid årsskiftet 1990–1991 bli en del av sjukvårdsdistriktet. Man hade inre medicin, kirurgi, barnsjukdomar, gynekologi och otologi (öron). Läkarkåren bestod av specialister och ”donatorn” – så kallas Eschnerstiftelsen i histo-

riken – hade möjliggjort att utrustningen fyllde högt ställda krav. Fonderna hade gett Åbolands ett försprång framför andra sjukhus i distriktet.

ÅS leddes av en direktion med nio åboländska representanter. Ovanför direktionen fanns sjukvårdsdistriktets styrelse med verkställande makt. Den igen bevakades av ett mammutfullmäktige. Det lilla, som byggde på språklig service på patientens modersmål, var just det – en liten enhet i en stor organisation. David och Goljat-perspektivet skulle gälla i decennier, dock med varierande intensitet.

Sjukhuset utvecklades snabbt. Nya begrepp, och grepp, föddes: dag- och korttidspatienter. Tittthålskirurgin kom in i bilden, medan barnavdelningen föll bort. Men kirurgin krävde en tredje operationssal och polikliniken en enhet för den svällande endoskopin. Eschnerska pengar trädde igen in. Man antydde dessutom ökade belopp i regelbundna rater under en fyraårsperiod.

Åbolands sjukhus kände att man hade luft under vingarna. I särställning bland möjligheterna stod den Eschnerska stiftelsen, men också grannstiftelsen C.G. Sundell var med på ett hörn. Man lydde under distriktet, men hade tre ”stridsrop” som gav råg i ryggen: språket (både svenskan och finskan), kvaliteten och decentraliseringen. Trots småskaligheten ansågs konkurrensförmågan vara god, och man hade fått med S:t Karins, Pikis i delansvarsområdet (ÅS administrativa benämning inom distriktet).

STIFTELSEN HAR STÅTT FÖR SEGEL

När Sune Blomqvist 2001 avrundar 50-årshistoriken skriver han att donatorernas roll har varit stor inte minst när sjukhuset har stått vid förändringens vägska. Men någon automatik har sjukhuset inte kunnat räkna med. Det har gällt att övertyga donatorerna på samma sätt som man har brutit arm med myndigheter.

Hade man då gått med lånta segel mot framtiden? Skribenten besvarar sin fråga med ”att vissa stora segel inte är egna, men det är besättningen och redarna som lappar och underhåller dem”.

Den språkliga bilden var väl vald.

Det skulle blåsa upp till mindre stormar under den fortsatta seglatsen.

Vid 2000-talets ingång tog diskussionerna om centralisering och specialisering ny fart, medan ÅS stod för en bredbasig vård på patientens modersmål. Det är två synsätt som kan ha svårt att hitta ett gemensamt språk.

Egentliga Finlands sjukvårdsdistrikt – i dagligt tal distriktet – lanserade en strategiplan. ÅS-ledningen kommenterade: Centralsjukhuset ska inte stärkas genom att man tar av oss som man tagit av andra kretssjukhus. Distriktet hade ondgjort sig över att man hade det högsta antalet kretssjukhus i landet. Man hävdade att självständiga kretssjukhus inte är tillräckligt kostnadseffektiva och kan inte garantera vårdkvaliteten. ÅS-ledningen kontrade: Åbolands sjukhus är ett modernt sjukhus, kanske moder-

Åbolands sjukhus, i nästan femtio år huvudsaklig mottagare av stöd.

Stiftelsen har backat upp de medicinska ambitionerna hos Åbolands sjukhus.

nast vad gäller apparaturen. Kvaliteten är garanterad. Man är flexibel, man har en duktig och motiverad personal. Antalet patientklagomål var lägst i landet. De flesta nyckeltal gav sjukhuset solitt ryggstöd.

Distriktets strategi uteslöt inte att de gamla kretssjukhusen hade en egen direktion och förvaltning. ÅS förtroendemannaledning såg det som en viktig poäng, men hoten hängde kvar: Kretssjukhusen borde gå ihop med centralsjukhusen – eller bli en del av hälsostationsnätet. I detta läge expanderade ÅS. Man startade en hörselenhet och siktade på att fördubbla staroperationernas antal.

Man ville fortsätta att gå i spetsen. Hösten 2004 lanserades tanken på ÅS som ett kommunalt affärsverk, som blev verklighet 2006. ÅS behöll sin relativa självbestämmanderätt, den ledande läkaren fick titeln verkställande direktör och sjukhuset fick vidgad rätt att med egen budget fatta fler självständiga beslut om till exempel personal eller apparatur.

ÅS var först i landet bland kretssjukhusen att bli kommunalt affärsverk. Man ville inte bli det, men när det blev ett faktum gick man in för att gilla läget. Litenheten var fortfarande ett problem – gentemot distriktet, inte mot patienterna. ÅS utgjorde 2,7 procent av distriktets verksamhet. Men med sina 38 vårdpaket kunde ÅS vända sig också till den privata sektorn – företag och försäkringsbolag. Och man hade en stiftelse som var beredd att backa upp ambitionerna.

TOMTKÖP "EN SKÄNK FRÅN OVAN"

Sensommaren 2007 tar Eschnerska stiftelsen ett steg som kopplar den ännu närmare Åbolands sjukhus. Det blir de facto ett gigantiskt kliv – vårvintern 2019 har man ännu inte hunnat sätta ner foten. Men det beror inte på stiftelsen och inte på ÅS utan på de nationella politiska sfärerna.

Stiftelsens styrelse beslutar i augusti att lägga ett bud på Kaskigatan 15, grannen till Åbolands sjukhus. På tomten finns två gamla hus, byggrätten tillåter 28 bostäder i maximalt sju våningar. Och byggrätten kan utökas. Styrelsen motiverar: "Då fastigheten som en placering för framtiden är lockande och då vi i ett eventuellt samarbetsprojekt med sjukhuset delvis kan uppfylla C.G. Eschners testamentariska intentioner...".

Den 20 december 2007 klubbar en enhällig styrelse av köpet. Man konstaterar att placeringen sker på mycket lång sikt. Fastighetens goda läge ger flera alternativa användningsmöjligheter. Lägg den insikten på minnet, den får en betydelse. I februari återkommer man till affären och protokollför explicit att det inte finns behov av offentlighet kring köpet. Under tiden initierar man en stadsplaneändring som möjliggör byggande av utrymmen för sjukvård och åldringsvård.

Sjukhuset var naturligtvis införstått i planerna. Man kopplar nu in också Folkhälsan. Det fastighetsbolag man bildar för Kaskigatan 15 får ett neutralt namn, utan länk till namnet

Det omstridda trähuset vid Kaskisgatan 15 har bevarats.

Eschner. Det blir Kaskia FAb KOy. Man nämner pensionärsbostäder som ett möjligt alternativ för tomten. Stiftelsens skattmästare på deltid Berndt von Veh blir vd för bolaget.

I den rollen ska han de närmaste åren få uttala sig i medierna.

Man skulle påtvingas en offentlighet man hade varit mindre intresserad av. Köpet blir offentligt via ÅU den 23 februari 2008. Direktionsordföranden för ÅS Ole Åberg säger att tomtköpet är en skänk från ovan. En chans av det här slaget får man bara

en gång på femtio år. von Veh tonar ner diskussionen om framtida användningsmöjligheter. Senare på våren upprepar von Veh i ÅU: Vi söker en ram nu, och sedan målar vi bilden. En skiss har man dock beställt av arkitektbyrån Sigge, som visionerar om ett sjukvåringshus med cirka 5 000 kvadratmeter golvyta. Nu betonas också möjligheten att förena en nybyggnad med sjukhuset. ÅU-läsare som har ett hum om herr Eschner och hans testamente kan se ett samband: Håller ett sjukhusbygge trots allt på att ta form?

Efter renoveringen ska huset hysa bland annat stiftelsens kansli.

Men det är stadens planläggningsarkitekt Iina Paasikivi som är den som först ställer fram en krutdurk. Hon säger att en rivning av två hus på tomten kan bli aktuell.

De två husen är ett obebott trähus från 1831 – året efter Eschners ankomst till Åbo – som delvis står på trottoaren, och ett tvåvåningshus från 1912 på innergården. Husen har ett värde på grund av sin ålder, säger arkitekten. Men hon ställer det mot det arkitektoniska värdet av att den Bryggmanska byggnaden ska kunna fortsätta som sjukhus.

Hon nämner en tidpunkt.

Hon tror att den nya detaljplanen ska vara klar inom 2010.

von Veh fortsätter att tona ner: Ingenting är klart.

En längre tystnad inträder.

ÅS får beskedet att man får hålla proteskirurgin. Några förändringar är inte aktuella. Men direktionsordföranden Ole Åberg är trots det oroad. Distriktets uppskattade chef Aki Lindén är på väg till Helsingfors. Han har visat stor förståelse för sjukhusets svenska service.

ÅS-chefen Reijo Grönroos sällar sig till tidsoptimisterna. Han tror att en nybyggnad kan stå klar 2012, eller 2013.

"EN RIVNING VORE EN SKANDAL"

I oktober 2010 tänder Mikael Sjövall på den av arkitekt Paasikivi framlagda krutdurken. I en insändare i ÅU skriver han att det är obegripligt att Eschnerska stiftelsen och ÅS aktivt vill bidra till att utplåna Åbo stads arkitektoniska och kulturella förflutna. "Trähus med 180 år (!) på nacken utgör en bristvara i Finland. En rivning av dessa två trähus vore en skandal."

Sjövall lägger ut en adress på en webbsajt med en appell, där man kan meddela intresse att delta i en stödgrupp för husen vid Kaskisgatan 15. Också grannarna aktiverar sig. De säger att ett nybygge skulle skymma deras utsikt.

Ekonomichefen på ÅS Mona Rönnholm argumenterar i ÅU: Väggarna kommer emot, man behöver utrymmen för bäddavdelningen, man behöver fler operationssalar. von Veh på stiftelsen orkar vara optimist. Han tror nybygget kan stå klart 2013.

En månad efter Sjövalls insändare har 450 personer skrivit på appellen. ÅU intervjuar Sjövall, född på ÅS, uppvuxen i Åbo, men bosatt i Helsingforsregionen. Han hoppas på en kompromiss som möjliggör nybygge och ett bevarande av trähusen. I februari 2011 föreslår arkitekterna Panu Savolainen och Riikka von Martens att det gamla trähuset i empire görs om till "Café Eschner!".

Efter pandeldebatter, insändare och diskussioner på ett antal plan glider styrelsen för Eschnerska stiftelsen i mars 2011 in i en ståndpunkt som senare förverkligas: Bland Åbo stads tre alternativ väljer man "B" – som de facto är en plan B i ett utsatt läge. Den tryggar att empirehuset vid Kaskisgatan 15 bevaras och saneras – "om det anses stadsplanemässigt och byggnadstekniskt motiverat". Det preliminära beslutet i stiftelsen når inte genast offentligheten.

Under tiden har de nämnda arkitekterna och trähusivrarna utarbetat en skiss för hur det nya och gamla ska samsas i samma plan. Skissen utgår från att båda omtvistade byggnader bevaras. På tomtens mitt ingår ett nybygge, jugendhuset i två våningar föreslås bli vårdhem och sjukhushotell. På ÅS svarar man att aktivisterna inte har beaktat att sjukvården kräver en viss logistik och funktionalitet. Vårdutrymmen kan inte jämföras med andra miljöer där man bevarat gammalt. Stiftelsens ordförande och skattmästare träffar aktivisterna och protokollför att inget nytt har framkommit. Vi skriver augusti 2011 och ÅU berättar att ÅS och Eschnerska har arbetat fram en kompromiss – läs: beslutet från mars, plan B, nu är den offentliggjord.

Detaljplaneringen dröjer. Stiftelsen vill bygga 5–6 våningar, med pensionärsbostäder i två våningar. För ÅS reserveras två våningar, en för en bäddavdelning och en för mottagningar och administration. Stiftelsens skattmästare hoppas att nybygget ska stå klart 2014 – "förutsatt att ingen besvärar sig över planerna". Aktivisterna

skjuter in sig på de beslutande nämnderna. Arkitekt von Martens ställer i ÅU frågan om sjukhuset alls måste finnas på sin nuvarande plats. Den omtvistade tomten kunde då reserveras enbart för bostäder. Stadens planläggningsarkitekt ondgör sig över att man inte kan köra in på tomten via Österlånggatan. Ägaren till den blockerande bensinstationen – ”Teboil-tomten” – tillåter inte trafik. Sälja vill han inte heller.

von Veh får av ÅU frågan om inte sjukhuset kan verka på annan plats. Han svarar att Åbolands sjukhus är en väsentlig del av stadsbilden, och ett kulturhistoriskt värdefullt hus. Stiftelsens styrelse tecknar dock ungefär samtidigt ned en beredskap att diskutera en eventuell förflyttning av trähuset med ”skyddsaktivisterna”.

SJUKHUSET FÅR HÅLLA SIN DIREKTION

Mitt under tvisten får ÅS av distriktet beskedet att man får hålla sin direktion. Distriktet har backat från förslaget att alla kretssjukhus skulle förenas under en och samma direktion. För de tre övriga, i Salo, Loimaa och Nystad blir det dock så.

Indirekt får sjukhuset ett positivt besked också av Åbopolitikerna. Miljö- och planläggningsnämnden förordar med rösterna 8–5 en rivning av båda husen. Mot röstar De gröna och Vänsterförbundet.

ÅS tjänstemanna- och förtroendemannaledning går ut offensivt i ÅU: Den som beskyller Eschnerska stiftelsen för businessbyggande

bör inse att den också attackerar sjukhuset. Är experter på gamla hus också experter på vård? Fastighetsbolaget Kaskias ledning betonar att man redan i ett tidigt skede har meddelat att man kan överväga ett bevarande av ”empirehuset” vid gatan.

Mikael Sjövall säger det ÅS och stiftelsen befarar. Dödläget kommer att leda till en lång juridisk process. Han har skuldfrågan klar. De skyldiga är ”i Åbolands sjukhus korridorer och Stiftelsen Eschnerska frilasarettets kabinett”.

Planläggningsarkitekten Iina Paasikivi tar bladet från munnen i ÅU i november. Med 25 års erfarenhet av planläggning säger hon att det inte går att bevara trähuset vid gatan med mindre att man införlivar tomten vid Österlånggatan – Teboiltomten – med Kaskigatan 15. Men, säger hon, den möjligheten är teoretisk. Ägaren vill inte sälja och motsätter sig en tvångsinlösning.

DÖDLÄGET BRYTS – STIFTELSEN KÖPER TEBOIL-TOMTEN

Dödläget bryts i februari 2013. Stiftelsen köper Teboil-tomten, kontakterna med ägaren hade återupptagits hösten innan. Bensinstationen har visserligen hyreskontrakt till 2017, men med den takt som den här kvarnen mal är det kanske inget hinder. Säger stiftelsens skattmästare och befarar besvär över kommande beslut. I ÅU säger han i juni att byggnaden kan stå klar tidigast 2016 eller 2017.

Man ligger cirka fyra år efter den mest optimistiska tidtabell som luftades när grannntomten köptes 2008.

De kommunala besluten börjar rulla in. Byggnadsnämnden godkänner förslaget till ny detaljplan – som bevarar det omstridda trähuset. Stiftelsen förklarar sig beredd att bli ägare också till ÅS-fastigheten, men inga beslut fattas. När frågan senare tangeras sker det med explicit hänvisning till Eschners vilja. ÅS-fastigheten skulle ge en avkastning på cirka 4 procent, det är tillräckligt för stiftelsen – och: En marknadsplacering skulle kunna ge 7–8 procent, skillnaden kan anses vara ”en subvention i enlighet med testators vilja”.

En vecka innan jul 2013 får stiftelsen en julkapp av Åbo stad: Stadsplanerings- och miljönämnden godkänner planen, med rösterna 11–2, mot röstar bara Vänsterförbundet. Mitt i processen blir det vaktombyte på Eschner-skutan. Berndt von Veh går i pension och efterträds av Henrik Karlsson, som kommer från bank- och försäkringsvärlden. Tjänsten inrättas på heltid, med uttrycklig hänvisning till kommande byggprojekt vid Kaskigatan.

Karlsson verkar få en flygande start innan han ens har tillträtt. Stadsstyrelsen och stadsfullmäktige godkänner planen i maj 2014. Den politiska viljan är stor, 59 för, sju (Vänsterförbundet) mot. En av partiets fullmäktigeledamöter säger i stadsfullmäktige att en ny byggnad borde placeras närmare ÅUCS och T-sjukhuset – en vilja som distriktet senare upprepade gånger ska ställa ÅS-kretsen inför. I fullmäktigede-

batten uttalades också att staden får ett gratis sjukhus och en investering om 5 miljoner euro.

På scenen inträder nu föreningen Meidän Turku – Vårt Åbo, som hävdar att planen strider mot generalplanen. Man anför besvär till förvaltningsdomstolen. En förvaltningsjuridisk rumba startar.

VÅRDREFORM VÄCKER FRÅGOR

Beslutsfattarna i ÅS och stiftelsen ställs samtidigt allt oftare inför spekulationer om vad den statliga vårdreformen – initierad 2011 och konkretiserad och upprepade 2015 – innebär för byggnadsprojektet. Man inser att man i växande grad planerar mot ett rörligt mål, eller exaktare: mot rörliga mål. Vårdreformens tidtabell och substans lever, och det gäller också för distriktet. ÅS och stiftelsen är på väg in i ett töcken som inte har skingrats när denna bok utkommer. Stiftelsens styrelse fattar i november 2014 trots det beslutet att planeringen fortsätter. Bak hörnet väntar ett riksdagsval våren 2015. Efter valet höjer regeringen ambitionsnivån. Vården ska efter reformen ledas av landskap. Hela produktionen av vård läggs om – med målet att den ska bli bättre, billigare och tillgänglig i alla delar av landet.

Beslutsfattarna i stiftelsen och på Åbolands sjukhus befinner sig mellan barken och trädet. Sjukvårdsdistriktet skriver inte på långa hyreskontrakt så länge vårdreformen saknar tydligare ramar. Ledningen för ÅS önskar å sin sida att man fortsätter planera och förverkliga

sjukhusbygget. Man ser det som viktigt att man visar upp ett klart viljetillstånd.

Men allt är inte oklart. Åbo förvaltningsdomstol förkastar redan i december besvären mot stadsplanen. Ett halvår senare får Vårt Åbo nej av Högsta förvaltningsdomstolen, som inte beviljar föreningen rätt att besvära sig. Besvärsvägen är stängd. Det har gått ett år sedan staden uttryckte en stark politisk vilja till förmån för ett nybygge. Senare väcks andra besvär, men alla förkastas. Planjuridiskt är bordet rent.

Återstår oklarheterna på riksnivå. Vad händer med sjukvårdsdistriktet? Vilken blir modellen i vårdreformen? Hur konsoliderar sig distriktet i väntan på besked? Vilket är svängrummet för Åbolands sjukhus och – indirekt – den Eschnerska stiftelsen? Frågan om en utvidgning av Åbolands sjukhus har glidit in i ett läge där frågorna är många, svaren få.

På stiftelsen vågar man trots allt uttrycka tanken att byggnadsarbetena inleds tidigast 2017. Detta trots att en ny aktivistaktör dyker upp. Föreningen Turun Puu ja Talo vill skydda inte bara de två gårdsbyggnaderna, man vill också hindra att det gamla barnsjukhuset rivs. Föreningen har funnit en ny väg. Man går via NTM-centralen.

Regeringen lovar snabba ryck med reformen. Stiftelsens vd Henrik Karlsson tolkar det optimistiskt och sträcker i ÅU ut en hand ”till sjukvårdsdistriktet som beslutar om vilken vård som ska produceras var”. ”Vi kan finansiera ett sjukhus som är alla skattebetalare till godo. Det gäller bara att ta emot vår utsträckta hand.”

Han säger sig vänta in klara besked om vårdproduktionen. Då de ges kan Eschners och ÅS skriva ett långt hyresavtal.

Fyra år senare väntar Karlsson och Eschnerska stiftelsen fortfarande på de statliga besluten.

Ledande tjänstemän säger i något skede – de är många – att vårdreformen är i en storleksklass som förutsätter ett pilotprojekt. Affärsverket Åbolands sjukhus förklarar sig berett att agera pilot. Några svar får man inte. Därremot tillsätter distriktet en arbetsgrupp som i brådskande ordning och mitt i den nationella osäkerheten ska utreda ÅS framtid. ÅS behöver inte läsa mellan raderna. ÅUCS chefsläkare hänvisar i ÅU till att de svenskspråkiga patienternas antal vid ÅUCS har ökat i och med en växande efterfrågan på Åland och i Vasanejden. Tidpunkten är lämplig när det gäller att granska landskapets svenska sjukvård. Dess optimala plats är i ÅUCS.

Det väcker beslutsfattare i Åboland. Både Kimitoön och Väståboland (senare Pargas) förundrar sig över distriktets brådska. Varför inte invänta vårdreformens ramar innan man fattar beslut på regional och lokal nivå?

”SOM ATT SÄTTA PENGAR I EN MÖRK KORRIDOR”

På Eschner-stiftelsen reagerar vd:n Henrik Karlsson. Till ÅU säger han att staten å ena sidan vill frysa investeringar med skattemedel, varför då motsätta sig investeringar som uttryckligen sker utan skattemedel? Stiftelsen

säger sig vara villig att köpa in den gamla sjukhusbyggnaden – ”för nu äger vi den inte, vilket många tror”.

Han letar i stiftelsens minne och säger sig tro att det är sjätte gången i historien som tanken på det Eschnerska frilasarettet är nära att förverkligas. Det skulle gälla att komma till skott. Han förtydligar att stiftelsen inte har åsikter om vilken vård sjukhuset ska ge. Det centrala för stiftelsen är att trygga en vård på svenska. ÅS ger vård på patientens modersmål, det skulle inte en ”flygel vid någon centralsjukhusbyggnad” i längden kunna garantera.

Eschner-vd:n är maximalt tydlig: ”Därför är vi inte för fem cent intresserade av att sätta pengar i något sådant. Det är som att sätta dem i en mörk korridor som vi inte vet vart den leder.”

Han får flankstöd av ledarskribenten Pär Landor på ÅU: ”Det är ingen tvekan om att Åbolands sjukhus är ett bra sjukhus som behövs. Att det dessutom finns en aktör som är villig att investera jättesummor i verksamheten borde ju rimligen göra sjukhuset ännu mer attraktivt för alla som sitter och ritar upp nya vårdorganisationer och sjukhusroller just nu. Vårdreformens centrala mål är ju uttryckligen att spara offentliga medel. Nu erbjuds det en privat storinvestering i Åbo. Kan en vårdreform verkligen snabbt bort den goda privata viljan?”

ÅU sände en hälsning också till sjukvårdsdistriktet: ”Åbo och sjukvårdsdistriktet här kommer att ha en stor roll då vårdreformen spikas i vårt landskap. De ska lyssna väldigt noga på Eschnerska stiftelsen nu.”

Uppmaningen formuleras den 11 november 2015.

En dryg månad senare beslutar distriktet att man inte går med i en utbyggnad av Åbolands sjukhus på Kaskisgatan.

Styrelsen för Eschnerska stiftelsen reagerar med att man utreder alternativa lösningar inom ramen för stiftelsens stadgar. Men några slutliga beslut vill man inte fatta innan regering och riksdag formulerar den slutliga texten om den svenska servicen i vårdreformen. När detta skrivs, i februari 2019, är det fortfarande oklart om riksdagen alls hinner behandla vårdreformen – eller om den har en politisk majoritet – innan aprilvalet.

I Pargas Kungörelser är tidigare kommundirektören i Kimito Harry Bondas irriterad. ÅUCS är ute efter ett nytt sjukhus på eget område. Manuskriptet för arbetsgruppen var skrivet på förhand: Åboland sjukhus bör upphöra på Kaskisbacken. Arbetssättet påminner enligt Bondas om en diktatur. ÅS tjänstemän visar i ÅU att sjukhusets anställda utgör 2,5 procent av distriktets anställda. Blir man en del av ÅUCS och splittras på åtta vårdsektorer går det inte att garantera en vård på patientens modersmål.

DISTRIKTET MOT UTBYGGNAD

Sjukvårdsdistriktets ledning skjuter nu in sig på att det inte är kostnadseffektivt att bygga ut ett sjukhus för ett underlag på cirka 35 000 personer. Effektiviteten uppnås med ett enda stort sjukhus. ÅS direktionsordförande finner

kommentaren märklig. ÅS är tvåspråkigt, inte svenskspråkigt – alltså kan man i kraft av patientens valfrihet räkna in ett större befolkningsunderlag än svenskarna i Åboland.

Men distriktsledningen lyssnar inte. Man upprepar att man väljer riktning, och en utvidgning av sjukhuset på Kaskisgatan är inte en del av distriktets investeringsplan. Distriktsstyrelsen fattar den 15 december 2015 det väntade beslutet att det inte finns förutsättningar att bygga ut ÅS. Direktionsordföranden Ole Åberg uttrycker förvåning i ÅU. Vårdreformen är på hälft, varför denna brådska? Åberg tror dock inte att tåget har gått för ÅS. Vd:n Reijo Grönfors på ÅS kontrar med att det inte är distriktet utan kommunerna och hälsocentralerna som via remisser driver verksamheten. ÅS vill ha ett tätt samarbete med ÅUCS, men anser att man försvinner om man blir en del av ÅUCS. Den Eschnerska stiftelsens vd Henrik Karlsson upprepar att man i tio år har arbetat för en utbyggnad av ÅS och har ingen avsikt att frångå den tanken. Några pengar för ÅUCS satsar man inte. Enligt Karlsson ska man granska stadgarna för att hitta något bygge som faller inom deras ramar. Det kan vara ett servicehem, det kan vara något annat. Men någon brådska har man inte. Man avvaktar vårdreformen och de politiska texterna om den svenska servicen. Under tiden bereder man marken för de planer man har gällande Kaskisgatan och låter bland annat riva tvåvåningshuset på gården.

I mars 2016 kan pensionärsföreningarna i Åboland räkna in nästan 8000 namn till stöd

för ÅS. Sjukhuset får positiv respons också via ett internationellt kvalitetsintyg – som det första sjukhuset i distriktet.

Eschners styrelse beslutar trots alla motgångar i februari 2016 att man fortfarande är beredd att köpa sjukhusfastigheten och att sjukhuset utvidgas enligt gällande plan. I mars upprepar man: Byggnadsarbetet inleds tidigast 2019.

Parallellt överenskommer man med Yrkesinstitutet i staden att det får genomföra en renoivering av trähuset vid Kaskisgatan som elevarbete. Kostnadskalkyl: cirka 500 000 euro. Åbo är på väg att få ett av sina dyraste trähus.

"ESCHNERSKA KAN RIKTA KANONERNA ÅT ETT ANNAT HÅLL"

På riksnivå fortsätter de politiska spekulationerna kring sjukvårdens framtid. ÅS-ledningen gör sitt bästa för att se möjligheter i de få säkra besked som finns att tillgå. Sommaren 2016 upprepar man idén att ÅS som ett aktiebolag kunde vara en av de enheter som kan erbjuda blivande landskap bashälsövård.

Den Eschnerska stiftelsen ackompanjerar utifrån det inslagna mönstret att sjukhuset står för vårdens inriktning, stiftelsen stöder ekonomiskt. Juristen Marcus Henricson – som blivit något av en åboländsk hovutredare – tänker i samma banor. Han tror inte att landskapet kan bli tvåspråkigt rakt igenom, vilket gör att man behöver mindre tvåspråkiga enheter. Det skulle alltså finnas åtminstone en tvåspråkig vårdcentral som producerar basservice i Egentliga Fin-

land. ÅS – producent av specialistvård – skulle bredda sitt utbud och i den nya sitsen producera också bashälsövård.

I ÅU formulerar Henricson en suck med relevans för hela tidsperioden: Den mest frustrerande biten är att försöka tillämpa en lagstiftning som inte finns.

ÅS får överraskande nog stöd också internt inom distriktet. Revisionsnämnden konstaterar att distriktets beslut om en eventuell nybyggnad bereddes med onödig brådska, vilket försvårade en noggrann beredning. Därtill måste ägarkommunernas – Kimitoön och Pargas – synpunkter beaktas. ÅS-ordföranden kan sammanfatta: Detta är helt i linje med vad vi sagt. Revisionsnämnden skriver att en välfungerande svensk- och tvåspråkig service inte bör riskeras på kortsiktiga grunder.

Rutinerade rävar i det kommunala Åboland gläder sig åt revisionsnämndens insikt och åsikt. Samtidigt vet man att revisionsinstanser i praktiken inte har en avgörande röst när beslut fattas. På distriktet kommer ledningen med läpparnas beaktelse – ”vi märkte för sent att vi inte hade någon långsiktig planering, därför blev det bråttom.” I nästa andetag formuleras dock den brutala sanningen: Det hjälper inte att ÅS och Eschnerska stiftelsen har långsiktiga planer för sjukhuset så länge visionerna inte delas av distriktet ...

”I DEN GROPEN GÅR VI INTE”

Men de svenska kretsarna ger sig inte. På tröskeln till midsommar ber man Marcus Henricson än en gång utreda hur man bäst ska trygga den svenska vården i Åboland.

Konturerna är klara. ÅS kan fortsätta med sin specialistsjukvård som stomme i ett vårdbolag där kommunerna samarbetar med privata aktörer. Det blir nu Eschnerska stiftelsens tur att hänvisa till den etik man bär med sig ända från Eschners dagar: Vi kan inte lägga pengar i ett bolag där någon part eftersträvar vinst, säger vd Henrik Karlsson i ÅU. Det tillåter inte stiftelsens stadgar. Karlsson uttrycker inget nytt. De flesta involverade känner till begränsningarna för stiftelsens del.

Samtidigt formulerar han ett slags split vision med bäring på framtiden:

”Det här är ingen ödesfråga för Eschnerska. Vi kan fortsätta att stöda förebyggande vård och sjukvård i Åbo genom att rikta kanonerna åt ett litet annat håll.”

Marcus Henricson inser läget och säger sig hoppas på en lag om valfrihet i vården som tryggar konkurrensneutraliteten, det vill säga möjliggör för privata producenter och den tredje sektorn att konkurrera om patienterna med samma utgångsläge. ”Lagen får inte göra det omöjligt för ideella stiftelser att stöda vården, det vore idiotiskt och att skjuta sig själv i foten.”

Parallellt agerar ledningen för ÅS. Eschnerska stiftelsen får i december 2016 en förfrågan

om man kan gå med i ett aktiebolag kring vården. Man beslutar avvakta i väntan på noggrannare analyser. I inofficiella kontakter mellan ÅS och stiftelsen tangerar man möjligheten att helt nya privata aktörer kunde tänkas vara intresserade att hyra in sig i ett nybygge vid Åbolands. Ett framtida bolag har till och med ett arbetsnamn: "Ab Aboa-Eschner Oy".

Den Eschnerska stiftelsen fortsätter att markera att man är fastighetsägare. Man har inga avsikter att driva ett sjukhus.

När Marcus Henricson levererar alternativ i januari 2017 stannar stiftelsens styrelse för att stöda alternativet att ÅS utvidgas enligt planerna och att stiftelsen går med i ett ömsesidigt fastighetsaktiebolag tillsammans med sjukvårdsdistriktet "och eventuell annan likasinnad aktör". Samtidigt konstaterar man lakoniskt att modellen förutsätter att "alla parter på lång sikt förbinder sig till godtagbar verksamhetsmodell." De andra alternativen är att ÅS flyttar och stiftelsen stannar på Kaskisgatan, och att stiftelsen flyttar med ÅS närmare ÅUCS.

I Åboland tror man och hoppas på att vårdbolaget kan bli ett pilotprojekt på en framtida valfri vårdmarknad. Utredaren Henricson fortsätter att hävda att kommunerna efter en vårdreform kan köpa aktier i ett vårdbolag. På Eschnerska stiftelsen ger Henrik Karlsson offentligheten budet att stiftelsen fortsätter att lyssna till goda argument, men fortfarande gäller att man ser sig som en framtida fastighetsägare – i ett vårdbolag. Han uttrycker en lång

sikt. Den modell man går inför måste fungera i minst tjugo år. "Vi vill inte plötsligt stå där som minoritetsägare och utan styrfart. I den gropan går vi inte."

Karlsson serverar ett perspektiv med utgångspunkt i ett frilansarett med 50 bäddplatser, det som diskuteras är ett sjukhus med tio operationssalar. Eschner har inte muskler att upprätthålla ett sjukhus av det slaget.

"STIFTELSENS STÅNDPUNKT ÄR ORUBBLIG"

Men när det gäller planerna att utvidga Åbolands sjukhus är viljan klar: "Om de planerna är stiftelsens ståndpunkt orubblig", säger Karlsson i ÅU våren 2017. Han hoppas sjukvårdsdistriktet – och senare landskapet – ska förstå vikten av att man använder de tvåspråkiga strukturer som är uppbyggda kring ÅS. "Vi kunde då äga den gamla sjukhusbyggnaden tillsammans med landskapet och den nya tillsammans med en privat aktör."

Ungefär samtidigt säger direktören för sjukvårdsdistriktet, Leena Setälä, att planerna på att inkorporera ÅS i ÅUCS är begravda. Men det betyder inte att distriktet stöder en utbyggnad av ÅS på Kaskisbacken. För att läget inte ska uppfattas som lätt godkänner distriktets styrelse på senhösten 2017 en fastighetsstrategi – där Åbolands sjukhus får status av strategiskt viktiga fastigheter. Därtill kommer att en del av operationer som utförts i ÅS upphör gradvis i enlighet med den nationella strävan att ope-

rationer som kräver anestesi koncentreras till sjukhus som har jour dygnet runt. Polikliniska ingrepp skulle fortfarande tillåtas på sjukhuset.

Parallellt med inskränkningarna diskuteras möjligheten att ÅS blir kvar som en social- och hälsovårdscentral som delvis inkluderar specialistsjukvård.

Eschnerska stiftelsen säger det självklara. Man kan inte avancera snabbare än vårdreformen. Man förbereder med andra ord sitt 100-årsjubileum våren 2019 under stor oklarhet om vårdens framtid och stiftelsens framtida stödpolitik.

En bit in på jubileumsåret nås Åboland dock av ett klart besked: Åbolands sjukhus saga som affärsverk är all. Åboländska beslutsfattare inom ÅS ser sig tvungna att acceptera. Makten ligger hos distriktet. Och vill man trygga den polikliniska kirurgin vid ÅS måste man samarbeta med distriktet.

Utredaren Marcus Henricson drar slutsatsen att det privata vårdbolag man diskuterat blir svårare att bilda om ÅS överförs till distriktet. Ett klart definierat ÅS skulle ha kunnat föras över till ett vårdbolag. Om – eller när – sjukhuset splittras över en linjeorganisation i distriktet blir sitsen svårare.

Vintern 2019 beslutar distriktets styrelse att affärsverket demonteras. Även om det mesta i vårdfrågorna hänger ihop med den stora vårdreformen gäller att Åbolands sjukhus era som semisjälvständigt affärsverk är all – oavsett utgången i vårdreformen. Enligt sjukvårdsdistriktet blir dock en del av kirurgin kvar i sjukhuset.

Det sjukhus som låg inom räckhåll har med andra ord stött på dubbla problem. Vårdreformen har skapat ett moratorium, och sjukvårdsdistriktet har mer eller mindre satt ned foten när det gäller Åbolands sjukhus expansionsmöjligheter. Eschnerska stiftelsen har därför i samförstånd med ÅS inte beviljat sjukhuset några stöd sedan 2016.

NÄSTAN 13 MILJONER EURO TILL ÅS

Räknat sedan 1991 har stödsumman blivit anse- nlig. Stiftelsen Eschnerska frilasarettet har 1991–2016 beviljat ÅS drygt 11 miljoner euro – eller uttryckt i 2018 års penningvärde cirka 12,7 miljoner euro. Det har skett i samarbete med sjukhuset på specificerad årlig anhållan – inte sällan för sjukhusteknologiska investeringar som sjukhuset annars hade blivit utan. Stiftelsen har i högsta grad bidragit till att med stadgarnas ord ”upprätthålla eller med bidrag stöda sjukhusinrättning”. De facto kan ”eller” ersättas med ”och”. Man har både upprätthållit och stött ett sjukhus.

Denna insats till trots har sjukhus som kategori under senare halvan av 2010-talet inte varit stiftelsens huvudmottagare av stöd räknat i procentuell andel. 2015 hade man redan en fördelning som glidit mot det förebyggande. Sjukhus erhöll 37 procent, åldringshem 17 och förebyggande insatser 46 procent av det årliga stödet. 2016 var siffrorna 24, 25 och 51 procent.

ATT LEVA UPP TILL EN VILJA

CARL GUSTAF ESCHNER inledde karriären med traditionell bod- och bondhandel, men kom under Åboåren att – med en senare term – sprida riskerna. Han breddade spektret, inte minst via valfisksbolaget, som också hade den allboensiska dimensionen att hämta in pengar till regionen, att vara en aktiv part i hembygden.

Den Eschnerska stiftelsen har sedan starten för hundra år sedan arbetat per liknande mönster. Man har förökat förmögenhetsmassan med en blick stadigt på ett sjukhus in spe. Men ju längre väntetiden har blivit, desto intensivare har man försäkrat sig om att finna också andra vägar att leva upp till testators vilja – speglad i de genomgripande förändringar och de nya villkor som samhällsutvecklingen obönhörligen har stället. Vi såg i förra avsnittet hur den förbyggande vården har blivit allt viktigare. När

de stora summorna till Åbolands sjukhus föll bort från och med 2017 har en naturlig följd varit att antalet stödmottagare har blivit större.

Man har tvingats reagera i en föränderlig värld. Man delar dilemmat med andra stiftelser. Hur leva upp till en vilja som uttalats under helt andra premisser? Varken den juridiska litteraturen eller samhällsdebatten står för en snitslad bana. Stiftelser har tvingats till interna diskussioner och mer eller mindre isolerade omorienteringar. Någon generell handbok har inte funnits. I nacken flåsar dessutom dagspolitiska frestelser att klämma åt stiftelser generellt när någon enskild missbrukande stiftelse väcker medial uppmärksamhet.

Carl Gustaf Eschners testatoriska stilistik – lågmäld, anspråkslös, gudsförtröstande och, varför inte, humanistisk – har etsat sig in hos den efterkommande stiftelsens styrelse. Hän-

visningar till den Eschnerska viljan återkommer i protokollen under många decennier.

Förvaltarna av arvet har också på andra sätt levt upp till andan i testamentet. Det finns en struktur i de Eschnerska förvaltningsorganen som härrör ur god läsförståelse. Eschner förde sjöfolkets och handelsfolkets talan. Han var principal i den lokala sparbanken. Stiftelsens styrelse har under decennier avspeglat detta. Det finns en outtalad men tydlig allians mellan stiftelsen och sparbanksrörelsen och den svenska och tvåspråkiga försäkringsrörelsen. Sjöfolk bildar en egen rännil i stiftelsens förvaltningsråd (som 2015 i och med nya lagen om stiftelser ersatte delegationen).

Den Eschnerska vardagen under 1800-talets första hälft var svensk. Dagens stiftelse har inte explicit statuerat en språklig hållning, men i praktiken rekryterar man förtroendemän ur svenska institutioner i staden.

I stödpolitiken riktar man sig dock också till den finska sidan, till exempel fick Åbo Universitet stöd 2015. Mångåriga mottagare är Sydvästra Finlands cancerförening och den psykiatriska polikliniken Toivola, som upprätthålls av Stiftelsen Anni Toivola-Auranen, i det senare fallet med uttrycklig hänvisning till att stödet ges för medellösa patienter. Toivola-kliniken finns med på listan över de objekt som under en lång räkka av år har kunnat räkna med stöd. Långsiktigheten är del av stiftelsens filosofi. På sin dödsbädd skrev Carl Gustaf Eschner själv in att hans pengar krävde en längre sikt. Den har funnits med från början.

Stiftelsen Eschnerska Frilasarettet står fortfarande vårvintern 2019 bakom visionen att man ska kunna förverkliga ett nytt sjukhus i centrala Åbo.

Det har funnits tider – senast i slutet av 1960-talet – då man dock har varit tvungen att konstatera att de ringa tillgångarna har omöjliggjort ett sjukhusbygge. Med uttrycklig hänvisning till detta gick man 1967 in för att förändra stadgarna så att de bättre skulle motsvara stiftelsens möjligheter. Där man tidigare hade riktat in sig på att inrätta och upprätthålla ett sjukhus enligt Eschners önskan breddade man konceptet. Att inrätta och upprätthålla ett sjukhus fanns fortfarande med, liksom målet att bereda kostnadsfri sjukvård åt obemedlade personer. Men det blev också möjligt att stöda ålderdomshem. Formuleringen ”företrädesvis ur handels- och sjömanskretsarna” fanns fortfarande med.

Någonstans på vägen kände man skattmasen flåsa stiftelsen i nacken – 1995 ville skattebörren till och med dra in stiftelsens allmännyttiga status, men drog sig tillbaka när stiftelsen serverade fakta.

1960-TALET EN BRYTNINGSTID

I ett tidigare skede betonade man att man utan dröjsmål skulle börja verka enligt stadgarna – läs: dela ut konkret stöd – och man beslutade 1967 att stiftelsen årligen reserverar 150 000 mk för uppförandet av Åbo stads inremedicinska sjukhus – under hela byggnadstiden. Därefter

skulle man stöda själva verksamheten utifrån formuleringen ”kostnadsfri vård åt obemedlade personer”. Som motprestation från stadens sida hoppades man att en avdelning kunde bära Eschners namn. Utöver detta överlät man den tomt man ägde intill kommunalsjukhuset i Tranbacken. Tomten var planerad för sjukhus och upplevdes i dagsläget av stiftelsen som onödig att äga. Det egna sjukhusprojektet bedömdes orealistiskt.

Stödet till staden blev kortvarigt. Året därpå, 1968, betalades det aldrig ut. Stiftelsens styrelseprotokoll berättar ingenting om orsakerna. Däremot fortsatte man att stöda det privata Åbo Sjukhem Ab, där man i många år hade finansierat en vårdplats. Stödet till Åbo Sjukhem upphörde 1991.

1960-talet blev en brytningstid. Styrelsen hade tidigare i genomsnitt sammanträtt drygt en gång per år. Några formulerade principer om hur stor andel av överskottet som skulle delas ut formulerades aldrig. Detta jämförelsevis amatörmässiga grepp var en del av tidsandan.

Med övergången till 1980-talet blev greppet om placeringarna aktivare – men var i praktiken ännu utlokaliserat till notariatet i Sparbanken i Åbo. Den bankman som skötte placeringarna satt i stiftelsens styrelse. Man styrde också upp stödsatsningarna så att man fick en längre sikt. Idealläget formulerades som åtaganden på tio års sikt och det återspeglades i stödpolitiken. Cancerföreningen hade fått sitt första stöd 1968 och var länge en av fyra stödmottagare vid sidan av Åbolands sjukhus, Folkhälsan och

Toivola-kliniken, där man i början förutsatte vård av medellösa patienter.

Cancerföreningen finns fortfarande med bland de återkommande mottagarna av stöd, under rubriken ”Rehabilitering av medellösa patienter”. De årliga summorna har stigit från 30 000 under det första euroåret 2002 till 130 000 under 2010-talet. I slutet av 1990-talet finansierade man en ambulans för Lazarus-organisationen, som efter det fått löpande stöd för verksamheten. Ungdomsorganisationen Åbo KFUM (TNMKY) återfinns bland de färskaste stödmottagarna. KFUM fick 2018 60 000 euro för arbetet mot mobbning. Projektet är treårigt. För en del av organisationerna har de Eschnerska pengarna haft avgörande betydelse för verksamheten.

STORSATSNINGAR PÅ ÅLDRINGSVÅRD

1980-talet förde som sagt stiftelsen upp till nya nivåer. Där man 1967–1972 som årsmedeltal hade delat ut nästan 170 000 mk, 1973–1978 nästan 380 000 mk och 1979–1984 nästan 450 000 mk steg medeltalet 1985–1990 till nästan 1,5 miljoner mk. Folkhälsans poliklinik för tonåringar kom in i bilden 1978 och åldershem i Åbo fick betydande stöd börjande på 1980-talet.

De riktigt stora satsningarna på åldringsvården sattes in på 2000-talet. Stiftelsen Hemmet, Candolinska ålderdomshemmet och senare det sammanslagna (Gubbehemmet + Candolinska) Barkbackens servicehus har kunnat genomföra

genomgripande renoveringar och större ombyggnadsprojekt. Stiftelsen har stött projektet med nästan 2 miljoner euro. I Barkbackens servicehus har stiftelsen gått direkt in och stött enskilda personers boende i samarbete med servicehuset.

En stadgeändring initierades 2007 för att bredda stiftelsens möjligheter att stöda verksamhet i Eschnersk anda. Två formuleringar angav den nya riktningen. Man ville kunna stöda ”förebyggande hälsovård” och det skulle ske ”i Åbo stad med omnejd”.

De efterkommande hade gått steget längre än Carl Gustaf Eschner, som i sitt testamente ansågs ha uttryckts viljan att det blivande sjukhuset skulle finnas inom stadens gränser. De nya stadgarna började gälla 2008 och kom snabbt i bruk. Redan 2010 hakade man på möjligheten att stöda Åbo Akademi inom ramen för det nationella fundraisingsystemet för universiteten. Yrkeshögskolan Novia kom med i bilden 2013 och Åbo Universitet 2015. Universiteten i Åbo har erhållit 1,7 miljoner euro, yrkeshögskolan Novia cirka 550 000 och Åbo yrkeshögskola 250 000 euro. De Eschnerska pengarna har efter samtal med universitetens ledning riktats in på hälsovetenskaperna. Några formella krav på motprestation fick man enligt de statliga donationsreglerna inte ställa. I Åbo Universitet inrättade man ”Eschnerska Frilasarettet Scholarship” som ett synligt bevis på tacksamhet. En explicit Eschnersk koppling finns för Novias del, som utbildar sjöfolk och fortbildar vårdpersonal inom sjöfarten.

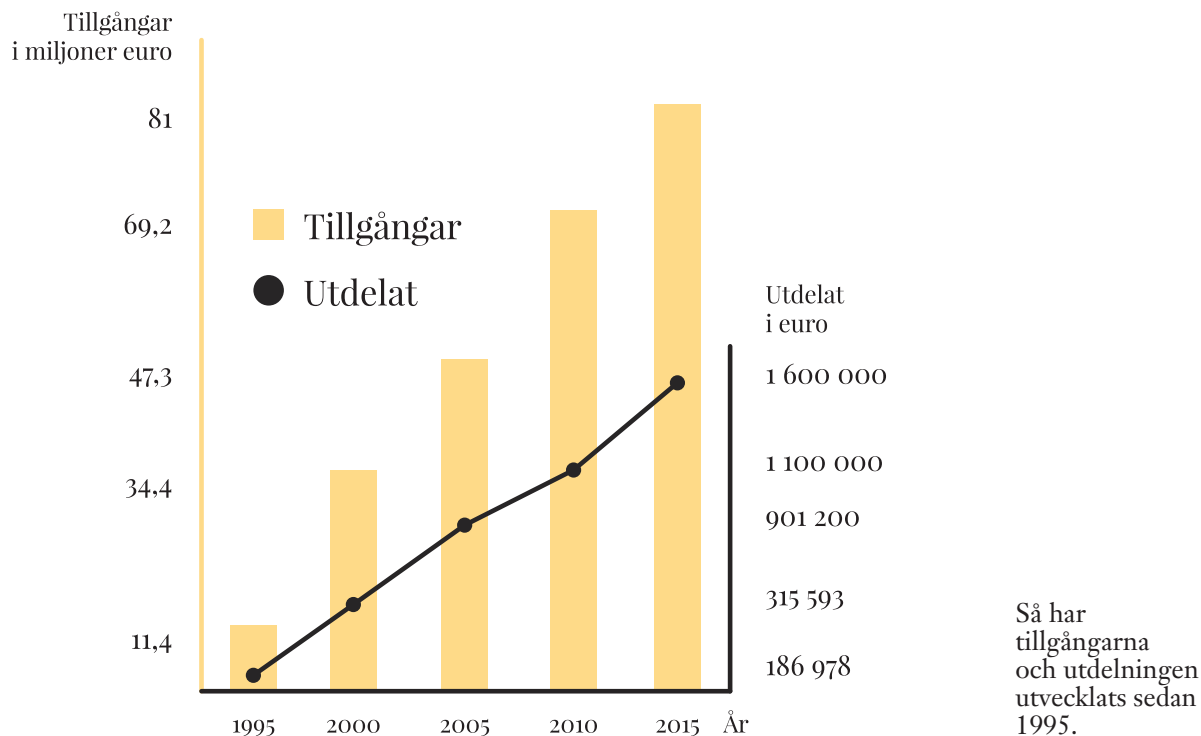
Pargas pensionärsförening och Kårkulla fick jakande besked baserade på det vidgade området. Sjukhusclownerna har de senaste åren kunnat räkna med ett stöd om 20 000 euro.

VÄXANDE FÖRMÖGENHET

Stöden har tagits ur en växande förmögenhetsmassa. Femårsintervaller från och med 1995 ger en vink om utvecklingen: 1995 var tillgångarna i gängse värde (inte justerat för penningvärdets förändring) drygt 11,4 miljoner euro och det utdelade stödet 186 978 euro. 2000 hade förmögenheten stigit till nästan 34,4 miljoner och stöden till 315 593 euro. 2005 låg förmögenheten på drygt 47,3 miljoner och stöden på 901 200. 2010 snusade man på 70-miljonersstreck med drygt 69,2 miljoner medan stöden översteg en ny gräns med drygt 1,1 miljoner euro. Och 2015 låg förmögenheten på nästan 81 miljoner och stöden hade stigit till nästan 1,6 miljoner euro. Trenden har fortsatt – 2018 delade stiftelsen ut drygt 1,9 miljoner euro.

Under de senaste åren har stiftelsen i nominella tal närapå åttafaldigat sin förmögenhetsmassa. Eftersom en benchmarking med namngivna andra stiftelser kan te sig stöddig på ett icke-Eschnerskt sätt må nämnas att det inte är många i stiftelsevärlden som kommer upp till liknande tillväxtsiffror.

Efter att man på 2000-talet fick en heltidsanställd vd har placeringspolitiken skötts samfällt av vd:n och styrelsen – i kontinuerlig inter-

aktion med aktörer på finansmarknaden, men med alla slutliga avgöranden hos stiftelsen.

Parallellt pejlar man samhällsaktörer i Åbo med omnejd med ett Eschnerskt öga. Man prioriterar helst understöd i projektform och vill undvika att stöda fortlöpande löneutgifter. Geografiskt är området Åbo stad och Egentliga Finland, med några enstaka punktinsatser på riksnivå, till exempel har man stött Barnsjukhuset i Helsingfors.

Inte ens den moderna välfärdsstatens skyddsnät är finmaskigt. Fattiga eller mindre bemed-

lade finns i alla samhällen. Den omtalade förebyggande vården har inte sällan förblivit ett ideal – ouppnåeligt för den som lever i ekonomins bottenkikt.

Också i det moderna Åbo kan man därför omsätta Eschners vilja – fokuserad på mindre bemedlade – i en utdelningspolitik som ser till hela bredden av testators vilja: förebyggande insatser, möjliggörande för alla ålderskategorier, unga via Folkhälsan, äldre via servicehem och äldreboende, cancersjuka, etc. Den årliga listan över stödmottagare täcker alla kategorier.

Som utdelningsprincip följer man nyckeln att de utdelade stöden ska motsvara ungefär en tredje del av portföljens årliga intäkter. Man definierar en god stiftelse som en som minimerar de administrativa kostnaderna och maximerar stöden. Carl Gustaf Eschner kan le i sin grav.

VAR TAR MAN PENGARNA?

Placeringarna är indelade i fyra huvudgrupper: aktier, bostads- och fastighetsaktier, fonder och kontantmedel. Aktiebiten väger tyngst – andelen av portföljen minst 70 procent – följd av ränte- och fastighetsplaceringar. Eschners efterföljare agerar långsiktigt med målet att man kontinuerligt ska kunna utöka de utdelade stöden. Det uttalade målet är att man årligen betalar ut minst 50 procent av placeringsverksamhetens resultat.

I polyciinstrumenten finns en markering. Man undviker att iklä sig ägaransvar i bolag eller fastigheter. Ekonomin ska skötas professionellt, men visavi stödpolitiken stöder man sig på professionalismen hos mottagarna.

Stiftelsens placeringsplan – som revideras årligen – är ett koncist och fokuserat dokument, formulerat i tankesteg som skapar en snitslad bana för stiftelsens ledning.

Stiftelsens *ändamål* är att inrätta, upprätthålla eller med bidrag stöda sjukhusinrättning eller åldringshem i Åbo stad och att bereda kostnadsfri vård åt obemedlade personer, företrädesvis ur handels- och sjömansklasserna – en

evig efterklang av 1853 – och att stöda förebyggande hälsovård i Åbo med omnejd.

Stiftelsens *vision* är att kunna förverkliga ett nytt sjukhus i centrala Åbo – med tillägget att visionen också omfattar ett tryggt boendekoncept, och, inte minst: att kunna dela ut betydande understöd enligt testators vilja.

Stiftelsens *strategi* är att förvalta egendomen så att de årliga understöden kan hållas på en betryggande nivå – och att egendomen växer på sikt.

Det vilar en Eschnersk långsiktighet över strategin. Man placerar på ett betryggande sätt på lång sikt. Man sysslar med kortsiktiga placeringar främst som stöd för ordinär kassaförvaltning. I den långsiktiga placeringshorisonten utgörs normalläget av 60 procent aktier och 40 procent räntor. Man undviker riskkoncentrationer i form av överstora poster – följande mottot att ingen enskild placering får överstiga 6 procent av det beräknade marknadsvärdet på stiftelsens samtliga placeringar.

Det Eschnerska testamentets klart etiska etos återkommer i den självklara hållning som formulerades i ett tidigare avsnitt om vårdreformen: Stiftelsen går inte in som stödgivare i vinstbringande projekt. I valet av finansiella instrument följer man principen att placeringsobjekten tar hänsyn till miljön, har en god etik och följer en god förvaltningssed. Stiftelsens ledning är i dessa frågor explicit i diskussioner med mäklare och andra aktörer inom finanssektorn.

Som nya placeringsformer har de senaste åren dykt upp bostadsfonder och tomtfonder. Under senare år har man börjat diversifiera aktieportföljen genom att minska på andelen inhemska aktier till förmån för tillväxtmarknader i Asien och Kina. Utanför Norden gäller dock att aktieköpen huvudsakligen sker i form av aktiefonder.

LÅNG SIKT OCKSÅ I STIFTELSEORGANEN

Den långa sikten personifieras via styrelsemedlemmar som i regel axlar långvarigt ansvar. De kommer inte sällan från banksektorn men såväl företagssektorn som sjösektorn är representerade i förvaltningsråd och styrelse. Förvaltningsrådets ordförande, diplomekonomen Timo Juutilainen satt i styrelsen 1988–1991 och har sedan 1991 presiderat i delegationen/förvaltningsrådet. Styrelsens ordförande, vicehäradshövding Henrik Carlstedt, med en karriär som bankman, exemplifierar den långa sikten. Han gick med i delegationen – och blev styrelsesuppleant – redan 1977 och fungerade som styrelsens vice ordförande 1980–2006, då han blev styrelseordförande. På den posten föregicks han av fil.mag., försäkringsrådet Kurt Ljungman som ledde styrelsen från 1991 fram till sin död 2006. Diplomekonomen, kommerserådet Folke Lindström, med en bakgrund bland annat i Sparbanken i Åboland, Verdandi/Veritas och handelssektorn, har suttit i styrelsen sedan 1991 och är sedan 2006 dess vice ordförande.

Enbart trion Carlstedt–Juutilainen–Lindström sitter tillsammans på nästan 100 år av erfarenhet av stiftelsens arbete.

En nygammal tanke lever kvar i senare dokument: Man har fortfarande planer på att bygga ut eller utvidga Åbolands sjukhus med en ny fastighet som binds samman med den gamla. I komplexet ska ingå också det tidigare nämnda konceptet med tryggt boende utifrån danska och holländska modeller. Värdegrunden må ta sats i tankar som formulerades 1853, men blicken är nyfiket framåtriktad.

166 år efter Carl Gustaf Eschners död kan man från testamentet dra en båge till Välfärdsfinland i slutet av 2010-talet. Den slutar i en formulering i stadgarna vars bärande idé fortfarande är att i maximal grad svara mot den Eschnerska viljan: ”Stiftelsens ändamål är att inrätta, upprätthålla eller med bidrag stöda sjukhusinrättning eller åldringshem, att bereda kostnadsfri sjukvård åt obemedlade personer främst ur handels- och sjömanskretsar, och att stöda förebyggande hälsovård i Åbo stad med omnejd.”

Det Eschnerska porträttet i olja blickar dagligen över stiftelsens ledning. Orden i testamentet och stadgarna förpliktar, liksom den ljusa och tillitsfulla blicken hos den porträtterade.

Den ursprungliga viljeyttringen på Eschners dödsbädd är formulerad vid en annan tid men den är inte föråldrad. Man kan luras tänka i dylika banor i och med att vi efter kriget har byggt upp en välfärdsstat och ett välfärdssamhälle. Men recessionen i början av 1990-talet fungerade som en påminnelse och gav den

Eschnerska viljan en relief: Den förebyggande vården reduceras när de politiska budgetarna tvingas till kortsiktigare beslut. Samhället blir inte färdigt. Den grupp Eschner hade i tankarna när han skrev sitt testamente är i dag långt ifrån homogen, och det allmänna förmår inte alltid med egna medel fånga upp den. Stiftelsen

Eschnerska Frilasarettet bidrar till att skyddsnätet är tätare.

Om Carl Gustaf Eschner gavs en hypotetisk chans att för en stund återvända till jordelivet skulle han ha svårt att orientera sig. Men han skulle sannolikt nicka igenkännande vid åsynen av stiftelsens stödpolitik och dess motiveringar.

Donators grav, på begravningsplatsen i Åbo, i vinterskrud februari 2019.

LITTERATUR

Andersson Otto, 1935, *Åbodonatorn G.A. Petrelius*, Åbo

Berggren Lars & Landen Anette, 2017, *Väggarna talar; Åbo Akademis byggnader under hundra år*, Helsingfors

Blomqvist Sune, 2001, *Ett väderbitet sjukhus – Åbolands sjukhus 50 år*, Saarijärvi

Carpelan Tor, 1910, *Åbo donatorer intill år 1909*, Helsingfors

Colliander Erland, 1922, *Sparbanken i Åbo 1823–1923*, Åbo

Cygnaeus Gustaf, 1897, *K. Finska bushållningssällskapet 1797–1897*, Åbo

Dahlström Svante, 1918, *Erik Julins anteckningar om Åbo stad*, Åbo

Dahlström Svante, 1929, *Åbo brand 1827*, Åbo

Dahlström Svante, 1942, *Ur Runsalas hävder*, Åbo

Dahlström Svante, 1997, *Promenader I–III*, (Faksimiltryck) Ekenäs

Engström Arne, 1930, *Åbo sjöfarts historia, Segelsjöfarten 1827–1856 II:1*, Åbo

Gadolin Carl Axel Johan, 1934, *Åbo handlande borgerskap*, Åbo

Havia Tapani, 2006, *Turun lasaretista yliopistosairaalaksi, Kaksisataaviisikymmentä vuotta suomalaista sairaalaelämää 1756–2006*, Åbo

Henricius G., 1914, *Från sambällslivet i Åbo 1809–1827*, Helsingfors

Historiska samfundet i Åbo, 1952, *Bilder ur Åbo stads kulturb historia under 1800-talet*, Åbo

Holmberg Einar, 1949, *Ett sekel i barmhärtighetens tjänst, Fruntimmersföreningen i Åbo 1849–1949*

Huldén K.J., 1992, *Eschnerska Frilasaretet 1853–1990, Historien om en testamentarisk donation*, Åbo

Jutikkala Eino, 1985, *Åbo stads historia 1856–1917 Andra bandet*, Åbo

Jutikkala Eino, 1985, *Åbo stads historia 1856–1917 Första bandet*, Åbo

Kallioinen Mika, 2002, *Verkostoitu tieto, Informaatio ja ulkomaiset markkinat Dahlströmin kauppabuoneen liiketoiminnassa 1800-luvulla*, Helsingfors

Kalpa Harri & Junttila Veli, 1998, *Kirkkopihan talon tarina*, Åbo

Kuparinen Eero (red.), 1984, *Turun seitsemän vuosisataa*, Ekenäs

Laaksonen Hannu, 2007, *Turun historiaa kahdeksalta vuosisadalta*, Åbo

Lahtinen Rauno, 2017, *Åbo från forntid till nutid*, Åbo

Lento Reino, 1940, *Handelsinstitutet i Åbo*, Helsingfors

Lindberg Ernst, 1921, *I Åbo på 1800-talet*, Åbo

Lindberg Ernst, 1928, *Ångbåtsjöfart i Åbo 1836–1928*, Åbo

Nikander Gabriel, 1932, *Lovisa stads historia II 1808–1855*, Lovisa

Nikula Oscar, 1973, *Åbo stads historia 1809–1856*, Åbo

Nygård Henry, 2009, *Kollegialitet och samhällsansvar, Åbo läkarförening 1858–2008*, Saarijärvi

Ramsay Anders, 1949, *Från barnaår till silverbår*, Helsingfors

Roos Uno B., 1919, *Handels societetens i Åbo pensionsanstalt 1833–1918*, Åbo

Sirén Olle, 1995, *Lovisa stads historia 1745–1995*, Lovisa

Sjögren Folke & Soiri-Snellman Helena, 1999, *Auragatan 1 Kvarteret Solen*, Ekenäs

Soini Yrjö, 1963, *Vieraanvaraisuus ammattina*, Keuruu

Soiri-Snellman Helena, *Runsala villor*, Åbo

Tikka Katja, 2014, *Garvare, köpman, gelbgjutare, forman – Berättelser om människor, tomter och byggnader i nedre staden i Lovisa*

Torvalds Ole, 1972, *Speglingar i en å, om Sparbanken i Åbo i växelverkan med staden 1822–1972*, Åbo

Törngren Ralf, 1929, *Drag ur Åbo handels historia under sjubundra år* (särtryck), Helsingfors

von Bonsdorff Bertel, 1978, *Läkare och läkekonst i Finland under 300 år 1640–1940*, Ekenäs

von Knorring Nils, 1995, *Från Chrichthon till Åbovarven*, Vasa

PRO GRADU-AVHANDLINGAR:

Ihatsu, Erkki, 1962, *Abraham Kingelin turkulaisena yrittäjänä 1815–1835*. Åbo Universitet

Pulkkinen, Heikki, C.M. *Dahlströmin kauppahuoneen ulkomaankaupasta*, Åbo Universitet

CARL GUSTAF ESCHNER,
född 1805 i Lovisa, levde i drygt
tjugo år som handelsman i Åbo, men har
inte lämnat djupa spår i lokalhistorien.
Boken "Min oryggeliga vilja" är ett försök
att rekonstruera Eschners Åbo. Den
analyserar hur Eschners testamentariska
vilja har förverkligats av den stiftelse som
bär hans namn. Och den lyfter fram
Eschners roll som pionjär bland aboensiska
donatorer.

ISBN 978-952-94-1650-9

